

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

МІСЬКІВ ТАРАС ІВАНОВИЧ

УДК 343.241+343 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

081 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Т.І. Міськів**

Науковий керівник **Кваша Роман Сергійович**, доктор філософії в галузі
права

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Міськів Т. І. Призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне дослідження особливостей призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки. Проаналізовано санкції окремих складів злочинів з урахуванням законодавчих змін, запроваджених в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, узагальнено судову практику застосування цих санкцій, виявлено основні тенденції та проблеми призначення покарання за такі кримінальні правопорушення. Обґрунтовано напрями подолання встановлених проблем, запропоновано рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства та формування узгоджених і послідовних підходів у судовій практиці.

Дослідження проведено в умовах трансформації законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, коли суспільний запит на справедливість є особливо високим, що зумовило потребу переосмислення підходів до призначення покарання за такі злочини з огляду на забезпечення його адекватності та пропорційності.

Розділ 1 присвячено комплексному аналізу покарань за злочини проти основ національної безпеки України з огляду на сучасні законодавчі зміни та сформовану судову практику призначення покарання. У цьому розділі досліджено законодавчі підходи до формування санкцій окремих складів злочинів, виявлено певні неузгодженості між визначеним законодавцем видом та розміром покарання та ступенем суспільної небезпечності відповідного прояву злочинної поведінки. Виявлено, що запроваджене в ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України як безальтернативного основного покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися

певною діяльністю не сприяє досягненню мети покарання, зокрема, при призначенні особам, які вчинили зазначені кримінально протиправні діяння, але при цьому, жодних посад не обіймали. Надмірну суворість покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України у виді позбавлення волі на строк від 10 до 12 років виявлено при порівнянні з іншими покараннями за вчинення колабораційної діяльності та покараннями за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених іншими розділами Особливої частини КК України. Певні зауваження в контексті правозастосування викликає покарання, передбачене санкціями ч. 2 ст. 111 КК України та ч. 8 ст. 111-1 КК України, у виді довічного позбавлення волі в альтернативі лише з позбавленням волі на 15 років. Такий підхід до конструювання санкції створює ситуацію, за якої суд фактично позбавлений можливості вибору пропорційного та адекватного покарання особам, які його вчинили. Також встановлено, що колабораційна діяльність за ч. 7 ст. 111-1 КК України, а також злочинні діяння, передбачені ч. 3 ст. 114-2 КК України, характеризуються ознаками конкуренції із окремими проявами (формами вчинення) державної зради, але водночас передбачають значно менше покарання, хоча становлять підвищену суспільну небезпечність і завдають істотної шкоди національній безпеці. Це викликає сумніви щодо виправданості та доцільності такого пом'якшення, тим більше з огляду на умови воєнного стану.

Не менш дискусійною із позицій узгодженості є такі норми КК України як ст. 111-2, яка майже повністю дублює зміст ч. 4 ст. 111-1, створює колізію з більшістю інших частин ст. 111-1, а конкурує із ст. 111. Більше того, недоліком санкції ст. 111-2 КК України є її надмірна суворість у порівнянні із злочинами проти основ національної безпеки, які менш суспільно небезпечні.

У межах цього розділу встановлено також ключові тенденції та особливості, що сформувалися у правозастосовній практиці призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки за умов збройної агресії та воєнного стану.

Встановлено, що призначення покарання за такі злочини характеризується відсутністю узгодженого та послідовного підходу. Обрання виду й розміру покарання значною мірою залежить від процесуальної форми здійснення судового

розгляду, зокрема від того, чи ухвалюється вирок у загальному порядку, чи в порядку спеціального досудового розслідування (*in absentia*), що перешкоджає досягненню адекватності та пропорційності покарання.

Суди демонструють різні підходи до оцінки особи винного, а також до врахування обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. В одних випадках такі обставини визнаються юридично значущими та належним чином враховуються при індивідуалізації покарання, тоді як в інших – за подібних фактичних обставин – вони ігноруються або мають формальний характер.

У Розділі 2 на підставі аналізу вибірки обвинувальних вироків детально досліджено особливості призначення покарання за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 111, 111-1, 111-2, 114-1 та 114-2 КК України: які фактори суди враховують при виборі виду та розміру санкції, наскільки послідовно дотримуються принципи індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

Встановлено, що надмірна суворість та безальтернативність окремих санкцій (зокрема ч. 2 ст. 111 і ч. 6 ст. 111-1 КК України) істотно звужує межі суддівського розсуду при призначенні покарання та обмежує можливості його індивідуалізації. У результаті це призводить або до призначення покарань, які не повною мірою відповідають ступеню суспільної небезпечності вчинених діянь, або до широкого застосування положень ст. 75 КК України та звільнення від відбування покарання з випробуванням (зокрема у справах за ч. 1 та ч. 2 ст. 114-2 КК України).

При цьому встановлено, що досягнення адекватного та пропорційного покарання пов'язане не лише з необхідністю законодавчого вдосконалення, але й з формуванням послідовних та узгоджених підходів до призначення покарання за кожен із злочинів.

Адекватне кримінально-правове реагування на злочини проти основ національної безпеки в умовах воєнного стану може бути забезпечене не лише через перегляд санкцій окремих складів злочинів, а й через формування єдиної та послідовної судової практики, здатної забезпечити пропорційність та індивідуалізацію покарання. У зв'язку з цим з метою забезпечення належної

індивідуалізації покарання визначення його виду та розміру має відбуватися з урахуванням різних факторів, зумовлених специфікою окремого злочину проти основ національної безпеки, та які можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності діяння і, відповідно, на караність злочину.

При призначенні покарання за освітній колабораціонізм (ч. 3 ст. 111-1 КК України) ключовим недоліком судової практики є непослідовність у врахуванні рівня займаної посади та обсягу впливу особи на освітній процес (керівник відділу освіти, директор закладу загальної середньої освіти, вчитель), а також характеру здійснюваної діяльності, зокрема можливе поєднання обох форм об'єктивної сторони складу злочину – впровадження стандартів освіти держави-агресора та пропаганди.

Господарський колабораціонізм, кримінальна відповідальність за який встановлена ч. 4 ст. 111-1 КК України, потребує диференційованого підходу при обранні міри покарання – з урахуванням конкретної форми його вчинення. Так, при передачі матеріальних ресурсів державі-агресору слід оцінювати мотиви злочинної поведінки (необхідність виживання чи усвідомлена співпраця), вартість таких ресурсів, їх значення для воєнних потреб ворога, регулярність такої співпраці та фактичні наслідки. У разі здійснення господарської діяльності визначальними виступають ключовими виступають місце та умови вчинення злочинних дій: господарська діяльність на тимчасово окупованих територіях, зумовлена необхідністю виживання, об'єктивно знижує ступінь суспільної небезпечності діяння, тоді як свідомо та цілеспрямована співпраця з державою-агресором на тимчасово окупованих територіях, а також на підконтрольній Україні території, навпаки, підвищує його суспільну небезпечність.

Визначено, що обрання виду та розміру покарання має здійснюватися з урахуванням не лише загальних засад призначення покарання, передбачених ст. 65 КК України, а й інших факторів, зумовлених специфікою конкретного кримінального правопорушення проти основ національної безпеки, які впливають на ступінь його суспільної небезпечності та, відповідно, на караність діяння.

На підставі аналізу обвинувальних вироків виокремлено та систематизовано перелік таких факторів щодо кожного окремого складу злочину, а також сформульовано пропозиції стосовно їх урахування при визначенні виду та розміру покарання.

Ключові слова: призначення покарання, кримінальна відповідальність, національна безпека, воєнний стан, колабораційна діяльність, державна зрада, караність, конкуренція норм, санкція, кримінальне законодавство, судова практика, закінчений та незакінчений злочин, розмежувальні ознаки, спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*), пособництво державі-агресору.

SUMMARY

Miskiv T. I. Punishment for crimes against the foundations of national security of Ukraine. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 “Law” (08 – Law). V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation provides a comprehensive study of the peculiarities of sentencing for crimes against the foundations of national security. The sanctions of specific criminal offenses have been analyzed in light of legislative amendments introduced during the full-scale invasion, judicial practice of their application has been summarized, and the main trends and problems in sentencing for such crimes have been identified. Directions for overcoming the identified problems have been substantiated, and recommendations have been proposed for improving criminal legislation and forming consistent and coherent approaches in judicial practice.

The research was conducted under conditions of transformation of legislation on criminal liability for crimes against the foundations of national security, when the public demand for justice is particularly high, which has necessitated a reconsideration of approaches to sentencing for such crimes in terms of ensuring its adequacy and proportionality.

Chapter 1 is devoted to a comprehensive analysis of the punishability of crimes against the foundations of national security of Ukraine in view of recent legislative changes and established judicial sentencing practice. This chapter examines legislative approaches to the construction of sanctions for specific criminal offenses and identifies inconsistencies between the type and scope of punishment determined by the legislator and the degree of social danger of the respective manifestations of criminal conduct. It has been established that the introduction in Parts 1 and 2 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities as a non-alternative principal punishment does not contribute to achieving the purpose of punishment, particularly when imposed on persons who did not hold any positions and were not engaged in any relevant activities.

The excessive severity of the punishment provided for in Part 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine (imprisonment for a term of 10 to 12 years) has been revealed through comparison with other sanctions for acts of collaboration and with punishments for criminal offenses under other chapters of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Certain concerns in the context of law enforcement are raised by the sanctions provided for in Part 2 of Article 111 and Part 8 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which establish life imprisonment as an alternative only to imprisonment for a term of 15 years. Such an approach to constructing sanctions creates a situation in which the court is effectively deprived of the possibility to choose a proportionate and adequate punishment for the offender.

It has also been established that collaboration activities under Part 7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, as well as criminal acts provided for in Part 3 of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, demonstrate elements of competition and substantive overlap with high treason, yet provide for significantly lighter punishment, although they entail an increased degree of social danger and cause substantial harm to national security. This raises doubts as to the justification and expediency of such mitigation in the context of martial law.

Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine is no less controversial from the standpoint of legislative consistency, as it largely duplicates the content of Part 4 of

Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, creates conflicts with most other parts of Article 111-1, and competes with Article 111 of the Criminal Code of Ukraine. Moreover, a shortcoming of the sanction under Article 111-2 is its excessive severity compared to other crimes against the foundations of national security that are less socially dangerous. Within this chapter, key trends and features that have emerged in judicial sentencing practice for crimes against national security in the context of armed aggression and martial law have also been identified.

It has been established that sentencing for such crimes is characterized by the absence of a unified and consistent approach. The selection of the type and amount of punishment largely depends on the procedural form of judicial proceedings, namely whether the judgment is rendered under the general procedure or within special pre-trial investigation proceedings (in absentia), which hinders the achievement of adequacy and proportionality in sentencing.

Courts demonstrate different approaches to assessing the offender's personality as well as to considering mitigating and aggravating circumstances. In some cases, such circumstances are recognized as legally significant and duly taken into account in individualizing punishment, whereas in others — under similar factual circumstances — they are ignored or treated in a merely formal manner.

Chapter 2, based on an analysis of a sample of convictions, provides a detailed examination of the peculiarities of sentencing for crimes under Articles 111, 111-1, 111-2, 114-1, and 114-2 of the Criminal Code of Ukraine, including the factors considered by courts in determining the type and amount of punishment and the consistency with which the principles of individualization and differentiation of criminal liability are applied.

It has been established that the excessive severity and non-alternative nature of certain sanctions (in particular Part 2 of Article 111 and Part 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine) significantly narrow the scope of judicial discretion in sentencing and limit the possibilities for its individualization. As a result, this leads either to the imposition of punishments that do not fully correspond to the degree of social danger of the committed acts or to the widespread application of Article 75 of the Criminal Code of

Ukraine and the release of offenders from serving the sentence on probation (notably in cases under Parts 1 and 2 of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine).

It has been substantiated that achieving adequate and proportionate punishment is related not only to legislative improvement but also to the formation of consistent and coherent approaches to sentencing for each of the relevant offenses.

It has been determined that the selection of the type and amount of punishment should be based not only on the general principles of sentencing provided for in Article 65 of the Criminal Code of Ukraine, but also on additional factors determined by the specific nature of each crime against the foundations of national security, which influence the degree of its social danger and, accordingly, its punishability.

Adequate criminal law responses to offences against the foundations of national security under martial law cannot be ensured solely by revising the sanctions prescribed for individual offences. They also require the development of a coherent and consistent body of judicial practice capable of ensuring both proportionality and the individualization of punishment. Accordingly, in order to achieve proper individualization of sentencing, both the type and the severity of the punishment should be determined with due regard to the various factors arising from the specific nature of the particular offence against the foundations of national security, insofar as such factors may affect the degree of its social harmfulness and, consequently, the appropriate level of punishment.

In sentencing for educational collaborationism (Article 111-1(3) of the Criminal Code of Ukraine), the principal shortcoming of current judicial practice is its inconsistency in taking into account the offender's position and degree of influence over the educational process (for example, head of an education department, principal of a general secondary school, or teacher), as well as the nature of the conduct involved. Particular attention should be paid to cases in which both forms of the *actus reus* are combined, namely the implementation of the educational standards of the aggressor state and the dissemination of propaganda.

Economic collaborationism, criminalized under Article 111-1(4) of the Criminal Code of Ukraine, likewise requires a differentiated approach to sentencing that reflects

the specific form in which the offence was committed. In cases involving the transfer of material resources to the aggressor state, relevant considerations include the offender's motives (whether driven by the necessity of survival or by deliberate cooperation), the value of the resources transferred, their significance for the enemy's military needs, the regularity of such cooperation, and its actual consequences. Where the offence consists of conducting business activities, the decisive considerations are the location and circumstances in which those activities were carried out. Business activity in temporarily occupied territories undertaken out of necessity for survival objectively reduces the degree of social harmfulness of the conduct. By contrast, conscious and purposeful cooperation with the aggressor state, whether in temporarily occupied territories or in areas under the control of Ukraine, increases the social harmfulness of the offence and therefore justifies a more severe criminal law response.

Based on the analysis of convictions, a list of such factors has been identified and systematized for each specific offense, and proposals have been formulated regarding their consideration in determining the type and amount of punishment.

Key words: sentencing, criminal liability, national security, martial law, collaboration, treason, punishability, conflict of laws, penalty, criminal law, case law, completed and attempted crimes, distinguishing characteristics, special criminal proceedings (in absentia), aiding an aggressor state

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. **Міськів Т. І.** Призначення покарання за державну зраду в умовах воєнного стану. *Альманах права*. 2023. Вип. 14.. С. 474–482. DOI: [10.33663/2524-017X-2023-14-474-482](https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-474-482) <https://almanahprava.org/almanac-of-law-14-474>

2. **Міськів Т. І.** Караність колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України): аналіз санкцій законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 408–411. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/94> https://www.lsej.org.ua/11_2024/96.pdf

3. Міськів Т. І. Призначення покарання за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК України). *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. Київ. 2025. № 11 (93). С. 144–150. DOI: 10.25313/2520-2308-2025-11-11632 <https://humanitarian.com.ua/index.php/juridical/article/view/132/151>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Міськів Т. І. Покарання за злочини проти основ національної безпеки України під час війни: суворість & справедливість. *Висновок експерта в галузі права як складова конституційного права на судовий захист: тези доповідей I Міжнар. науково-практ. конф., присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України* (м. Луцьк, 27 черв. 2023 р.). Одеса: Юридична література, 2023. С. 61–64

5. Міськів Т. І. Призначення покарання за вчинення державної зради в умовах воєнного стану: актуальні тенденції. *Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів (VI Київський полілог)*. матеріали VI Київського полілогу (м. Київ, 1 груд.2023 р.). Київ, 2024. С. 138–141.

6. Міськів Т. І. Призначення покарання за колабораційну діяльність у сфері освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України)». *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 30 квітня 2025 року)*. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2025. С. 301–305.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 КАРАНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ САНКЦІЙ І ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	14
1.1 Законодавчі підходи до формування санкцій за злочини проти основ національної безпеки	14
1.2 Загальні тенденції призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки	31
Висновки до Розділу 1.....	55
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ОКРЕМІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	58
2.1 Призначення покарання за державну зраду (ст. 111 КК України)	58
2.2. Призначення покарання за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України).....	73
2.2.1 Призначення покарання за інформаційну колабораційну діяльність (ч. 1 та 6 ст. 111-1 КК України).....	73
2.2.2. Призначення покарання за колабораційну діяльність у сфері освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України)	88
2.2.3. Призначення покарання за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК України).....	96
2.2.4. Призначення покарання за посадовий колабораціонізм (ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України).....	109
2.2.5. Призначення покарання ч. 5 та 6 ст. 111-1 КК України (політичне колаборанство).....	130

2.3. Призначення покарання за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України).....	143
2.4. Призначення покарання за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань в особливий період (ст. 114-1 КК України)....	156
2.5. Призначення покарання за несанкціоноване поширення інформації (ст. 114-2 КК України)	172
Висновки до Розділу 2.....	192
ВИСНОВКИ.....	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	204
ДОДАТОК А.....	232

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України та введенням воєнного стану гостро постало питання захисту та збереження основ національної безпеки. Збільшення кількості випадків співпраці з ворогом, активна пропагандистська діяльність, поширення військово значущої інформації, проведення псевдореферендумів на окупованій території – реальність, з якою зіштовхнулася Україна, і яка вимагала швидких та рішучих заходів задля зміцнення національної безпеки, зокрема, шляхом забезпечення належного правового регулювання кримінальної відповідальності за злочини, які зазіхають та порушують суверенітет та незалежність держави.

Реагуючи на виклики воєнного часу, у перші місяці війни законодавець вніс низку змін та доповнень до розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини проти основ національної безпеки України». Зокрема, з початком повномасштабного російського вторгнення цей розділ було доповнено новими статтями: ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Також було посилено кримінальну відповідальність за вчинення злочину у вигляді державної зради (ст.111 КК України) та диверсії (ст. 113 КК України) шляхом впровадження більш суворого покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років або довічного позбавлення волі, з обов'язковою конфіскацією майна.

Пізніше зазнала змін і назва розділу (згідно із Законом № 4268-IX від 26.02.2025) – «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки

України», що є виправданим з огляду на те, що цей розділ містить і кримінальні проступки, а не лише злочини¹.

Такий поспіх законодавця не міг не вплинути як на визначення караності окремих злочинів, так і на правозастосування. У зв'язку з цим перед науковцями постали питання: 1) наскільки адекватними є санкції запроваджених законодавчих змін? 2) чи відповідає підхід законодавця до оцінки караності реальному рівню суспільної небезпеки відповідних діянь? 3) яким чином такий стан законодавчого регулювання впливає на практику призначення покарання? Зокрема, чи відповідають обрані судами види та розміри покарань принципам пропорційності та співмірності?

Окрім того, за умов повномасштабного вторгнення виникла проблема, пов'язана з проведенням мобілізаційних заходів, що зумовило збільшення застосування ст. 114-1 КК України, яка встановлює відповідальність за перешкоджання законній діяльності ЗСУ, і яка була запроваджена ще у 2014 році. Проте така практика правозастосування викликає низку запитань як в контексті кримінально-правової кваліфікації, так і щодо обґрунтованості та адекватності призначення покарання.

Очевидно, що лише якісне законодавче регулювання у поєднанні з виваженим підходом судів до обрання виду та розміру покарання здатні забезпечити адекватну та ефективну реакцію держави, особливо в умовах складного періоду повномасштабного вторгнення, коли суспільний запит на справедливість є особливо високим.

Водночас реалізація таких викликів неможлива без належних науково-теоретичних розробок та комплексного аналізу правозастосування.

На сьогодні не здійснено комплексного наукового дослідження практики призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки, зокрема в контексті застосування нових законодавчих конструкцій. Загалом проблемами призначення покарання займалися такі науковці, як Р.Ш. Бабанли, В.В. Полтавець,

¹ У зв'язку з тим, що наше дослідження розпочалось ще у 2022 році і було майже завершене на момент прийняття законодавчих змін, в роботі переважно ми послуговуємось старою назвою.

Т.В. Сахарук, В.І. Тютюгін, М.І. Бажанов, О.П. Горох та ін. Окремі питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, передбачену ст. 111-1 КК України, досліджувалося багатьма науковцями, серед яких Н.О. Антонюк, З.А. Загиней-Заболотенко, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський, О.П. Рябчинська, М.А. Рубашенко та іншими. Проблеми кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань в особливий період, передбаченій ст. 114-1 КК України, тією чи іншою мірою вивчали Є.О. Письменський, Д.О. Олейніков, Р.О. Мовчан, В.Д. Людвік тощо. Тобто такі напрацювання присвячені аналізу окремих складів злочинів і стосуються здебільшого кримінально-правової кваліфікації, що було використано у даному дослідженні як теоретичне підґрунтя для аналізу окреслених вище питань.

Отже, з огляду на викладене виникла потреба проведення детального та комплексного дослідження стану призначення покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, які набули найбільшого поширення в умовах сучасних викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням (ст. 111, 111-1, 111-2, 114-1 та 114-2 КК України). Такий аналіз є необхідним для осмислення практики призначення покарання за ці злочини з метою забезпечення справедливості та пропорційності покарання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах тем науково-дослідної роботи відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України «Злочини в умовах війни в Україні: проблеми запобігання, криміналізації та реалізації кримінальної відповідальності» (2023 р. – 2025 р., номер державної реєстрації 0122U201164).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є встановлення особливостей призначення покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, зокрема в контексті застосування законодавчих змін та встановленої за них караності, виявлення основних тенденцій при призначенні покарання та

проблем, які виникають у правозастосуванні, а також визначення можливих шляхів їх подолання, як шляхом вдосконалення законодавства, так і шляхом надання рекомендацій щодо призначення покарання.

Для досягнення цієї мети було встановлено такі завдання:

- визначити відповідність санкцій за окремі злочини проти основ національної безпеки України з урахуванням законодавчих змін та доповнень в умовах воєнного стану суспільній небезпечності таких посягань;
- узагальнити судову практику призначення покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки України і визначити особливості, які вирізняють ці злочини серед інших та безпосередньо впливають на практику призначення покарання (зокрема, розгляд кримінальних проваджень за процедурою *in absentia*);
- окреслити основні загальні тенденції у визначенні виду та розміру покарання за такі злочини;
- виявити основні проблеми та неузгодженості, які виникають при призначенні покарання за кожен окремий злочин, зокрема, випадки потенційної необґрунтованої різниці у видах та розмірах призначуваних покарань за схожі діяння;
- оцінити відповідність практики призначення покарання принципам співмірності, пропорційності та індивідуалізації покарання;
- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо можливого вдосконалення кримінального законодавства та практики призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері призначення покарання.

Предмет дослідження – призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки.

Методи дослідження. Задля досягнення мети дисертаційного дослідження та виконання поставлених завдань в роботі було використано низку методів пізнання. Зокрема, за допомогою *методу статистики* було наведено та узагальнено кількісні показники щодо призначених покарань, встановлено співвідношення між

видами та розмірами покарань, а також виявлено щорічну динаміку кількості вироків за окремими злочинами (розділи 1 та 2). *Метод аналізу* використовувався як для з'ясування змісту відповідних норм КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, так і для опрацювання та вивчення обвинувальних вироків судів першої інстанції за ці злочини, що дало змогу виявити основні тенденції практики призначення покарання, виокремити підходи судів до обрання виду та розміру покарання, а також зафіксувати випадки необґрунтованої різниці у призначених покараннях за схожі діяння або однакових покарань за діяння з різним ступенем суспільної небезпеки (розділи 1 та 2). Важливим для нашого дослідження є також *метод класифікації*, за допомогою якого в межах конкретного складу злочину увесь масив зібраних обвинувальних вироків було впорядковано та розподілено на види за різними критеріями, що дозволило порівняти стан призначення покарання за злочини, вчинені в максимально подібних обставинах та більш детально дослідити стан призначення покарання (розділ 2). *Метод порівняння* на кожному етапі дослідження використовувався для співставлення вироків між собою з метою виокремлення та порівняння підходів судів до вибору виду та розміру покарання як в межах кожного окремого складу злочину, так і між різними складами злочинів проти основ національної безпеки, співставлення обраних покарань із ступенем суспільної небезпечності конкретних злочинних діянь (розділ 2). В цьому ж контексті активно застосовувалися *методи індукції та дедукції*, що своєю чергою дало змогу сформулювати висновки щодо неоднорідності стану призначення покарання, та розробити рекомендації для вдосконалення законодавства та формування однакових підходів до обрання виду та розміру покарання (розділ 2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших в українській кримінально-правовій науці комплексним та системним дослідженням призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки України на підставі узагальнення вироків судів, ухвалених в період повномасштабного вторгнення. Зокрема:

вперше:

- на основі концепції адекватності (пропорційності) покарань та за результатами вивчення системного вивчення сотень вироків за злочини про основ національної безпеки констатовано існування суттєвих законодавчих та правозастосовних проблем, які призводять до непропорційної караності злочинів проти основ національної безпеки – неадекватність (непропорційність) каральної політики держави за цього виду злочини. Законодавчими вадами є конкуренція норм, що уможлиблює оцінку однакових діянь за різними нормами, які передбачають різні санкції; надмірна суворість та недостатня альтернативність покарань у санкціях, що не дозволяє забезпечувати належну індивідуалізацію покарань. Правозастосовними проблемами є призначення принципово різних покарань за однакові діяння; відсутність інструментів подолання необґрунтованої різниці в покараннях; необґрунтованість покарань, які призначаються в процедурі *in absentia*; неврахування умов тимчасової окупації;

- виявлено системний дисбаланс караності злочинів проти основ національної безпеки, який полягає в тому, що за однакові злочинні діяння через недоліки законодавчої техніки визначені кардинально різні по суті види і розміри покарань і навпаки;

- встановлено, що у провадженнях, які розглядаються в межах спеціальної процедури *in absetia*, суди призначаються більш суворі покарання, ніж у провадженнях, що розглядаються за присутності обвинуваченого. В межах спеціальної процедури *in absetia* суди об'єктивно обмежені у можливості повноцінно оцінити особу винного, встановити всі обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, з'ясувати його ставлення до вчиненого, мотиви поведінки, що унеможлиблює належну індивідуалізацію покарання та призводить до призначення більш суворих покарань;

- виявлено взаємний зв'язок між віковими особливостями вчинення окремих злочинів проти основ національної безпеки та покаранням, які за них призначаються. Зокрема, значну кількість злочинів, передбачених ст. 111-1 та ст.

111-2 КК України, вчиняють особи похилого (пенсійного) віку, а злочинів, передбачених ст. 114-1 КК України, – особи молодого віку, що в окремих випадках враховується при призначенні покарання і в сукупності з іншими обставинами пом'якшує покарання;

- виокремлено фактори, які в своїй сукупності мають впливати на ступінь суворості покарання за злочин, передбачений ч. 4 ст. 111-1 КК України та забезпечувати індивідуалізацію покарання за нього, залежно від форми злочинної діяльності, зокрема, у випадках передачі матеріальних ресурсів, істотного значення набувають мотиви вчинення злочину (необхідність виживання чи усвідомлена співпраця), вартість ресурсів, їх значення для воєнних потреб ворога, регулярність такої співпраці та фактичні наслідки;

- запропоновано підхід до призначення покарання за ч. 7 ст. 111-1 КК України, який передбачає врахування не лише факту зайняття певної посади, а й характеру виконуваних функцій та рівня впливу особи на здійснення репресивної діяльності, задля того, щоб особам, які виконували технічні або допоміжні функції (водії, ремонтники тощо), призначалось менш суворе покарання, аніж особам, які обіймали керівні посади чи безпосередньо брали участь у формуванні та реалізації каральної політики окупаційної влади;

удосконалено:

- підходи до індивідуалізації покарання за злочини проти основ національної безпеки України шляхом обґрунтування необхідності врахування умов тимчасової окупації, зокрема можливої наявності примусу, погроз та інших обставин, які істотно пригнічували свободу вибору поведінки особи та спонукали до злочинних дій як фактору, який має впливати на призначення покарання в бік пом'якшення;

- підходи щодо усунення дисбалансу санкції ч. 6 ст. 111-1 КК України шляхом надання пропозицій про розширення її діапазону та включення альтернативних видів покарання, що сприятиме більш гнучким підходам до визначення покарання залежно від ступеня суспільної небезпечності конкретного діяння;

- підходи щодо необхідності індивідуалізації покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України залежно від рівня залученості та ролі особи в заходах політичного характеру (призначати більш м'яке покарання особам, які брали участь в проведенні таких заходів або виконували допоміжні функції, у порівнянні з організаторами таких заходів);

- пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з перешкоджанням мобілізаційним заходам, шляхом виокремлення в диспозиції ч. 1 ст. 114-1 КК України конкретних форм перешкоджання законній діяльності ЗСУ із встановленням альтернативних та менш суворих видів та розмірів покарань;

дістали подальший розвиток:

- аргументи щодо недосконалості побудови санкцій окремих злочинів проти основ національної безпеки України (наприклад, ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України, яка не відповідає реальному ступеню суспільної небезпеки діянь та перешкоджає досягненню мети покарання, або ж ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка вирізняється надмірною суворістю), що підтверджується проаналізованою нами судовою практикою;

- наукові підходи щодо безпідставності врахування такої обставини, що обтяжує покарання, як вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) при призначенні покарання за злочини проти основ національної безпеки, зокрема, за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України). Воєнний стан, зокрема і обстановка тимчасової окупації, є ключовим контекстом, у межах якого відбувається переважна більшість злочинів, передбачених ст. 111-1 КК України, але в жодному разі не є зовнішньою обставиною, яку винний може використати на свою користь та полегшити вчинення злочину.

- аргументи щодо непридатності для застосування та необхідності виключення таких видів покарань, передбачених санкцією ч. 3 ст. 111-1 КК України, як виправні роботи та арешт;

- підходи до наявної диспропорції санкцій ч. 5 та 6 ст. 111-1 КК України, які передбачають відповідальність за колабораційну діяльність у політичній сфері, що повною мірою проявляється в практиці призначення покарання судами;

- обгрутування надмірної суворості санкцій, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 114-2 КК України, у зв'язку з масовим застосуванням судами ст. 75 КК України та звільненням від відбування покарання з випробуванням.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження стану призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки, удосконалення наукових підходів щодо диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання за такі злочини;

- законотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства в частині усунення недосконалостей санкцій окремих статей, а також виявлених неузгодженостей та конкуренції між окремими складами злочинів;

- правозастосуванні – для використання судами як орієнтирів при обранні виду та розміру покарання за злочини проти основ національної діяльності задля уникнення необгрунтованої різниці в покараннях та забезпечення призначення справедливого та пропорційного покарання;

- навчальному процесі – під час викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право України» та відповідних спецкурсів, підготовки підручників, навчальних посібників та навчально-методичних рекомендацій.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та заходах: I Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 27-й річниці прийняття Конституції України (м. Луцьк, 27 черв. 2023 р.), VI Київському полілозі «Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів (м. Київ, 1 груд.2023 р.), II міжнародній науково-практичній конференції

«Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (м. Луцьк, 30 квітня 2025 року).

Публікації. Результати дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в шести наукових публікаціях, серед яких три наукові статті – у вітчизняних виданнях, включених МОН України до переліку фахових видань України (категорія «Б»), а також троє тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які містять сім підрозділів та п'ять пунктів, висновків, списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки, з яких список використаних джерел – 24 сторінки (228 найменувань), додаток на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КАРАНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ САНКЦІЙ І ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

1.1 Законодавчі підходи до формування санкцій за злочини проти основ національної безпеки

Після початку повномасштабного вторгнення відбулася суттєва трансформація правового регулювання кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки. Розділ І Особливої частини КК України зазнав істотного оновлення шляхом доповнення новими статтями: ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» [162].

Законодавчі зміни істотно посилили покарання за диверсію та державну зраду (статті 111, 113 КК України), встановивши санкції у вигляді 15 років позбавлення волі або довічного позбавлення волі з конфіскацією майна. Також для таких осіб повністю виключено можливість амністії. Подібне радикальне посилення відповідальності за посягання на національну безпеку є абсолютно виправданим кроком держави. Очевидно, що під час війни, «за умов порушення державою-окупантом всіх норм міжнародного права, вчинення жорстоких масових злочинів проти нашої держави, українських громадян, саме суворість санкцій та призначених покарань за воєнні, міжнародні, «державні» злочини відповідає засаді справедливості» [166, с. 63].

Загалом згідно з даними офіційної статистики Офісу Генерального прокурора з початку повномасштабного вторгнення росії посягання на основи національної безпеки України набули значного поширення. Так, «з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2025 року офіційно зареєстровано 22 195 злочинів проти основ національної

безпеки, серед яких, зокрема, 4 242 – ст. 111 КК України («Державна зрада»), 9 333 – ст. 111-1 КК України («Колабораційна діяльність»), 1 475 – ст. 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору»)» [219].

Безперечно, внесені законодавчі зміни стали необхідною вимогою часу та обставин, з якими зіштовхнулася держава. Метою їх впровадження було забезпечення справедливого покарання особам, які в умовах воєнного стану ставлять під загрозу національну безпеку і обороноздатність України. Водночас швидкість та поспіх у прийнятті окремих законодавчих доповнень та змін викликає сумніви у виправданості та послідовності визначення караності окремих діянь. Зокрема, це стосується найбільш очікуваного в умовах воєнного стану запровадження статті 111-1 КК України, яка встановила відповідальність за колабораційну діяльність.

При дослідженні законодавчої новели перше, що привертає увагу – намагання законодавця дуже детально диференціювати кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором. Стаття 111-1 КК України передбачає доволі широкий спектр форм колабораційної діяльності і складається з 8 частин, кожна з яких встановлює кримінальну відповідальність за самостійні діяння, окрім частини 8 (фактично передбачає кваліфікований склад цього кримінального правопорушення). При чому основне покарання за кожне з цих діянь варіюється від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штрафу, виправних робіт, арешту, позбавлення волі на певний строк до довічного позбавлення волі.

Водночас «порівняльний аналіз санкцій ст. 111-1 КК України дозволив виявити певні неузгодженості між покараннями: в окремих випадках покарання занадто суворе, в інших – не виконує функцію виправлення та запобігання вчинення особою нових кримінальних правопорушень» [201].

Загалом в науці кримінального права є усталеним підхід, відповідно до якого конструкція санкції має відповідати певним правилам. «Зокрема, суспільній небезпеці злочинного діяння і поширеності злочинів певного виду, бути

узгодженою із санкціями за вчинення інших, близьких за видом і характером злочинів; вона має надавати можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням потенційних варіантів вчинення злочину в реальності. Побудова санкцій з урахуванням зазначених положень, а також завдяки дотриманню загальноприйнятих правил юридичної техніки дозволить на практиці уникнути ситуацій, коли судами призначаються різні покарання за злочини, що за багатьма ознаками схожі, як «близнята». І навпаки, коли за злочини, що не схожі ні за своїм характером, ні за ступенем суспільної небезпеки, призначаються майже однакові вид і міра покарання» [194, с. 85].

В цьому контексті найбільш дискусійною видається позиція законодавця щодо запровадження в ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України в якості єдиного основного покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Вибір такого виду покарання законодавцем видається не зовсім виваженим та логічним, оскільки в зазначених нормах виникає правовий дисбаланс між санкціями та об'єктивною стороною складів відповідних кримінальних правопорушень, який вказує на те, що вчинення їх жодним чином не пов'язано з посадою, яку обіймає суб'єкт кримінального правопорушення, чи з діяльністю, яку він здійснює.

«Протягом тривалого часу існування цього виду покарання (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) в кримінальному законодавстві, його завжди відносили до так званих спеціальних видів покарань, яке може бути призначено не будь-якому суб'єкту кримінального правопорушення, а лише такому, який під час його вчинення обіймав з законних підстав певну посаду або займався певною діяльністю і вчинив кримінальне правопорушення, яке за своїм характером було пов'язане з використанням або неналежним виконанням тієї посади або діяльності» [222, с. 28].

«Попри усталену доктринальну та правозастосовчу позицію законодавець своїм рішенням значною мірою нівелював запобіжний потенціал цього виду

покарання у випадках його призначення особам, які на момент засудження не обіймали відповідних посад або обіймали ці посади на незаконних підставах (зокрема, посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора)» [215, с. 72].

На цей законодавчий недолік фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України звернули увагу ще у висновку на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», зазначивши, що пропозиція сформулювати даний вид покарання як безальтернативне основне покарання у санкціях ч. ч. 1, 2 нової ст. 111-1 КК України робить проблематичним його застосування до осіб, для яких вчинення відповідних кримінальних правопорушень не було пов'язане з їхньою діяльністю або посадою (наприклад, водій автомобіля, який скоює публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора). «За таких умов для деяких осіб, які вчинили вказані діяння, призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю буде алогічним» [141].

Вказані зауваження не були враховані при прийнятті відповідних законів, однак залишаються актуальними на сьогодні, що підтверджує вже сформована практика призначення покарання.

Нещодавно ККС ВС у справі № 295/5493/22 досліджував питання про те, чи можна призначити покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування, особі, яка на момент вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 111-1 КК) обіймала посаду вчителя. ККС дійшов висновку, що «покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може призначатися як щодо осіб, які вже обіймають певні посади або здійснюють відповідну діяльність, так і щодо осіб, які такі посади можуть обійняти в майбутньому, або ж у майбутньому можуть здійснювати відповідну діяльність» [195].

При цьому аналіз обвинувальних вироків за ч. 1 ст. 111-1 КК України показав, що засуджені здебільшого не просто не обіймали тих посад та не здійснювали тієї діяльності, права щодо яких їх було позбавлено, а взагалі ніде не працюють, мають середню освіту, є пенсіонерами або особами з інвалідністю.

Приміром, вироком Ренійського районного суду Одеської області 29 серпня 2023 року у справі № 510/507/23 «покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, місцевого самоврядування та в органах, що надають публічні послуги на строк 10 (десять) років було призначено особі, яка офіційно не працювала, із середньою освітою» [99]. Аналогічно вироком Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 22 вересня 2022 року у справі № 709/486/22 таке ж покарання призначено пенсіонеру, інваліду 3 групи, особі з середньою освітою [128].

Описані приклади демонструють, що таким особам призначення покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування, є недоцільним та неефективним. Як в першому випадку з огляду на відсутність освіти, так і в другому випадку з огляду на пенсійний вік та інвалідність, вірогідність обіймання ними таких посад в майбутньому є малоймовірною або й взагалі неможливою. Такі ситуації законодавець при системному підході до оцінки караності колабораційної діяльності повинен був передбачити та врахувати при побудові санкцій.

На думку З. Загиней-Заболотенко, весь правообмежувальний потенціал покарання у виді позбавлення права за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1 та 2 ст. 111-1 КК України, фактично нівелюється. Адже особа, яка не обіймає посад та не займається діяльністю, пов'язаною з вчиненням відповідних форм колабораційної діяльності, не може відчувати на собі тягар призначеного покарання у виді позбавлення права. Відповідно й досягнення цілей покарання у такому випадку – дискусійне. «Так, позбавлення права як безальтернативний вид покарання у санкції частин 1 та 2 ст. 111–1 КК не досягає,

насамперед мети виправлення засудженого, яке є запорукою ресоціалізації засудженого» [152, с. 95].

Критичні міркування щодо покарання, передбаченого ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України, висловлює Є. Письменський, який вважає, що «щонайменше така ситуація негативно впливає на можливість суду здійснювати індивідуалізацію кримінальної відповідальності. А з огляду на те, що зазначене покарання має певні обмеження у застосуванні за колом осіб (до неповнолітніх згідно з ч. 1 ст. 98 КК України воно не застосовується), може виникнути ситуація, коли таким особам не можна призначити жодного покарання. Це свідчить про наявність істотних суперечностей у здійсненій пеналізації, що здатне призвести до порушення невідворотності кримінальної відповідальності» [186, с. 125].

Недосконалість побудови санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України підтверджується також при порівнянні з іншими схожими суспільно небезпечними діяннями. Так, санкцією ч.1 ст.111-1 КК України передбачено покарання, зокрема, за публічні заклики до підтримки дій та\або рішень держави-агресора, тому для оцінки адекватності побудови такої санкції також доцільно проаналізувати санкції інших статей, які встановлюють покарання за публічні заклики до вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

До таких належать злочини, передбачені ч. 1 та 2 ст. 109 КК України (публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу) та ст. 110 КК України (публічні заклики до зміни меж території або державного кордону України). У всіх трьох випадках кримінальним законодавством охороняються важливі суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України, територіальної цілісності та конституційного ладу.

При цьому, санкції, передбачені нормами ст. 109 та 110 КК України, встановлюють декілька альтернативних видів покарання, серед яких позбавлення волі щонайменше на строк до 3 років. Отже, за логікою законодавця публічні заклики, передбачені ч.1 та 2 ст. 109 КК України та ст. 110 КК України, є більш

суспільно небезпечними порівняно з публічними закликами за ч. 1 ст. 111-1 КК України.

Такий підхід до оцінки караності діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, видається непослідовним та невиправданим, оскільки суспільну небезпечність публічних закликів до підтримання дій та рішень держави-агресора не можна недооцінювати в умовах протистояння українського народу державі-агресору. Наразі очевидно, що покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не відображає ступеня суспільної небезпечності такого діяння, і не здатне забезпечувати ефективне та справедливе покарання особи, яка вчинила таке діяння.

Крім того, зміст тієї ж ч. 1 ст. 111-1 КК України містить поряд з публічними закликами альтернативно – публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України. І схожа ситуація із неузгодженістю покарань простежується також при порівнянні санкцій ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 436-2 КК України, яка встановлює відповідальність за заперечення збройної агресії російської федерації проти України, оскільки визначене законом покарання все ж таки є більш суворим і передбачає позбавлення волі на строк до трьох років.

Покарання, передбачене санкцією ч. 2 ст. 111-1 КК України, також не відображає ступінь суспільної небезпеки описаного в цій нормі діяння. Так, ч. 2 ст. 111-1 КК України передбачено відповідальність за добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Нагадаємо, що в даному випадку, як і за діяння, передбачені ч. 1 ст. 111-1 КК України, встановлено єдине покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Поряд з цим, ст. 111-1 КК України також передбачає відповідальність і за інші форми колабораційної діяльності, що пов'язані з добровільним зайняттям громадянином України посад у незаконних органах влади, створених на тимчасово

окупованих територіях: ч. 5 – посади, пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, та ч. 7 – посад в незаконних судових або правоохоронних органах. При цьому, за описані діяння встановлено покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років та від 12 до 15 років відповідно.

На наш погляд, абсолютно не виправданою видається логіка законодавця щодо такої кардинально різної градації відповідальності за діяння, ступінь суспільної небезпеки яких не є істотно різним.

Слушність всіх висловлених зауважень щодо недосконалості санкції ч. 1 та ч. 2 ст. 111 КК України підтверджує також поява декількох законопроектів, спрямованих на розширення переліку можливих санкцій за окремі прояви колабораційної діяльності. Так, альтернативним проектом Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» від 5 січня 2023 року № 8301-1 у якості основного покарання у санкції ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України пропонується додати штраф від однієї до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.1) та від трьох до п’яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч.2) [209]. А проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України» від 09 жовтня 2023 року № 10136 пропонується «доповнення санкцій ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України, окрім штрафу, ще й позбавленням волі на строк до 3 років» [207].

Загалом така пропозиція є обґрунтованою, оскільки дає змогу не лише усунути той правовий дисбаланс, який виник у ч. 1, 2 ст. 111-1 КК, але й забезпечити справедливе та ефективне покарання особам, які вчинили зазначені злочинні діяння, але при цьому, жодних посад не обіймали і жодною діяльністю не займалися.

В контексті аналізу покарань, встановлених за вчинення колабораційної діяльності, не менш очевидною є надмірна суворість санкції ч. 6 ст. 111-1 КК України, якою передбачено відповідальність за організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором. Цією кримінально-правовою санкцією встановлено основне покарання у виді позбавлення волі строком від 10 до 12 років позбавлення волі і це одна із найсуворіших санкцій, передбачених ст. 111-1 КК України.

Наслідком впровадження такого суворого покарання є те, що у межах однієї статті більш суворе покарання встановлюється за діяння, яке є очевидно менш суспільно небезпечним порівняно з іншими проявами протиправної поведінки, які караються менш суворо.

Під час дослідження покарань за вчинення колабораційної діяльності Р. Мовчан, Є. Письменський звертають увагу, що вчинення політичного (адміністративного) колабораціонізму у формі зайняття керівних посад та організації виборів до незаконних органів (ч. 5 ст. 111-1 КК) передбачає основне покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, тоді як основне покарання за ідеологічний колабораціонізм у формі здійснення відповідних політичних та інформаційних заходів (ч. 6 ст. 111-1 КК) становить позбавлення волі на строк від 10 до 12 років. З-поміж іншого виникає питання, «чи є підстави вважати, що організація, скажімо, круглого столу, спрямованого на підтримку держави-агресора, є бодай трохи небезпечнішою за організацію незаконних виборів або зайняття посади керівника «адміністрації» міста? Видається, що все геть навпаки – більш небезпечними є саме останні з таких діянь» [191, с. 12].

Більше того, суворість покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України проявляється не лише при порівнянні з іншими покараннями в системі покарань за вчинення колабораційної діяльності, але й з покараннями за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених іншими розділами Особливої частини КК.

Приміром, суд може призначити більш суворе покарання особі за участь в заході на підтримку держави-агресора без жодних кваліфікуючих ознак (ч. 6 ст.

111-1 КК України), ніж за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), незаконне позбавлення волі або викрадення людини, що призвело до тяжких наслідків (ч. 3 ст. 146 КК України), терористичний акт, що призвів до тяжких наслідків (ч. 2 ст. 258 КК України) тощо.

Відтак, не викликає сумнівів той факт, що передбачені ч. 6 ст. 111-1 КК України діяння невинувато наділені законодавцем таким рівнем суспільної небезпеки, що доводить необхідність зменшення суворості покарання та системного узгодження із покараннями, встановленими за злочини проти основ національної безпеки, а також передбаченими Особливою частиною КК іншими покараннями.

Викликає зауваження і оцінка караності діянь, передбачених ч. 7 ст. 111-1 КК України. Зміст цієї норми містить альтернативно три форми колабораційної поведінки – добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованих територіях, добровільна участь в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, а також надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ, які однаково караються покаранням у виді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років.

В цьому контексті слід звернути увагу те, що добровільна участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях як форма колабораційної діяльності створює конкуренцію із державною зрадою у формі переходу на бік ворога в період збройного конфлікту (ст. 111-КК України). При цьому, якщо порівняти санкції ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада в умовах воєнного стану), яка передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років або довічне позбавлення волі, та санкцію ч. 7 ст. 111-1 КК України, то очевидно, що остання пом'якшує кримінальну відповідальність, тобто передбачає привілейований склад державної зради. Наскільки такий підхід законодавця в умовах війни є виправданим, викликає запитання, оскільки вступ в збройні формування держави, яка веде агресивну війну в іншій державі, є надзвичайно суспільно небезпечним

діянням, яке істотно впливає на перебіг війни, а тому повинне передбачати відповідне суворе покарання.

Аналогічні зауваження стосуються і такого прояву колабораційної поведінки за ч. 7 ст. 111-1 КК України, як надання незаконним збройним формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ.

Аналіз судової практики свідчить про тенденцію кваліфікації за ч. 7 ст. 111-1 КК України у зазначеній формі дій з поширення інформації про розташування, переміщення, дислокацію ЗСУ, зброї чи бойових припасів в Україні, що в свою чергу теж створює небажану конкуренцію не тільки із державною зрадою у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, але й зі спеціальною нормою ст. 114-2 КК України, яка встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення інформації військово значущої інформації.

На наш погляд, додаткова криміналізація таких проявів колабораційної поведінки, які характеризуються ознаками конкурентності та суперечливості із державною зрадою, передбачають невинуватено м'яке в умовах воєнного стану покарання, є серйозним законодавчим недоліком, що в черговий раз доводить безсистемність підходу законодавця до процесу законотворення. Тому очевидно, що «задня усунення з'ясованих недоліків оцінка караності описаних проявів колабораційної діяльності потребує переосмислення і виправлення, насамперед шляхом виключення з її обсягу тих діянь, які за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками охоплюються складом державної зради» [165, с. 411].

Подібні міркування стосуються також оцінки караності законодавчої новели, передбаченої статтею 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору»), яка в одній частині встановлює відповідальність за чотири форми злочинної поведінки, серед яких підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній

адміністрації держави-агресора. За такий злочин кримінальне законодавство передбачає позбавлення волі на строк від 10 до 12 років.

При цьому норма ч. 4 ст. 111-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за фактично тотожні діяння – передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора.

Отже, незважаючи на очевидні намагання законодавця забезпечити за допомогою впровадження ст. 111-2 КК України якомога ефективнішу реакцію держави на відповідні злочинні прояви, аналізована стаття майже повністю дублює одну із форм колабораційної діяльності, створює не виправдану та небажану конкуренцію. Зазначена ситуація становить серйозну проблему, оскільки санкції аналізованих статей передбачають суттєву диспропорцію у покараннях. Зокрема, за колабораційну діяльність у відповідній формі (ч. 4 ст. 111-1 КК України) встановлено відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років або штрафу розміром до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Водночас за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України) передбачено значно суворіше покарання – позбавлення волі на строк від 10 до 12 років.

Наприклад, в одній справі (№ 332/3354/22) дії обвинуваченого, який передавав матеріальні ресурси власного підприємства, а саме: «господарські будівлі та виробничі майданчики невстановленим особам з числа ЗС РФ, які використовували зазначені вище об'єкти для зберігання технічного оснащення, устаткування військової техніки ЗФ РФ та розміщення особового складу, а також придбав та передав запасні частини для ремонту військової техніки ЗС РФ, було кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1 КК України і призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 4 роки» [43]. Натомість, в іншій справі (№ 953/4418/22) – «особу, яка забезпечувала військовослужбовців збройних формувань РФ продуктами харчування, генератором, водяною помпою та надавав інформацію щодо домоволодінь місцевих мешканців, де є матеріальні цінності, запаси палива, з наданням у подальшому допомоги у заволодінні матеріальними цінностями

військовослужбовцями РФ у незаконний спосіб, визнано винуватим за ст. 111-2 КК України та призначено основне покарання у виді позбавлення волі на строк 10 років 6 місяців» [54].

Очевидно, що стан кримінально-правового регулювання, за якого дуже подібні як за характером, так і за ступенем суспільної небезпеки діяння залежно від підходу правозастосувача можуть кваліфікуватися в одних випадках за ч. 4 ст. 111-1, а в інших – за ст. 111-2 КК України, негативно впливає на практику призначення покарання, що виявляється в істотній різниці в призначених покараннях особам, які ці злочини вчиняють.

На думку М. Хавронюка, «така ситуація свідчить про порушення принципу пропорційності, який передбачає, що засоби кримінальної відповідальності встановлюються пропорційно до ступеня тяжкості кримінального правопорушення і більш суворий кримінально-правовий засіб встановлюється та застосовується тільки тоді, коли менш суворого засобу недостатньо для виконання завдання КК України. Водночас ст. 111-2 КК України та ч. 4 ст. 111-1 КК України є яскравим прикладом того, як ігноруючи факт наявності у КК України статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, законодавець знову «криміналізує його, застосовуючи ті самі або схожі формулювання, не виокремлюючи ознак, які дали б змогу чітко розмежувати відповідні кримінальні правопорушення» [223].

Чи є підстави вважати, що «положення ч. 4 ст. 111-1 і ст. 111-2 КК України є чіткими, точними і несуперечливими правовими приписами, і чи дають вони, виступаючи належним правовим орієнтиром, можливість передбачати юридичні наслідки своєї поведінки – передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора? Негативні відповіді на поставлені питання видаються більш, ніж очевидними» [175, с. 15].

Більше того, недоліком санкції ст. 111-2 КК України є її надмірна суворість порівняно з іншими злочинами проти основ національної безпеки. Тут доречно пригадати покарання встановлені за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ч. 1 ст. 110 КК України) – позбавлення волі на строк від 3

до 5 років, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу (ч. 2 ст. 110-2 КК України) – позбавлення волі на строк від 5 до 7 років, несанкціоноване поширення інформації про переміщення, рух або розташування ЗСУ (ч. 2 ст. 114-2 КК України) – позбавлення волі на строк від 5 до 8 років.

Як бачимо, кожне з цих кримінальних правопорушень очевидно є не менш небезпечним, аніж передбачене ст. 111-2 КК України, водночас всі вони караються значно менш суворо, аніж аналізований нами злочин.

Ще однією новелою серед злочинів проти основ національної безпеки України, яка потребує ретельного аналізу, стала стаття 114-2 КК України, якою було криміналізовано несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

З тексту пояснювальної записки до законопроекту вбачається, що основною причиною криміналізації таких діянь було те, що «ряд громадян України, іноді необдуманно та небезпечно здійснюють допомогу ворогу шляхом розповсюдження інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України» [199].

Як зазначає Р. Мовчан, фактично йдеться про так зване «неусвідомлене пособництво» державі-агресору, проявам якого і покликана запобігати розглядувана заборона. На думку науковця, «призначенням ст. 114-2 КК України є кримінально-правова протидія проявам, які не мають на меті заподіяти шкоду національній безпеці України, та попри це, все рівно її заподіюють внаслідок, так би мовити, безвідповідальності особи, її неусвідомлення суспільної небезпеки аналізованих діянь, вчинюваних в умовах воєнного стану» [171, с. 329].

Загалом визначення караності такої злочинної поведінки є виправданим та необхідним в умовах воєнного стану. Однак, якщо проаналізувати всі форми

злочинної поведінки, передбаченої ст. 114-2 КК України, то можна виявити певні порушення системності при побудові цієї статті. Це проявляється в тому, що ч. 1 та 2 дійсно передбачають відповідальність виключно за необдумане поширення військово значущої інформації. Водночас в ч. 3 поряд з іншими кваліфікуючими ознаками альтернативно міститься вказівка на мету поширення інформації – надання державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням. Тобто такі злочинні дії вчиняються особою вже свідомо і задля досягнення конкретної цілі – завдати шкоди національній безпеці України.

Фактично, зміст цих посягань, передбачених ч. 3 ст. 114-2 КК України – «поширення відповідної інформації із метою надання державі, що здійснює збройну агресію проти України, чи незаконним збройним формуванням» [162], насправді є нічим іншим, як державною зрадою (ст. 111 КК України) у формі «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [162]. При цьому, якщо порівняти санкції аналізованих норм, то за ч. 3 ст. 114-2 КК України передбачено покарання – від 8 до 12 років позбавлення волі, в той час як за державну зраду в умовах воєнного стану передбачено більш суворе покарання 15 років позбавлення або довічне позбавлення волі.

І власне більш суворе покарання, на наш погляд, є логічним і необхідним у разі вчинення таких протиправних дій, оскільки в умовах війни поширення інформації представникам держави-агресора про розташування ЗСУ або переміщення зброї в Україну є надзвичайно суспільно небезпечним, в переважній більшості завдає суттєву шкоду національній безпеці, обороноздатності України, життю та здоров'ю людей, тому вимагає адекватного за суворістю покарання.

Для вирішення проблеми з небажаною конкуренцією та з метою приведення у відповідність протиправного діяння зі ступенем його суспільної небезпечності, в частині, що стосується несанкціонованого поширення інформації про розташування ЗСУ або переміщення зброї в Україну з метою надання державі-

агресору, необхідно виключити із ч. 3 ст. 114-2 КК України вказівку на мету надання відповідної інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, а відповідні дії кваліфікувати та відповідно визначати покарання згідно з ч. 2 ст. 111 КК України.

В контексті аналізу законодавчих змін привертають увагу надміру суворі санкції ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада), ч. 2 ст. 113 КК України (диверсія), а також ч. 8 ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність) – довічне позбавлення волі в альтернативі з абсолютно визначеним покаранням – позбавленням волі на 15 років. І хоча така побудова санкції не є унікальною для кримінального законодавства, але все ж викликає певні зауваження в контексті правозастосування. Зокрема, при обранні розміру покарання суд не має альтернативи в призначенні строкового покарання за такі злочини, а довічне позбавлення волі є занадто суворим покаранням, що фактично змушує суд призначати однакове покарання у мінімальному розмірі. Таке обмеження судової дискреції призводить до того, що суд позбавлений можливості призначити співмірне та адекватне покарання особам, які ці діяння вчинили, а також забезпечили належну індивідуалізацію покарання, враховуючи усі фактори, які мають впливати на його вид і розмір.

Тому, на наш погляд, є необхідність перегляду законодавцем санкцій ч. 2 ст. 111 та ч. 2 ст. 113 КК України, а також ч. 8 ст. 111-1 КК України, в частині зниження меж покарання за цей злочин або ж доповнення строкового виду покарання нижньою та верхньою межею.

Таким чином, проведений системний аналіз караності окремих проявів злочинної поведінки, які спрямовані на завдання шкоди основам національної безпеки, дозволив виявити певні законодавчі вади.

Так, більшість покарань, передбачених санкціями ст. 111-1 КК України, не відповідає ступеню суспільної небезпечності відповідного прояву злочинної поведінки, не сприяє досягненню мети покарання (ч.1 та 2 ст.111 КК України), характеризується надмірною суворістю (ч. 6 ст. 111-1 КК України), створює

небажану конкуренцію з окремими чинними приписами КК України (ч. 7 ст. 111-1 та ст. 111).

Викликає зауваження і оцінка караності законодавцем ст. 111-2 КК України. По-перше, санкція ст. 111-2 КК України характеризується надмірною суворістю при порівнянні з іншими злочинами проти основ національної безпеки, а по-друге, прояв злочинної поведінки, криміналізований у зв'язку із впровадженням такої статті, фактично дублює одну з форм колабораційної поведінки, передбачену ч. 4 ст. 111-1 КК України, створює істотну конкуренцію та труднощі щодо розмежування на практиці, що ставить під сумнів доцільність існування такої норми.

Також певні законодавчі недоліки простежуються при конструюванні ст. 114-2 КК України, зокрема ч. 3, яка встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення військово значущої інформації з метою надання її державі-агресору. Такі діяння в умовах війни є надзвичайно суспільно небезпечними, а тому повинні передбачати відповідне суворе покарання. Натомість покарання, передбачене ч. 3 ст. 114-2 КК України, не відображає підвищеного ступеня суспільної небезпечності такого діяння і не здатне забезпечувати ефективне та справедливе покарання особи, яка його вчинила.

Виявлені недоліки у змісті кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, не лише свідчать про потребу їх нормативного удосконалення, але й мають безпосередній вплив на правозастосовну практику. Зокрема, вони зумовлюють складнощі при виборі справедливого та співмірного покарання, породжують неоднозначність у кваліфікації діянь, а іноді – й конкуренцію між нормами. У зв'язку з цим у наступних підрозділах буде розглянуто вплив законодавчих недоліків на практику призначення покарання, а також проблеми, які виникають у діяльності правозастосовних органів у контексті забезпечення принципів справедливості, законності та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

1.2 Загальні тенденції призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки

Проаналізовані в попередньому підрозділі суттєві законодавчі зміни, запроваджені після початку повномасштабного вторгнення, внаслідок чого було істотно розширено перелік складів злочинів проти основ національної безпеки України зумовили стрімке зростання вироків за злочини проти національної безпеки. За даними ДСА у 2022 році було ухвалено 476 вироків, з яких 427 обвинувальні, у 2023 році – 1016, з яких засуджених 983, у 2024 році – 1459, з яких засуджених 1434, у 2025 році – 1918, з яких засуджених 1871 [155]. Таким чином, у порівнянні з 2022 роком кількість обвинувальних вироків за злочини проти основ національної безпеки України зросла більше ніж утричі, що свідчить про формування судової практики з вираженим обвинувальним характером. Для порівняння, у 2021 році за відповідними категоріями злочинів було засуджено – 182 особи.

На тлі таких змін кількісних показників особливої актуальності набуває аналіз практики призначення покарання: які фактори суди враховують при виборі виду та розміру санкції, наскільки послідовно дотримуються принципи індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

Згідно з концепцією Р. Ш. Бабанли, «ключовим завданням судді при обранні виду та розміру покарання має бути визнання досягнення адекватності (пропорційності) покарання, яке призначається особі, із ступенем тяжкості злочину, за вчинення якого вона засуджується» [5].

При цьому, окремі нюанси призначення покарання за злочини, передбачені ст. 111, 111-1, 111-2, 114-1 та 114-2 КК України, будуть детально досліджені в наступних підрозділах. У межах цього підрозділу вважаємо за доцільне окреслити ключові тенденції та особливості, що сформувалися у правозастосовній практиці призначення покарання за злочини проти національної безпеки в умовах збройної агресії та воєнного стану.

Відповідно до розділу XI Загальної частини КК України «Призначення покарання» суд призначає покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, з огляду на загальні та спеціальні засади. Як показує практика, «одним із важливих компонентів призначення покарання є врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, що в сукупності дає змогу належним чином індивідуалізувати покарання, забезпечивши законність і справедливість його призначення. Суд зобов'язаний як слід мотивувати ухвалене рішення щодо того покарання, яке призначається» [192, с.389].

Водночас аналіз обвинувальних вироків, оприлюднених в ЄДРСР, дозволяє виокремити певні особливості, які вирізняють ці злочини серед інших та безпосередньо впливають на практику призначення покарання. Зокрема, у значній кількості випадків судовий розгляд здійснюється за відсутності обвинуваченого – *in absentia*. Приміром, А. Гаркуша, аналізуючи кримінальні провадження за ст. 111-1 КК України, зазначає, що за даними ЄДРСР станом на січень 2025 року наявні 2016 вироків, із них 635 вироків проголошено за спеціальною процедурою «*in absentia*». При цьому, «найбільшою часткою залишаються вирoki за ч. 5 (264), що становить 42 % від загальної кількості вироків за спеціальною процедурою «*in absentia*», 41 % (256) становить частина 7 аналізованої статті. Інші частини ст. 111-1 КК України містять меншу частку від загальної кількості, а саме: а саме: ч. 3 – 10%, ч. 4 – 5%, ч. 6. – 1%, ч. 1 – 1 % і за частиною 2 в ЄДРСР міститься лише 2 вирoki за спеціальною процедурою «*in absentia*»» [147, с. 700].

Така тенденція зумовлена насамперед об'єктивними причинами: значна частина злочинів вчиняється особами, які знаходяться на території України, що перебуває під тимчасовою окупацією РФ, і це унеможливлює встановлення місця перебування таких осіб, їх затримання та виклик до суду.

На думку окремих дослідників, із розвитком практики та суттєвим збільшенням кількості проваджень *in absentia* чіткіше прослідковується значна відмінність призначених покарань у випадках, коли провадження розглядається в

межах спеціальної процедури та за присутності обвинуваченого. У вироків, ухвалених *in absentia*, наприклад, строк позбавлення волі буде в межах санкції, передбаченої відповідною частиною ст. 111-1 КК України або ж становитиме найсуворіше чи наближене до найсуворішого покарання. «Протилежні підходи можна спостерігати під час аналізу вироків, ухвалених у присутності особи: наявна тенденція до призначення найнижчого покарання, передбаченого санкцією згаданих частин ст. 111-1 КК України, або ж навіть іще нижчого покарання, якщо вирок винесено у присутності особи, особливо коли з нею укладено угоду» [14, с. 47].

Такі спостереження узгоджуються із підходами, що склалися в судовій практиці, про що свідчить аналіз конкретних вироків. Так, для прикладу за ч. 5 ст. 111-1 КК України, у справі № 333/9382/23 «вироком Комунарського районного суду м. Запоріжжя до 10 років позбавлення волі (максимальне покарання, передбачене санкцією) засуджено особу, яка на початку липня 2022 року в окупованому Мелітополі добровільно зайняла посаду «начальника відділу працевлаштування» у створеному окупаційною адміністрацією Центрі зайнятості. Судовий розгляд здійснювався за відсутності обвинуваченої, при цьому суд врахував відсутність обставин, що пом'якшують покарання, та вчинення злочину з використанням умов воєнного стану як обставини, що обтяжує покарання» [58].

Водночас у справі № 183/274/23 вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області за ч. 5 ст. 111-1 КК України» особу, яка зайняла керівну посаду начальника відділу кадрового забезпечення тимчасової цивільної адміністрації м. Балаклія Харківської області, засуджено до 6 років позбавлення волі. У цій справі судовий розгляд відбувався за участі обвинуваченої, суд врахував щире каяття як обставину, що пом'якшує покарання, та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [78].

Аналіз наведених вироків дозволяє дійти висновку, що різниця у розмірах призначеного покарання за ч. 5 ст. 111-1 КК України зумовлена не стільки відмінністю у характері вчинених діянь чи ступенем їх суспільної небезпеки,

скільки особливостями процесуального формату розгляду кримінальних проваджень. Очевидно, що у випадках здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) суд об'єктивно обмежений у можливості повноцінно оцінити особу винного, встановити всі обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, з'ясувати його ставлення до вчиненого кримінального правопорушення, мотиви поведінки та готовність до виправлення. За таких умов суди хоча формально і посилаються на ст. 65 КК України, проте фактично мають можливість досліджувати та враховувати переважно обставини, що обтяжують покарання, що, своєю чергою, зумовлює призначення покарань у верхніх межах санкції.

На наш погляд, хоча такий підхід обумовлений процесуальними обмеженнями, пов'язаними з відсутністю обвинуваченого, він все ж не відповідає принципам індивідуалізації покарання. Сам по собі факт відсутності обвинуваченого не може бути вирішальною обставиною, яка автоматично зумовлює призначення найсуворішого покарання, передбаченого санкцією відповідної норми. Визначення виду та розміру покарання має відбуватися з урахуванням інших факторів, які в своїй сукупності можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності діяння, і, відповідно, на караність злочину. Дослідженню таких чинників та особливостей їх врахування при призначенні покарання в контексті окремих злочинів проти основ національної безпеки України буде присвячено наступні підрозділи цієї роботи.

Водночас дещо інші тенденції щодо призначення покарання прослідковуються у тих вироках, де обвинувачений брав участь у судовому розгляді кримінального провадження.

Зокрема, у таких вироках фіксується широкий спектр обставин, що характеризують особу винного та які зазвичай враховує суд при призначенні покарання. «Повноцінне врахування особи винного в доктрині кримінального права слушно розглядається як важлива передумова для забезпечення належної індивідуалізації кримінально-правового впливу та запорука настання справедливих

кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення, зокрема щодо покарання, яке призначається особі» [193, с. 201].

До таких обставин найчастіше відносяться: перебування на психіатричному та наркологічному обліках, характеристика за місцем проживання, наявність роботи, сімейний стан, вік, наявність на утриманні дітей на непрацездатних осіб, притягнення до кримінальної відповідальності вперше, стан здоров'я тощо. Загалом аналіз вироків свідчить, що у кожному з них наводиться типовий перелік характеристик особи винного, які суди здебільшого не аналізують в контексті впливу кожної із наведених характеристик на обрання виду та розміру покарання.

Однією із ознак, яка характеризує особу винного при призначенні покарання за злочини проти основ національної безпеки, є вік. Зокрема, значну частину засуджених за колабораційну діяльність складають особи похилого віку (пенсіонери).

Наприклад, за даними судової статистики вік засуджених у 2024 році за колабораційну діяльність, передбачену ст. 111-1 КК України, у більшості випадків становив 50 - 65 років (30,81 % від загальної кількості засуджених) та від 65 років (5,47 %); за пособництво державі-агресору, передбачене ст. 111-2 КК України, - 50 - 65 років (37.5 %) та від 65 років (10 %) [156]. Схожі дані є характерними і для інших років.

Похилий та старечий вік особи традиційно розглядається як така її фізична властивість, яка впливає на обрання засобу кримінально-правового впливу в межах визначення обсягу відповідальності особи [193, с. 202].

Б. Чупринський зазначає, що враховуючи те, що вік особи є її невід'ємною властивістю, то «молодий або похилий вік винного у вчиненні кримінального правопорушення може бути враховано при призначенні покарання лише в рамках особи винного. При цьому слід враховувати не сам по собі факт досягнення особою відповідного віку, а вікові особливості, які проявляються у психіці особи, і відповідно, впливають на вчинення нею кримінального правопорушення. Тому у вирoku, при характеристиці особи винного, доцільно не просто посилатися на

молодий або похилий вік винного у вчиненні кримінального правопорушення, а зазначати, яке він має у цьому випадку кримінально-правове значення» [224, с. 118].

Подібну думку висловлює і М. Рубашенко, який, досліджуючи практику призначення покарання за ч. 1 ст. 111-1 КК України, наголошує, що» з одного боку, сам собою вихід на пенсію не може бути пом'якшуючим чи обтяжуючим фактором при виборі строку «позбавлення права». А з другого боку, ця соціальна ознака тісно переплітається з фізичною (біологічною) ознакою – похилим віком особи, яка зазвичай враховується судами на користь обвинуваченого. Ці ознаки суміщаються, однак не є тотожними, адже перебування в статусі пенсіонера (-ки) автоматично не виключає і не зменшує здатність до критичного мислення. Суб'єктами публічних закликів та заперечень нерідко є особи пенсійного віку, які проте працюють, наприклад, викладачами або вчителями, критичне мислення та високий рівень освіченості яких в принципі означає підвищену спроможність розрізняти «правду» та «кривду». Тож загалом похилий вік може бути визнаний такою властивістю особи винного, яка дозволяє мінімізувати строк «позбавлення права», однак у кожному випадку суд має застосовувати індивідуалізований підхід. Зрозуміло, що у спрощеному провадженні у справах про кримінальні проступки та в умовах перенавантаження судової системи це зробити складно, однак іншого варіанту при врахуванні цієї ознаки просто не існує» [214].

Водночас як вбачається з проведеного аналізу, у мотивувальних частинах вироків суди, як правило, обмежуються формальним зазначенням віку обвинуваченого, не розкриваючи, яким чином ці обставини вплинули на оцінку ступеня вини чи суспільної небезпеки вчиненого.

Так само при призначенні покарання за злочини, передбачені ст. 114-1 КК України, зокрема пов'язані із перешкоджанням мобілізаційним заходам шляхом створення та адміністрування інформаційних каналів у месенджерах та соціальних мережах для інформування про переміщення ТЦК, суди доволі часто враховують молодий вік обвинуваченого як обставину, що характеризує особу винного.

Нерідко молодий вік у поєднанні з іншими обставинами, що характеризують особу винного та обставинами, що пом'якшують покарання, стає підставою для застосування положень ст. 75 КК України та звільнення засуджених від відбування призначеного покарання з випробуванням.

Також в обвинувальних вироках у якості характеристики особи винного суди часто зазначають про наявність на утриманні дітей чи непрацездатних осіб.

Як зазначає Т. В. Сахарук, «цей факт здебільшого впливає на призначення покарання в бік його зменшення, що обумовлене принципом гуманізації покарання та раціональності покарання як для винного, так і для оточення. Якщо підсудний є єдиним годувальником у сім'ї, то існує велика вірогідність призначення йому покарання, альтернативного позбавленню волі або не пов'язаного із реальним його відбуванням» [217, с. 127-128].

М. Рубашенко у цьому контексті звертає увагу на два важливих аспекти. «По-перше, важливим є не сам факт наявності утриманців, а те, як це утримання забезпечує обвинувачена особа, чи не є ця ознака мнимою і насправді особа не докладає належних зусиль для матеріального, соціально-побутового та іншого забезпечення дітей чи непрацездатних осіб. По-друге, не менш важливо в частині перебування на утриманні дітей й те, який виховний вплив чинить особа на них, адже є серйозні ризики того, що за змістом виховання пов'язане з нав'язуванням утриманцям антиукраїнських поглядів та ідей» [214].

Загалом аналіз обвинувальних вироків свідчить, що факт наявності у обвинуваченого осіб, які перебувають на його утриманні (наприклад, неповнолітніх дітей чи осіб похилого віку), враховується судами як позитивна характеристика береться до уваги при призначенні покарання.

Так, у справі (№ 638/13268/24) особу засуджено за те, що вона, перебуваючи на тимчасово окупованій території м. Ізюм Харківської області, добровільно погодилася на зайняття посади начальника відділення поштового зв'язку, створеного окупаційною адміністрацією РФ, в межах якої здійснювала діяльність, спрямовану на організацію прийому, сортування та розповсюдження пошти і газет

на території міста та району. Суд призначив покарання за сукупністю злочинів, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111-1 КК України, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 6 ст. 111-1 КК України і звільнив від його відбування на підставі ст. 75 КК України.

При цьому суд врахував наявність обставин, що пом'якшують покарання, відсутність обставин, що обтяжують покарання, а також дані про особу обвинуваченої, зокрема, наявність на утриманні матері, яка перенесла інфаркт мозку та страждає онкологічним захворюванням; сестри, яка є особою з інвалідністю першої Б групи за захворюванням опорно-рухового апарату, є непрацездатною та потребує постійного стороннього догляду, онуки, мати якої померла, а також той факт, що її син вважається зниклим безвісті під час виконання бойового завдання, при виконанні.

Обвинувачена пояснила, що «була вимушена шукати роботу для утримання та забезпечення продуктами харчування хворої матері та паралізованої сестри, яка є інвалідом 1 групи. Також вона займається утриманням та вихованням онуки. Виїхати з окупованого міста не змогла через неможливість транспортування родичів у зв'язку з їх тяжким станом здоров'я. Після звільнення міста від окупаційних військ не переховувалася від правоохоронних органів» [31].

Безсумнівно, ця справа показує, що наявність у винної особи малолітніх дітей або непрацездатних осіб є важливою характеристикою особи. З одного боку, це частково пояснює мотиви вчинення злочину, оскільки в умовах окупації, вочевидь, людина вимушена шукати засоби для виживання та утримання таких осіб. З іншого боку, така обставина має безпосередній вплив на вибір виду та розміру покарання в бік пом'якшення, оскільки реальне позбавлення волі позбавляє можливості забезпечувати дітей або непрацездатних батьків.

Також, згідно з дослідженнями Т. Нікофорової, «в контексті російсько-української війни під час призначення покарання враховуються такі обставини як участь обвинуваченого у бойових діях, отримане під час бойових дій поранення, проходження ним військової служби за місцем якої він характеризується

позитивно. Безумовно, такі обставини можуть бути визнані такими, що пом'якшують покарання, або враховані як такі, що позитивно характеризують особу винного, але не в кожному випадку, а тому їх врахування потребує належної аргументації у вироку» [183, с. 486].

Призначення покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України не становить у цьому сенсі винятку. Наприклад, у справі № 766/18396/24 суд врахував «...обставини, які пом'якшують покарання, щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, дані, що характеризують особу, зокрема його поведінку після вчинення злочину, а саме проходження військової служби в ЗСУ, те що він являється учасником бойових дій, раніше до кримінальної відповідальності не притягувався..» і дійшов висновку, що «вказані обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого ним злочину, у зв'язку з чим, призначив основне покарання із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті ч. 7 ст. 111-1 КК України» [117].

На цьому прикладі можна простежити вплив військової служби та участь обвинуваченого у бойових діях на індивідуалізацію покарання, оскільки суд розглянув ці обставини не як формальну характеристику обвинуваченого, а як елемент поведінки особи після вчинення злочину, що свідчить про зниження ступеня суспільної небезпеки особи та її здатність до виправлення без застосування більш суворих санкцій.

Водночас аналіз судової практики засвідчує, що участь у бойових діях або проходження військової служби не завжди сприймаються судами виключно як позитивні характеристики особи винного. У певних випадках ці обставини, навпаки, можуть набувати негативного значення при оцінці ступеня суспільної небезпеки вчиненого.

Показовим у цьому контексті є вирок у справі № 766/2554/23, за яким особа, добровільно зайняла посаду «директора» Херсонського морського коледжу рибної промисловості, створеного окупаційною владою. Суд призначив покарання у виді

позбавлення волі у максимальних межах санкцій встановлених ч. 3 ст. 111-1 КК України (3 роки) та ч. 1 ст. 111-2 КК України (12 років), а за сукупністю злочинів визначив покарання у виді 12 років позбавлення волі. При цьому судом враховано, що «обвинувачений тривалий час проходив службу на посадах офіцерського складу Служби безпеки України, приймав участь в АТО та є учасником бойових дій, тому мав розуміння про необхідність своєчасної евакуації на підконтрольну Україні територію чи перехід на нелегальне положення в окупованому військами РФ м. Херсон, враховуючи наявний у нього значний досвід служби» [116].

В даному випадку участь обвинуваченого у бойових діях і служба в СБУ судом розглядаються не як позитивний фактор, а як показник показники підвищеного ступеня суспільної небезпеки особи. Це свідчить про те, що досвід та знання, отримані під час військової служби, лише поглиблювали усвідомлення обвинуваченим протиправного характеру своїх дій, що стало аргументом для призначення максимально суворого покарання.

Слід звернути увагу також на той факт, що в окремих випадках обвинувачені за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України були раніше судимі за один чи декілька злочинів. Практика призначення покарання розмежовує випадки наявності незнятої та непогашеної судимості, яка утворює рецидив злочинів як обставину, що обтяжує покарання, та ситуації, коли особа раніше була засуджена, однак її судимість погашена або знята у встановленому законом порядку. І якщо питання врахування рецидиву як обставини, що обтяжує покарання, не викликає заперечень, то допустимість урахування факту погашеної або знятої судимості при індивідуалізації покарання залишається дискусійною як у судовій практиці, так і в науці.

З однієї сторони ККС ВС у постанові від 27 вересня 2018 року у справі № 647/1831/15-к дійшов висновку, що «особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних

наслідків колишньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у тому числі при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості та є неприпустимим» [197].

Водночас науковці дотримуються дещо іншого підходу. Так, на думку Р. Бабанли, визначаючи міру покарання за вчинений злочин особою, яка не має судимості, «суд має обов'язково оцінювати такий факт як попереднє засудження за вчинення злочину, оскільки цей факт має істотне значення для висновку про достатність покарання, що призначатиметься особі. Факт попередньої злочинної поведінки в цьому контексті зумовлює висновок про те, що попередньо застосований до особи захід державного примусу був недостатнім для попередження вчиненого нею нового злочину, а отже, про існування передумов для призначення такій особі більш суворого покарання, ніж те, яке б їй призначалось, якби вона вчинила злочин уперше» [5, с. 144].

Разом з тим М. Рубашенко вважає, що «врахування припиненої судимості навряд чи є виправданим у випадках, якщо судимість мала місце одноразово та/або якщо вона була пов'язана із засудженням за злочин з іншим характером суспільної небезпечності (напр., за крадіжку чи незаконне зберігання наркотичного засобу) або ж з моменту її зняття чи погашення минув значний проміжок часу. Водночас у випадках, якщо особа була судима багаторазово чи, тим більше, вона пов'язана з засудженням за тотожне чи подібного характеру кримінальне правопорушення (напр., у разі засудження за публічні заперечення з'ясувалось, що громадянин має припинену судимість за публічні заклики, передбачені статтями 109 чи 110 КК), її врахування може бути доцільним, оскільки є невід'ємною правовою характеристикою «особи винного» [214].

З аналізу обвинувальних вироків вбачається, що суди навіть за наявності раніше відбутої судимості можуть дійти висновку про можливість виправлення особи без ізоляції від суспільства та застосувати положення ст. 75 КК України. Так, вирок Приморського районного суду м. Одеса у справі № 522/20761/24 «особу засуджено за ч. 1 ст. 114-1 КК України за перешкоджання законній діяльності ЗСУ

в особливий період до 5 років позбавлення волі і на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання зі строком випробування 3 роки. При цьому суд врахував, що обвинувачений був раніше судимий за п. 4, 10, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 15 ч. 4 ст. 152 КК України, проте покарання відбув в 2021 році» [94]. Такі випадки є непоодинокими.

Під час призначення покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України у кримінальних провадженнях, в яких обвинувачений бере безпосередню участь у судовому розгляді, суди враховували також обставини, що пом'якшують покарання, спектр яких є доволі широким.

У переважній більшості вироків (близько 80 % проаналізованих вироків) суди враховують типові пом'якшуючі обставини: щире каяття, визнання винуватості та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Водночас їх урахування доволі часто набуває формального характеру та не завжди відповідає вимогам принципів індивідуалізації покарання.

Наприклад, «при призначенні покарання за ч. 2 ст. 114-2 КК України сукупність таких пом'якшуючих обставин призводить до призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України). При цьому без вказівки на те, яким чином такі обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, та чи взагалі є такими» [75].

У контексті воєнного стану та тимчасової окупації частини територій України особливого значення набуває питання врахування такої обставини, що пом'якшує покарання, як вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких сімейних обставин (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України).

Аналіз обвинувальних вироків за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України свідчить, що в умовах тимчасової окупації, активних бойових дій або гуманітарної кризи особи нерідко опинялися у стані гострої соціальної, матеріальної та психологічної вразливості, що об'єктивно впливало на їхню поведінку та спонукало до кримінально-протиправних дій.

Приміром у справі № 646/2309/23 за обвинуваченням особи у вчиненні злочину ч. 7 ст. 111-1 КК суд визнав вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких сімейних обставин. Зокрема, було встановлено, що «на момент тимчасової окупації обвинувачений проживав у місті Куп'янськ разом із дружиною, дочкою (яка перебувала у цивільному шлюбі та згодом набула статусу матері-одиначки), новонародженою онукою, а також рідним братом, який за станом здоров'я офіційно не працював і згодом помер. Тому, як один чоловік у родині, повинен був забезпечити нормальну життєдіяльність своєї родини та єдиної новонародженої онучки, оскільки не було чим її годувати внаслідок втрати донькою молока та відсутністю у місті дитячої молочної кухні. Через вказані обставини добровільно пішов працювати» [124].

Аналіз наведеного вироку, а також інших обвинувальних вироків свідчить, що врахування вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних обставин істотно впливає на вибір покарання. У подібних випадках суди нерідко застосовують положення ст. 69 КК України та призначають покарання нижче від найнижчої межі, встановленої санкцією відповідної статті, або ж звільняють від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 75 КК України.

Натомість однією із найбільш недооцінених та проігнорованих судами обставин, що пом'якшують покарання, є вчинення злочину під впливом погрози або примусу (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України).

Вчинення злочину за таких умов визнається обставиною, що пом'якшує покарання, оскільки, хоча особа і мала альтернативу вибору, однак її воля була пригнічена волею інших осіб, що значно обмежувало свободу вибору варіанту поведінки. Прийняття рішення про вчинення злочину із обмеженою волею під впливом негативних обставин свідчить про відсутність у винної особи стійких антисоціальних установок та менший ступінь суспільної небезпечності.

Аналіз обвинувальних вироків демонструє наявність багатьох випадків, коли обвинувачений або його захисник часто посиляються на застосування примусу та погроз, однак суди при призначенні покарання такі доводи або формально

відхиляють, або залишають поза будь-якою оцінкою, не надаючи належної мотивації причин їх неврахування.

Так, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області у справі № 183/8535/22 особу було визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 КК України, та призначено покарання у виді 11 років позбавлення волі.

За встановленими судом обставинами, обвинувачений у період тимчасової окупації добровільно співпрацював з окупаційною адміністрацією держави-агресора, обіймаючи посаду начальника відділу зв'язку окупаційної адміністрації м. Балаклія. Він брав активну участь в організації та проведенні заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, зокрема забезпечував створення технічних умов та організацію трансляції російського радіо «ЖИЗНЬ» на тимчасово окупованій території, у тому числі шляхом облаштування та підключення гучномовців.

Суд дійшов висновку про добровільність участі обвинуваченого у співпраці з окупаційною владою, зазначивши, що він мав об'єктивну можливість уникнути такої діяльності. При цьому «суд визнав недоведеними аргументи обвинуваченого щодо застосування фізичного та психологічного примусу (про те, що його затримали озброєні військові РФ, утримували в підвалі декілька днів, погрожували родині), що також підтверджували свідки» [77].

Окремі дослідники звертають увагу, що у судовій практиці й далі утверджується вузьке тлумачення примусу та добровільності при оцінюванні складу злочину. Зокрема, «простежується ігнорування умов окупації, які самі по собі становлять атмосферу страху через присутність військових РФ та відсутність українських органів влади, які могли б забезпечити належний захист прав населення. Також суд не дає оцінки фактам вчинення представниками РФ масових і систематичних порушень норм міжнародного гуманітарного права, зокрема, незаконних затримань, насильницьких зникнень, жорстокого поводження та катування тощо – щодо цивільного населення на ТОТ України» [146, с. 11].

На проблему ігнорування українськими судами примусу як фактору при визначенні вини та винесенні вироку у справах про колабораціонізм звертають увагу експерти Human Rights Watch. У численних звітах українських і міжнародних правозахисних організацій (зокрема Human Rights Watch) та міжурядових організацій зафіксовано випадки «фізичного насильства, погроз, викрадення і катування членів сімей та інші серйозні правопорушення, які російські окупаційні війська вчиняють проти мирних жителів України з метою примусити їх підкоритися російській владі. Також задокументовані численні свідчення цивільних громадян України, які жили в окупації, про важкі травми та стрес. Багато хто розповідав, що втратив джерела доходу та був змушений працювати лише для того, щоб вижити й утримувати себе та своїх близьких» [154].

Водночас у тих небагатьох випадках, коли суди все ж визнають наявність впливу примусу або погроз у якості обставин, що пом'якшують покарання, це, як правило, має істотний вплив на розмір та вид призначеного покарання. У подібних справах суди нерідко застосовують положення ст. 69 КК України та призначають покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої санкцією відповідної статті.

Так, у справі № 743/654/22 суд, визнавши особу винуватою у вчиненні державної зради в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 111, ч. 1 ст. 263 КК України), детально дослідив доводи сторони захисту щодо застосування до обвинуваченого фізичного та психічного примусу з боку військовослужбовців держави-агресора. Суд дійшов висновку, що хоча цей примус не є підставою для застосування ч.1 ст. 40 та ст. 39 КК України, проте зважаючи на умови окупації та його інтенсивність він у значній мірі спонукав обвинуваченого до вчинення цього злочину, тому як обставину, що пом'якшує покарання обвинуваченого, слід визнати вчинення ним злочину, передбаченого ч. 2 ст.111 КК України, під впливом погрози та примусу.

Судом встановлено, що до нього неодноразово застосовувалося фізичне насильство, яке полягало у побиттях, утриманні в підвальних приміщеннях із зав'язаними руками та очима, а також у приставлянні вогнепальної зброї до голови з її перезарядженням у його присутності. Йому погрожували позбавленням життя

та його матері, а також вимогами щодо надання інформації про місцевих жителів, у тому числі осіб, які брали участь в антитерористичній операції. Після звільнення обвинувачений перебував під реальною загрозою повторного застосування насильства у разі відмови від виконання вимог військовослужбовців держави-агресора.

Крім того, суд врахував молодий вік обвинуваченого, як обставину, що пом'якшує покарання, його неналежне виховання, недостатню сформованість у нього моральних орієнтирів у складних життєвих обставинах, у яких він опинився внаслідок окупації села, що підсилило його соціальну та психологічну уразливість, спонукали військовослужбовців російської федерації тиснути саме на обвинуваченого.

З урахуванням «наявності двох обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого та істотно знижують ступінь тяжкості вчинених кримінальних правопорушень, а також даних про особу винного, суд на підставі ч. 1 ст. 69 КК України, за злочин, передбачений ч. 2 ст. 111 КК України, призначив покарання у виді 10 років позбавлення волі» [126].

Наведений приклад наочно свідчить про те, що суди подекуди зважають на реальні умови, у яких формувався умисел та реалізовувалася протиправна поведінка. Водночас така практика є поодинокую і непослідовною, що зумовлює призначення надмірно суворих покарань особам, які були вимушені вчиняти протиправні дії в умовах тимчасової окупації, за відсутності реальної свободи вибору поведінки, зокрема з метою насамперед збереження свого життя та своїх близьких.

Звертаємо увагу також і на те, що при призначенні покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України суди часто враховують обставини, які не передбачені ст. 66 КК України.

Приміром, «з урахуванням умов сьогодення та тривалості повномасштабного вторгнення, суди беруть до уваги здійснення обвинуваченими волонтерської діяльності» [65], «перерахування коштів на потреби ЗСУ, а також їхню готовність

надати благодійну допомогу військовим частинам, особовий склад яких виконує бойові завдання із захисту України та Українського народу в умовах війни» [30].

При цьому «такі обставини враховуються в одних випадках як обставини, що пом'якшують покарання» [127], а в інших – як ті, «що характеризують особу винного» [41].

В одній зі справ за обвинуваченням особи у провадженні господарської діяльності у співпраці з державою-агресором за ч. 4 ст. 111-1 КК України суд врахував «...наявність ствердних пом'якшуючих обставин, а саме: провадження господарської діяльності, у тому числі, задля виведення грошових коштів з території російської федерації, щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, добровільне перерахування в якості благодійної допомоги на користь ЗСУ грошових коштів у сумі 1 050 000,000 грн, постійне проживання неподалік лінії зіткнення» [28].

На відміну від обставин, що пом'якшують покарання, обставини, які його обтяжують, знаходять своє відображення у вироків суду також у справах, розглянутих за відсутності обвинуваченого.

Суд, за наявності обтяжуючих обставин, може «призначити покарання або ближче до максимальної межі санкції, або таке, що дорівнює їй; при наявності альтернативної санкції обрати більш суворий вид покарання в межах встановленої кримінально-правової санкції; призначити додаткове покарання, передбачене кримінально-правовою санкцією як факультативне; уникнути застосування звільнення від відбування покарання в порядку ст. 75 КК; застосувати принцип часткового складання покарання замість їх поглинання при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень» [179, с. 41].

Серед аналізованих нами вироків при призначенні покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки в Україні якості обставини, що обтяжує покарання, суди найчастіше враховують – вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України).

Вказаний факт дозволяє констатувати підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, що свідчить про більшу суспільну небезпеку такої особи. У зв'язку з цим «суд має право призначити більш суворе основне (з максимальною межею відповідної санкції) або додаткове покарання; обрати більш суворий вид основного покарання серед альтернативних покарань, передбачених санкцією статті чи призначити додаткові покарання, які закріплені в санкції як факультативні» [179, с. 42].

Проте з аналізу обвинувальних вироків вбачається, що в одних випадках суд ураховував вказану обставину, в інших за подібних обставин – ні. При цьому в тих випадках, коли все ж така обставина враховується, жодного впливу на розмір призначуваного покарання немає.

Загалом «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) означає, що винна особа, з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що дозволяє констатувати про підвищений ступінь суспільної небезпеки, злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану і це також підтверджує про наявність більшої суспільної небезпеки цієї особи» [13, с. 194].

Йдеться про «використання особою, яка вчинила злочин, обставини, що склалась під час воєнного або надзвичайного стану чи іншої надзвичайної події, на свою користь, зокрема для полегшення вчинення кримінально протиправного діяння, його приховування, уникнення кримінальної відповідальності» [145, с. 312].

М. Максимович та О. Броневицька підкреслюють, що «обставина за п.11 ч. 1 ст. 67 КК України не застосовується автоматично до будь-якого злочину, скоєного під час воєнного стану, а лише тоді, коли є прямий зв'язок із використанням відповідних умов. Так, якщо в нових кваліфікуючих ознаках для майнових злочинів (крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, привласнення тощо) використано

формулювання «в умовах воєнного або надзвичайного стану», то у ст.67 – «з використанням умов». На думку науковців, це означає, що для обтяжуючої обставини обов'язково потрібен фактор умисного використання ситуації, тоді як сама по собі наявність воєнного стану ще не достатня для застосування п.11 ч. 1 ст.67 КК України. Застосування обтяжуючої обставини, передбаченої п. 11 ч.1 ст. 67 КК України, до діянь, які хоча й були вчинені під час дії воєнного стану, але без використання його умов, є необґрунтованим» [2, С. 71-72].

Показовим у цьому контексті є вирок Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області у справі № 198/136/25, яким особу, яка добровільно, умисно надала свою згоду на призначення її на посаду начальника так званого «відділу діловодства адміністрації Станично-Луганського муніципального округу ЛНР» було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, до 8 років позбавлення волі. При цьому суд не врахував обставину використання умов воєнного стану як таку, що обтяжує покарання. Суд звернув увагу, що «зазначений у законі термін «використання» передбачає вчинення певних дій з урахуванням обставин, які сприяють настанню негативних протиправних наслідків, досягнення яких охоплюється умислом суб'єкта правопорушення, або сприяють уникненню відповідальності за вчинене діяння» [133].

«Винна особа з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану» [133].

«Дія правового режиму воєнного стану в момент вчинення кримінального правопорушення сама по собі не є обставиною, що обтяжує покарання, якщо цей факт не був свідомо використаний для досягнення протиправної мети. Суд дійшов висновку, що «під час розгляду кримінального провадження не доведено, що обвинувачений умисно використав обставини і умови воєнного стану для реалізації умислу щодо зайняття посади у незаконному органі влади, створеному на

тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора» [133].

Погоджуємося з підходом, що обставина, передбачена п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України – вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану чи інших надзвичайних подій, – не може застосовуватись як обтяжуюча при кваліфікації діянь за ч. 5 ст. 111-1 КК України. На наш погляд, воєнний стан, зокрема і обстановка тимчасової окупації, є не зовнішньою обставиною, яку винний може свідомо використати на свою користь, а ключовим контекстом, у межах якого такі злочини взагалі відбуваються. Тобто тимчасова окупація – не додаткова перевага, що полегшує вчинення злочину, а первинна умова, без якої дії, передбачені ч. 5 ст. 111-1 КК України, не могли б бути реалізовані.

Певні застереження викликає також можливість врахування такої обставини при призначенні покарання за ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України, які є кримінальними проступками. Як зазначає А. Вознюк, «передбачені п. 11 ч. 1 ст. 67 КК обставини, що обтяжують покарання, – «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій» стосуються лише злочину. Така ситуація видається нелогічною, оскільки в умовах війни реагування на кримінальне правопорушення має посилюватись залежно від обставин, а не категорії делікту» [145, с. 312].

На це звертає увагу М. Рубашенко, що «оскільки в п. 11 ч. 1 ст. 67 КК йдеться про вчинення злочину (а не кримінального правопорушення) з використанням таких умов, то це виключає врахування цієї обставини як обтяжуючої у справах за ч. 1 ст. 111-1 КК навіть у разі, якщо воєнний стан дійсно був використаний винним» [214].

Проте все ж суди продовжують вибірково враховувати таку обставину, як «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану, як при призначенні покарання за ч. 1 ст. 111-1 КК» [22], так «і за ч. 2 цієї статті» [56].

Наприклад, вироком Основ'янського районного суду міста Харкова від 25 липня 2025 року у справі № 646/6599/25 «при призначенні покарання за

кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, суд врахував обставини, що обтяжують покарання обвинуваченому – використання умов воєнного стану та рецидив кримінальних правопорушень, а також щире каяття у якості обставини, що пом'якшує покарання, і призначив покарання у виді 10 років позбавлення права обіймати посади, пов'язані з виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування» [87].

Наведений приклад важливий у двох аспектах. По-перше, він ілюструє врахування судом при призначенні покарання за проступок обставини, що обтяжує покарання, у виді вчинення злочину з використанням воєнного стану. По-друге, навіть за умови допустимості врахування такої обтяжуючої обставини, як «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» [162], у поєднанні з ще однією обтяжуючою обставиною – рецидивом злочинів (можливість урахування якої, своєю чергою, також викликає обґрунтовані сумніви при призначенні покарання за кримінальні проступки), їх сукупність не справила реального впливу на суворість призначеного покарання, оскільки суд обрав його у мінімально можливому розмірі, передбаченому санкцією відповідної норми.

Особливої гостроти проблема врахування такої обтяжуючої обставини набуває при призначенні покарання за злочини, у яких ознакою основного чи кваліфікованого складу є «в умовах воєнного стану».

Так, «несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (ст.114-2 КК України) є ознакою основного складу злочину [162]. У цьому складі злочину ознака «в умовах воєнного стану» виступає обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Також у новій редакції ст. 111 КК України (державна зрада) «вчинена в умовах воєнного стану» є особливо кваліфікуючою ознакою злочину. У цьому випадку законодавець зробив вказівку на більший ступінь суспільної небезпеки і передбачив більш тяжке покарання за вчинення злочину в умовах воєнного стану.

У наведених складах злочинів ознака «в умовах воєнного стану» уже врахована законодавцем при криміналізації діяння та диференціації кримінальної відповідальності, що має принципове значення для вирішення питання її подальшого врахування на стадії призначення покарання.

В цьому аспекті вирішальне значення має ч. 4 ст. 67 КК України, відповідно до якої, якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

Однак реальність свідчить про те, що «нерідко така встановлена законом заборона судами ігнорується при призначенні покарання як за ч. 2 ст. 111 КК [24], так і за ст. 114-2 КК України» [93].

Також дискусійним залишається питання врахування цієї обтяжуючої обставини при призначенні покарання за ст. 114-1 КК, оскільки в самому складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 114-1 КК України, «особливий період» є обов'язковою ознакою, без якої відповідальність за цією нормою не може наставати.

Безпосередньо досліджуючи питання застосування ст. 114-1 КК України, Є. Письменський наголошує, що «ті судді – абсолютна більшість – які не вказують таку обставину у своїх вироках, діють правильно та законно, адже відповідний елемент («особливий період») уже є обов'язковою конструктивною ознакою злочину, передбаченого статтею 114-1 КК України, а не зовнішнім фактором, який може впливати на суворість покарання» [3, с. 141].

Аналогічного підходу дотримався Липовецький районний суд Вінницької області при призначенні покарання за вчинення злочину за ч. 1 ст. 114-1 КК України. Суд зауважив, що «зазначена в обвинувальному акті обставина, що обтяжує покарання обвинуваченого – вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (п. 11. ст. 67 КК України), не може бути взята до уваги, адже кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 114-1 КК України, відповідно

до диспозиції, яка описує якою має бути поведінка особи, передбачає вчинення дій в особливий період, який може існувати як до введення правового режиму воєнного стану, так і після його припинення чи скасування, що є більш широким поняттям і включає в себе, зокрема, і воєнний стан, тому, на думку суду, зазначення цієї обставини додатково в якості обтяжуючої є недоцільним» [72].

При призначенні покарання за окремі прояви колабораційної діяльності, наприклад за ч. 4 (провадження господарської діяльності) та ч. 5 (участь громадянина України в проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території) суди враховують вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою.

Приміром, переважна частина вчинених злочинів за ч. 5 ст. 111-1 КК України вчиняється групою осіб, що зумовлено самою природою незаконних «референдумів» на тимчасово окупованих територіях. Водночас підходи судів до врахування цієї обставини як такої, що обтяжує покарання, залишаються непослідовними: «в одних випадках вона береться до уваги, в інших – ігнорується. Така ситуація призводить до того, що однакове покарання призначається як особам, які вчинили кримінальне правопорушення у співучасті» [69], так і «особам, які діяли одноособово, що суперечить принципам індивідуалізації покарання» [95].

В одному з вироків (справа № 522/1951/23) суд обґрунтував причини неврахування вказаної обставини як обтяжуючої покарання обвинуваченого тим, що вона є кваліфікуючою ознакою за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК України (ч. 4 ст. 67 КК України, п.4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 «Про практику призначення судами кримінального покарання») [96].

Досліджуючи такий підхід до кримінально-правової кваліфікації, Є. Письменський звернув увагу, що «вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, справді, визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України), через що учасникам такого об'єднання має

призначатись більш суворе покарання (за інших рівних умов). Водночас суд вправі визнати вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою обтяжуючою покарання обставиною лише тоді, коли вона не передбачена в статті Особливої частини КК України як така, що кваліфікує кримінальне правопорушення. У розгляданій ситуації ст. 111–1 КК України не містить відповідної ознаки, що кваліфікує колабораційну діяльність. Тому зазначати її у формулюванні обвинувачення є помилкою, а ось врахування для призначення покарання можна визнати цілком виправданим» [190, с. 340].

Водночас наявні прогалини у механізмі врахування такої обставини як вчинення злочину групою осіб при призначенні покарання за окремі прояви колабораційної діяльності вочевидь ускладнюють належну індивідуалізацію покарання та зумовлюють порушення принципів диференціації кримінальної відповідальності.

Таким чином, узагальнений аналіз судової практики засвідчує, що призначення покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України здійснюється в умовах відсутності єдиного, узгодженого та послідовного підходу. Обрання виду й розміру покарання значною мірою залежить від процесуальної форми здійснення судового розгляду, зокрема від того, чи ухвалюється вирок у загальному порядку або в порядку спеціального досудового розслідування (*in absentia*).

За таких умов суди по-різному підходять до врахування та оцінки особи винного, а також обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. В одних випадках відповідні обставини визнаються юридично значущими та враховуються при індивідуалізації покарання, тоді як в інших – за схожих фактичних обставин – вони ігноруються або мають виключно формальний характер.

З огляду на це у подальших підрозділах дисертаційного дослідження буде здійснено поглиблений аналіз основних тенденцій призначення покарання за окремі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, особливостей урахування особи винного, пом'якшуючих і обтяжуючих обставин, а

також інших чинників, що впливають на індивідуалізацію покарання, і вироблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на усунення виявлених проблем і вдосконалення практики призначення покарання.

Висновки до Розділу 1

Більшість покарань, передбачених санкціями ст. 111-1 КК України, не відповідає ступеню суспільної небезпечності відповідного прояву злочинної поведінки, не сприяє досягненню мети покарання (ч.1 та 2 ст.111 КК України), характеризується надмірною суворістю (ч. 6 ст. 111-1 КК України), створює небажану конкуренцію з окремими чинними приписами КК України (ч. 7 ст. 111-1 та ст. 111).

Викликає зауваження і оцінка караності законодавцем ст. 111-2 КК України. По-перше, санкція ст. 111-2 КК України характеризується надмірною суворістю при порівнянні з іншими злочинами проти основ національної безпеки, а по-друге, прояв злочинної поведінки, криміналізований у зв'язку із впровадженням такої статті, фактично дублює одну з форм колабораційної поведінки, передбачену ч. 4 ст. 111-1 КК України, створює істотну конкуренцію та труднощі щодо розмежування на практиці, що ставить під сумнів доцільність існування такої норми.

Також певні законодавчі недоліки простежуються при конструюванні ст. 114-2 КК України, зокрема ч. 3, яка встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення військово значущої інформації з метою надання її державі-агресору. Такі діяння в умовах війни є надзвичайно суспільно небезпечними, а тому повинні передбачати відповідне суворе покарання. Натомість покарання, передбачене ч. 3 ст. 114-2 КК України, не відображає підвищеного ступеня суспільної небезпечності такого діяння і не здатне забезпечувати ефективне та справедливе покарання особи, яка його вчинила.

Виявлені недоліки у змісті кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, не лише свідчать про потребу їх нормативного удосконалення, але й мають безпосередній вплив на правозастосовну практику. Зокрема, вони зумовлюють складнощі при виборі справедливого та співмірного покарання, породжують неоднозначність у кваліфікації діянь, а іноді – й конкуренцію між нормами. У зв'язку з цим у наступних підрозділах буде розглянуто вплив законодавчих недоліків на практику призначення покарання, а також проблеми, які виникають у діяльності правозастосовних органів у контексті забезпечення принципів справедливості, законності та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Узагальнений аналіз судової практики засвідчує, що призначення покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України здійснюється в умовах відсутності єдиного, узгодженого та послідовного підходу. Обрання виду й розміру покарання значною мірою залежить від процесуальної форми здійснення судового розгляду, зокрема від того, чи ухвалюється вирок у загальному порядку або в порядку спеціального досудового розслідування (*in absentia*).

Щодо характеристик особи винного, які враховуються судами найчастіше відносяться: перебування на психіатричному та наркологічному обліках, характеристика за місцем проживання, наявність роботи, сімейний стан, вік, наявність на утриманні дітей на непрацездатних осіб, притягнення до кримінальної відповідальності вперше, стан здоров'я тощо. Загалом аналіз вироків свідчить, що у кожному з них наводиться типовий перелік характеристик особи винного, які суди здебільшого не аналізують в контексті впливу кожної із наведених характеристик на обрання виду та розміру покарання.

Факт наявності у обвинуваченого осіб, які перебувають на його утриманні (наприклад, неповнолітніх дітей чи осіб похилого віку), враховується судами як позитивна характеристика береться до уваги при призначенні покарання.

Участь у бойових діях або проходження військової служби не завжди сприймаються судами виключно як позитивні характеристики особи винного. У певних випадках ці обставини, навпаки, можуть набувати негативного значення при оцінці ступеня суспільної небезпеки вчиненого.

Під час призначення покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України у кримінальних провадженнях, в яких обвинувачений бере безпосередню участь у судовому розгляді, суди враховували також обставини, що пом'якшують покарання, спектр яких є доволі широким.

У переважній більшості вироків (близько 80 % проаналізованих вироків) суди враховують типові пом'якшуючі обставини: щире каяття, визнання винуватості та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Водночас їх урахування доволі часто набуває формального характеру та не завжди відповідає вимогам принципів індивідуалізації покарання.

Аналіз обвинувальних вироків демонструє наявність багатьох випадків, коли обвинувачений або його захисник часто посиляються на застосування примусу та погроз, однак суди при призначенні покарання такі доводи або формально відхиляють, або залишають поза будь-якою оцінкою, не надаючи належної мотивації причин їх неврахування.

Суди по-різному підходять до врахування та оцінки особи винного, а також обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. В одних випадках відповідні обставини визнаються юридично значущими та враховуються при індивідуалізації покарання, тоді як в інших – за схожих фактичних обставин – вони ігноруються або мають виключно формальний характер.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ОКРЕМІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Призначення покарання за державну зраду (ст. 111 КК України)

Державна зрада є найнебезпечнішим злочином проти основ національної безпеки, адже її вчинення напряду загрожує суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності держави та життю її громадян. Особливої гостроти ця проблема набула у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ проти України, що почалася 24 лютого 2022 року. У цих умовах питання належного реагування на факти державної зради стало одним із ключових напрямів діяльності правоохоронних органів та судів.

До внесення змін у 2022 році ст. 111 КК України передбачала відповідальність за державну зраду у вигляді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років з можливою конфіскацією майна. Такий підхід загалом відповідав класичному баченню відповідальності за злочини проти держави у мирний час. Однак він виявився недостатнім в умовах воєнного стану, коли наслідки державної зради можуть бути особливо масштабними та руйнівними.

Так, 07 березня 2022 року набрав чинності Закон України від 03 березня 2022 року № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану», яким зокрема, було посилено відповідальність за вчинення злочину у вигляді державної зради (стаття 111 КК України). «Основним наслідком змін стало встановлення більш суворого покарання у виді позбавлення волі на строк 15 років або довічне позбавлення волі, з обов'язковою конфіскацією майна» [202].

Метою таких змін є забезпечення максимального та справедливого покарання тих громадян України, які «в умовах воєнного стану вчинять дії

направлені на послаблення нашої обороноздатності, посягають на суверенітет, або спричиняють будь-яку шкоду цивільному населенню України» [200].

Очевидно, що законодавчі зміни не могли не вплинути на практику правозастосування. Зокрема, можемо припустити, що з огляду на такі суворі межі санкції за вчинення державної зради в умовах воєнного стану судова практика зіштовхнулася з проблемою обрання адекватного та обґрунтованого розміру покарання за цей злочин в умовах, власне, відсутності істотних можливостей для вибору.

Згідно з даними Державної судової адміністрації України, після початку повномасштабної агресії РФ кількість осіб, засуджених за державну зраду (ст. 111 КК України), стрімко зростає. Статистика засуджених за частинами 1 та 2 цієї статті свідчить про таку динаміку: 2022 рік — 111 осіб; 2023 рік — 179 осіб і 2024 рік — 300 осіб, 2025 рік – 422 особи [155]. Спостерігається щорічне зростання кількості засуджених осіб за вчинення злочину, передбаченого ст. 111 КК України. Питома вага всіх засуджених за державну зраду протягом 2022–2025 роки у загальній кількості засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України протягом вказаного періоду, становила 18% (26% - у 2022 р., 18% - у 2023 р., 21% - у 2024 р., 12 % - у 2025 р.) [221, с. 187].

Очевидно, що законодавчі зміни та стабільне зростання кількості обвинувальних вироків у справах про державну зраду не могли не вплинути на практику правозастосування. Зокрема, можемо припустити, що з огляду на такі суворі межі санкції за вчинення державної зради в умовах воєнного стану судова практика зіштовхнулася з проблемою обрання адекватного та обґрунтованого розміру покарання за цей злочин.

Задля досягнення окресленої мети та дослідження стану призначення покарання за державну зради в умовах воєнного стану нами було відібрано 50 обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції у кримінальних провадженнях за ч. 2 ст. 111 КК України. Результати такого дослідження дозволили визначити деякі тенденції призначення покарання за такий злочин.

Переходячи до викладення результатів проведеного нами аналізу, зазначимо, що за ч. 1 ст.111 КК України державна зрада – діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Основним покаранням для такого виду злочину встановлено позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років. В якості додаткового факультативного покарання передбачено конфіскацію майна.

Частина 2 ст. 111 КК України передбачає, що ті самі діяння, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану, караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі з конфіскацією майна.

Отже, особам, які вчинили державну зраду (ч. 2 ст. 111 КК України), в абсолютній більшості випадків призначалось покарання в межах санкції, передбаченій цією частиною статті, яка становить 15 років або довічне позбавлення волі. Найбільш поширеними є випадки призначення мінімального покарання у виді 15 років позбавлення волі (45 вироків). Максимальне покарання – довічне позбавлення волі, передбачене у санкції частини другої статті 111 КК, було призначене лише в двох проаналізованих вироків.

Якщо узагальнити обставини вчинення злочинів, відповідальність за які закріплена ч. 2 ст. 111 КК України, і класифікувати їх, то можна зробити висновок, що найбільша кількість обвинувальних вироків за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану, винесено щодо громадян України, які вступили до незаконних збройних формувань РФ або «ЛНР»/ «ДНР», і під час повномасштабного вторгнення у складі цих формувань брали участь в бойових діях на території України. Показовим є те, що в деяких випадках суди додатково кваліфікують такі дії за ч. 2 ст. 260 КК України (участь у діяльності не передбаченого законом збройного формування), ч. 1 ст. 258-3 КК України (участь

в терористичній організації), що однак не впливає на розмір покарання, оскільки за окреслених обставин справи суди у всіх абсолютно випадках незалежно від обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, даних про особу обвинуваченого призначають 15 років з конфіскацією всього майна.

До прикладу, вироком Заводського районного суду м. Запоріжжя (№ 332/2549/22) встановлено, ОСОБА_7, діючи умисно, на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності України, перейшов на бік ворога в умовах воєнного стану, шляхом вступу до лав т.з. «народної міліції ДНР», та в подальшому до в/ч під командуванням зс РФ, після чого в період часу із 26.03.2022 по 06.09.2022 приймав безпосередню участь у бойових діях на стороні ЗС РФ проти військовослужбовців ЗСУ. «Обвинувачений свою винуватість у скоєнні злочину визнав у повному обсязі та додатково пояснив, що був затриманий представниками комендатури ДНР, які доставили його до воєнкомату, де у подальшому його було взято на облік, видана військова форма, призначено на посаду навідника мотострілкового батальйону в/ч «народної міліції ДНР». Суд у цій справі врахував тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, ставлення обвинуваченого до інкримінованого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття) та відсутність обставин, що обтяжують покарання, і призначив особі 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна» [42].

В іншій справі вироком Октябрського районного суду м. Полтави (№554/4358/22) особу було засуджено за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 260 КК України. Так, «обвинувачений добровільно прибув до «військового комісаріату «ДНР», був призначений на посаду командира 1 відділення 1 взводу 2 роти у непередбаченому законом збройному формуванні «ДНР», після чого брав участь у воєнних діях проти України. За вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК, судом було призначено покарання у виді 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна. При цьому суд врахував, що обвинувачений раніше судимий (4 епізоди вчинення злочинів проти власності),

обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину) та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [84].

Наведені приклади мали б отримати різну оцінку судами та відповідно різний розмір покарання. Очевидно, що попри схожість обставин вчинення злочину, в обох справах все ж можна виокремити певні фактори, які відрізняють один злочин від іншого, і, відповідно, можуть впливати на ступінь караності державної зради, вчиненої в умовах воєнного стану. На наш погляд, встановлені у другому випадку обставини добровільності вступу до незаконних формувань, виконання обов'язків командира в структурі такого формування, попередня злочинна діяльність, а також вчинення державної зради в сукупності з іншим злочином можуть бути розцінені в якості таких, що впливають на розмір покарання в бік його збільшення.

В окремій групі вироків, ухвалених у зв'язку із вчиненням особою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК України, державну зраду було вчинено громадянами України, які керуючись корисливим або ідеологічним мотивами, за допомогою різних месенджерів (Телеграм, Ватсап, Вайбер) або соцмереж (Вконтакте, Однокласники) надавали представникам держави-агресора інформацію про місце дислокації ЗСУ, військових частин інших військових об'єктів, військової техніки, озброєння, боєприпасів, місце розташування критичної інфраструктури, чим сприяли підривній діяльності проти України. Аналіз таких вироків дозволив виявити тенденцію призначення мінімального покарання покарання, передбаченого ч.2 ст.111 КК України, у розмірі 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Наприклад, вироком Київського районного суду м. Одеси (№ 947/8153/23) особу було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК України, і призначено покарання у вигляді 15 років позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Встановлено, що обвинувачений здійснив збір та передачу представнику спецслужби РФ інформації про дислокацію військової частини Державної прикордонної служби України, об'єктів критичної інфраструктури та ППО (3 епізоди передачі інформації). «При призначенні покарання

обвинуваченому суд врахував тяжкість скоєного, його щире каяття в скоєному, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та відсутність обтяжуючих обставин» [48].

Також привертає увагу той факт, що досить часто мінімальне покарання за державну зраду призначалось за обставин вчинення багатьох епізодів передачі інформації військовослужбовцям держави-агресора.

Так, Держинський районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області (№ 210/3339/22) призначив покарання у вигляді 15 років позбавлення волі з конфіскацією автомобіля особі, яка у період з 05.05.2022 по 13.07.2022 за завданням представника іноземної держави-агресора РФ та за допомогою інтернет-месенджеру «Telegram» надсилала самостійно здобуту інформацію про розташування підрозділів ЗСУ, сил територіальної оборони, військової техніки із зазначенням точних координат та фотознімків місцевості, а також надавала інформацію про суспільно-політичну ситуацію у місті (16 епізодів передачі інформації), тобто в умовах воєнного стану надавала представнику іноземної держави допомогу в проведенні підривної діяльності проти України. «Суд врахував особу обвинуваченого, який одружений, має на утриманні двох малолітніх дітей, за місцем роботи характеризувався позитивно, раніше не судимий, на обліку у лікаря психіатра та лікаря нарколога не перебував і не перебуває, вину визнав, щиро розкався, а також обставинами, що пом'якшують покарання обвинуваченому (щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину) та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [32].

Так, згідно з аналізованими вироками в одному випадку особа була засуджена за три епізоди злочинної діяльності, а в іншому випадку – за понад 16 епізодів.

Водночас такі суттєві, на наш погляд, для визначення розміру покарання обставини як кількість епізодів злочинної діяльності особи не зумовили існування різниці у призначених покараннях, оскільки обом таким особам, як зазначалось

вище, призначене однакове мінімальне покарання, яке передбачене санкцією статті.

Прикладом недостатньо обґрунтованого підходу до призначення покарання за вчинення державної зради, вважаємо за доцільне навести вирок у справі, за обставинами якої особа розмістила та передала у створеному ним телеграм каналі, серед користувачів якого були представники російської федерації, зокрема представник ЗС РФ, інформацію, отриману шляхом спостереження з вікна цієї квартири за подіями, які відбувалися на державному підприємстві «Антонов» про місце дислокації військової техніки та підрозділів ЗСУ. При цьому слідством було встановлено, що після такого було зафіксовано ракетні обстріли ДП «Антонов», внаслідок якого загинули два військовослужбовця та поранено двох, також поранено двох цивільних. Солом'янський районний суд м. Києва (№ 760/6074/22) призначив особі покарання у межах санкції ч. 2 ст. 111 КК України у виді позбавлення волі строком на 15 років з конфіскацією майна, належного йому на праві власності, крім житла. «Суд врахував, що обвинувачений вчинив особливо тяжке кримінальне правопорушення, особу винного, який характеризується посередньо, працює, на обліках у лікарів нарколога та психіатра не перебуває, осудний, раніше не судимий. Обставин, які пом'якшують покарання, судом не встановлено. Тяжкі наслідки, завдані злочином, визнаються судом обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого, що підтверджується матеріалами провадження» [104].

Аналогічно «Київський районний суд м. Харкова при призначенні особі покарання за державну зраду в умовах воєнного стану у виді 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна встановив, що злочинна діяльність особи щодо передачі військовослужбовцю збройних сил російської федерації інформації про місцезнаходження військової техніки ЗСУ, особового складу ЗСУ, влучань артилерійських та авіаційних боєприпасів, випущених ЗС РФ, перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з обстрілами військами РФ підприємств «Завод ім. В.О. Малишева», АТ «Турбоатом»» [52].

За допомогою цих прикладів можна простежити, що тяжкі наслідки, завдані вчиненням злочину, значною мірою виділяють такі злочини за ступенем суспільної небезпечності з-поміж інших, що мало б зумовлювати призначення більш суворого покарання, ніж за злочини, де такі наслідки відсутні.

Натомість в аналізованих випадках, попри те, що внаслідок передачі особою представникам держави-агресора інформації про розташування ЗСУ було завдано шкоду національній безпеці України, життю та здоров'ю людей, покарання не відрізняється від інших випадків вчинення державної зради.

Також звертаємо увагу, що найбільш суворий вид покарання, передбачений у ч. 2 ст. 111 КК України, а саме довічне позбавлення волі, призначався в двох випадках.

Так, вироком Залізничного районного суду м. Львова особу було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК України. Так, ОСОБА_7 у період з 24 лютого 2022 року по травень 2022 року збирав та за допомогою месенджера «Telegram» передавав представникам російської федерації відомості про пересування ЗСУ, місць розташування військових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури. За вчинення такого злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК, судом було призначено покарання у вигляді довічного позбавлення волі з конфіскацією майна, яке є його особистою власністю. «При обранні такого покарання суд врахував відомості про особу обвинуваченого, який є громадянином України, не судимий відповідно до вимог ст.89 КК України, має зареєстроване місце проживання у м. Львові, на обліку в психіатра та нарколога не значиться, його поведінку після вчинення кримінального правопорушення, який не надав правдиві свідчення про обставини вчиненого ним злочину, який не дав критичної оцінки своїм злочинним діям та не виказав готовність нести кримінальну відповідальність, не усвідомив свою провину, не зробив належні висновки, не висловив свого каяття, не сприяв розкриттю злочину, відсутність обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання» [44].

В цій справі призначене покарання викликає необхідність його оцінки в контексті доцільності призначення довічного позбавлення волі.

Як зазначає Бурда С.Я., обставиною, яка зумовлює призначення покарання у виді довічного позбавлення волі і водночас вказує на неможливість досягнення мети покарання шляхом застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, є «надзвичайно» високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину і особи злочинця. «Надзвичайність» суспільної небезпеки вчиненого злочину визначається сукупністю усіх зібраних у кримінальному провадженні даних, які стосуються вчиненого злочину, особи винного і обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Тому безпосередньо кримінальний закон зобов'язує суд у кожному випадку призначення покарання за вчинення такого злочину спочатку вирішити питання про можливість застосування до засудженого покарання у виді позбавлення волі на певний строк» [12, с. 213].

Порівнюючи наведений вирок, за яким особі призначено довічне позбавлення волі, із більшістю інших обвинувальних вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях, у яких державну зраду було вчинено за подібних обставин, однак у якості покарання визначено 15 років позбавлення волі, можемо констатувати, що якихось суттєвих «надзвичайних» ознак, які б обумовлювали настільки істотну різницю у призначених покараннях, немає.

Загалом наведені приклади демонструють різні підходи до призначення покарання за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану, коли в одних випадках за вчинення особою державної зради шляхом неодноразових епізодів передачі інформації про місця розташування ЗСУ, військової техніки, критичної інфраструктури призначається мінімальне покарання, а в інших, за схожих обставин, максимальне.

Аналіз практики призначення покарання за державну зраду в умовах воєнного стану засвідчив, що суди, як правило, призначають покарання у межах санкції відповідної статті, та як того вимагає ст. 65 КК України, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Серед обставин, які пом'якшують покарання за вчинення державної зради, суд враховує, як правило, щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину, збіг тяжких особистих та сімейних обставин. Обставини, які обтяжують покарання за державну зраду, як правило, суди не встановлюють. Тільки «у двох вироків суд врахував як обтяжуючі покарання обставини тяжкі наслідки, завдані злочином (№760/6074/22) [104], та рецидив (№ 180/1629/22)» [106].

При дослідженні обставин, які характеризують особу винного, суди враховують такі характеристики особи винного, як: утримання малолітніх дітей, пенсійний вік, сімейний стан, перебування на обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває, наявність судимості, характеристика за місцем проживання.

В окремих випадках суд аналізує поведінку обвинуваченого після вчинення злочину. Приміром, у вирокі Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області (№130/43/23) суд врахував: «поведінку обвинуваченого до та після вчинення кримінального правопорушення, який не надав правдиві свідчення про обставини вчиненого ним злочину, який не дав критичної оцінки своїм злочинним діям та не виказав готовність нести кримінальну відповідальність, не усвідомив свою провину, не зробив належні висновки, в судовому засіданні не вибачався за вчинене, що свідчить про відсутність його каяття. При цьому суд враховує, що припинення вчинення обвинуваченим кримінальних протиправних дій відбулося не з його волі, а шляхом втручання правоохоронних органів» [37].

Водночас як було проаналізовано вище, у судовій практиці превалює підхід щодо призначення за вчинення державної зради в умовах воєнного стану мінімального покарання у виді 15 років позбавлення волі, що фактично нівелює вплив всіх викладених вище обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, даних про особу обвинуваченого. В свою чергу «існування такого підходу у судовій практиці до призначення покарання за державну зраду перешкоджає забезпеченню індивідуалізації покарання та порушує засади диференціації кримінальної відповідальності за вчинення державної зради» [169, с. 478].

На наш погляд, ця проблема обумовлена і недосконалістю санкції за ч. 2 ст. 111 КК України, яка передбачає 15 років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна. Очевидно, що наведена санкція є складною з точки зору її правозастосування. «При обранні розміру покарання суд не має альтернативи в призначенні строкового покарання за державну зраду, а довічне позбавлення волі є занадто суворим покаранням, що фактично змушує суд призначати однакове покарання у мінімальному розмірі» [167, с. 139].

Підхід до закріплення у ст. 111 КК України абсолютно визначеного строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк (15 років) був розкритикований у висновку Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану». На думку юристів, таким чином не враховуються загальні засади призначення покарання, визначені у ст. 65 КК. Зокрема, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК суд призначає покарання, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Крім того, особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. «Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК). З огляду на це запропоновано позбавлення волі на певний строк передбачити від 12 до 15 років» [143].

Загалом з аналізу Особливої частини КК України вбачається, що санкції, які передбачають покарання у виді довічного позбавлення волі, обов'язково містять альтернативний вид покарання – позбавлення волі на певний строк (ст. 112, ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258, ст. 348, ч. 1 ст. 442 тощо), причому дані санкції передбачають нижню та верхню межу.

Як зазначає Бражник А.А., у разі наявності у санкції чинного КК України абсолютно визначеного покарання, її доповнюють альтернативним відносно-визначеним покаранням (наприклад, санкція ч. 2 ст. 115 КК України поряд із довічним позбавленням волі передбачає можливість застосування до особи іншого основного покарання – позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років). Конструювання альтернативних санкцій з декількома абсолютно-визначеними покараннями залишилася у радянському минулому. Так, наприклад, «ч. 2 ст. 256, ст. 257, 58 КК України 1960 р. передбачали покарання у вигляді довічного позбавлення волі або позбавленням волі строком на п'ятнадцять років. Тому впровадження практики формулювання санкцій, запозичених із радянського кримінального законодавства, м'яко кажучи, є регресивним кроком, який по суті, перекреслює всі сучасні гуманітарні напрацювання юридичної науки» [10, с. 82 – 83].

Повністю погоджуємось із цією позицією та вважаємо, що виявлена нами тенденція зумовлює сумніви щодо адекватності меж санкції, передбаченої ч.2 ст.111 КК України, та можливої доцільності її перегляду законодавцем в частині зниження меж покарання за цей злочин або ж доповнення строкового виду покарання нижньою та верхньою межею.

В контексті призначення покарання за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану, доцільно також розглянути окремо випадки призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією ч. 2 ст.111 КК України.

Аналіз судової практики показує, що застосування ст. 69 КК України допускається вкрай рідко. Так, встановлено, що серед 50 вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях за вчинення державної зради за ч. 2 ст. 111 КК України, більш м'яке покарання було призначене у 3 випадках. При цьому ст. 69 КК України була застосована як до основного, так і додаткового покарання.

В аналізованих вироків в якості обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди визнавали щире

каяття, активне сприяння розкриттю злочину, наявність на утриманні дітей та іншого з подружжя.

На думку Азарова Д.С., «до кола обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, не можна зараховувати будь-яку характеристику обвинуваченого, будь-яку обставину справи. До них можуть належати лише ті, що безпосередньо пов'язані з ознаками складу злочину та значною мірою знижують рівень суспільної небезпеки певного, вчиненого в реальності посягання, порівняно із типовим, відображеним у кримінальному законі показником» [4, с. 61].

Натомість наведені в аналізованих випадках обставини, зазначені судами як пом'якшуючі, за своїм змістом характеризують особу винного та його поведінку після вчинення злочину, але не впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, що необхідно для застосування ст. 69 КК України.

Окрему увагу слід звернути на вирок Корольовського районного суду м. Житомира. За обставинами справи ОСОБА_6 у період квітня-травня 2022 року неодноразово (13 епізодів) надавала військовослужбовцю ЗС РФ за допомогою соціальної мережі «Вконтакте» інформацію щодо місць розташування на території Житомирського району Житомирської області блок-постів, військових об'єктів, місць дислокації підрозділів ЗСУ, шляхи пересування військової техніки та іншу вагому інформацію, яка може використовуватися представниками спеціальних служб та ЗС РФ для планування та ведення бойових дій в ході здійснення збройної агресії проти України.

Суд кваліфікував дії особи» за ч. 2 ст. 111 КК України та із застосуванням ст. 69 КК призначив їй покарання у вигляді позбавлення волі строком на 7 років без конфіскації майна, хоча санкція цієї норми передбачає мінімальне покарання у вигляді позбавлення волі строком на 15 років з обов'язковим додатковим покаранням у вигляді конфіскації майна. Суд врахував думку прокурора, який просив призначити обвинуваченій більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, відношення обвинуваченої до скоєного нею злочину, думку захисника,

який просив мінімального покарання, а також те, що обвинувачена вперше притягується до кримінальної відповідальності, наявність декількох обставин, які пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення)» [64].

Наведений приклад є важливим не стільки в частині аргументації мотивів пом'якшення покарання, скільки в частині обсягу, на який знижено покарання. Попри те, що державна зрада є особливо тяжким злочином, мінімальне покарання за яке становить 15 років позбавлення волі, суд із застосуванням ст. 69 КК України призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на 7 років. Такий розмір покарання є вдвічі меншим, ніж найнижча межа, передбачена санкцією статті, і не досягає навіть половини розміру мінімального покарання, передбаченого в санкції статті. У зв'язку з цим виникає питання: чи врахував суд наслідки вчинених дій особи, зокрема можливі втрати серед українських військовослужбовців та іншу шкоду, заподіяну в результаті передання ворогу такої інформації?

Досліджуючи проблему призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, Р. Бабанли зазначає, що «призначення таких видів і розмірів покарань, які є удвічі меншими, ніж найнижча межа, передбачена в санкції статті (частини статті) КК або призначається покарання, яка перебуває на дві «сходини» нижче в ієрархії покарань, визначеній ст. 51 КК, є недопустимим, оскільки завдяки його використанню нівелюється засада диференціації кримінальної відповідальності, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» [6, с. 16].

Попри те, що такий приклад призначення надто м'якого покарання у порівнянні з розмірами покарання, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 111 КК України, є поодиноким, але все ж, на наш погляд, це є додатковим підтвердженням надмірної суворості та безальтернативності покарання, передбаченого санкцією ч. 2 ст. 111 КК України, що в окремих випадках компенсується судом шляхом призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Таким чином, аналіз стану призначення покарання за вчинення державної зради в умовах воєнного стану за ч. 2 ст. 111 КК України, дозволив виявити певні проблемні моменти, які виникають в судовій практиці.

Так, варто звернути увагу, що в абсолютній більшості випадків суди призначають строкове покарання – 15 років позбавлення волі з повною або частковою конфіскацією майна незалежно від обставин вчинення злочину, обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, даних про особу обвинуваченого.

Довічне позбавлення волі застосовується судами в поодиноких випадках за державну зраду, обставини вчинення якої все ж викликають сумніви в адекватності призначення такого суворого покарання.

Такий стан призначення покарання пояснюється надмірною суворістю і фактично безальтернативністю санкції за ч. 2 ст. 111 КК України, яка передбачає 15 років або довічне позбавлення волі з конфіскацією майна.

Вирішення відповідної проблеми бачимо шляхом вдосконалення кримінального законодавства в частині зниження меж покарання за цей злочин або ж доповнення строкового виду покарання нижньою та верхньою межею.

В ході аналізу досліджено фактори, які мають зумовлювати різні підходи до визначення розміру покарання за державну зраду в межах чинної санкції. На нашу думку, такими факторами є наслідки державної ради, а також кількість відповідних епізодів. Вважаємо, що якщо наслідком державної зради, яка полягала у переданні інформації про місце знаходження ЗСУ, стала атака відповідних об'єктів та загибель людей чи пошкодження техніки, така зрада має викликати покарання у виді довічного позбавлення волі. Якщо таких тяжких наслідків у зв'язку з вчиненням злочину не настало, може бути призначене строкове покарання у виді позбавлення волі.

2.2.Призначення покарання за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України)

2.2.1. Призначення покарання за інформаційну колабораційну діяльність (ч. 1 та 6 ст. 111-1 КК України)

У сучасному світі інформація відіграє ключову роль у військових конфліктах, і повномасштабна війна є яскравим тому підтвердженням.

Не виникає сумнівів, що діяльність громадян України в інформаційній сфері, якщо вона відповідає всім родовим ознакам колабораційної поведінки, закономірно передбачає настання кримінальної відповідальності. «Значущість інформаційного впливу в умовах сучасних воєн є істотною, і російсько-українська війна не становить виняток. Ворог використовує інформацію як зброю. Це твердження вже є аксіоматичним. Отже, використання кримінально-правових ресурсів до осіб, які вчиняють низку інформаційних дій у співпраці з ворогом, видається цілком обґрунтованим» [192, с. 157].

Стаття 111-1 КК України містить кілька частин, що передбачають відповідальність за різні форми співпраці з державою-агресором, включаючи діяльність в інформаційній сфері.

«Проаналізувавши всі форми прояву колабораційної діяльності, передбаченої ст. 111-1 КК, та провівши їх класифікацію на види з точки зору об'єктивних ознак, передусім з урахуванням предмета колаборанства та однорідного характеру діянь, М. Рубашенко та І. Яковюк до інформаційного колаборанства відносять злочини за ч. 1 і 6 ст. 111-1 КК» [157, с. 128]. Аналогічного підходу дотримуються також Є. Письменський та О. Марін, які, аналізуючи колабораційну діяльність у кримінально-правовому аспекті, відносять «до її інформаційних форм публічні заклики та заперечення, передбачені ч. 1 ст. 111-1 КК України, а також здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, передбачене у ч. 6 цієї статті» [163; 192, с. 123].

Поділяючи цю позицію, вважаємо обґрунтованим дослідження питань призначення покарання за інформаційну колабораційну діяльність саме через призму ч. 1 та 6 ст. 111-1 КК України, які найбільш повно охоплюють інформаційні форми взаємодії з державою-агресором.

Одним із аспектів, що безпосередньо стосується інформаційної сфери, є ч. 1 ст. 111-1 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за «публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, а також за публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, її збройних формувань та/або окупаційної адміністрації, до співпраці з ними, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України» [162]. За такі злочинні дії законодавець передбачив покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років.

За даними судової статистики ДСА у 2022 році за ч. 1 ст. 111-1 КК України було засуджено 140 осіб, у 2023 році – 234 особи, а у 2024 році – 114 осіб [155]. Таким чином, у 2023 році спостерігається суттєве зростання кількості обвинувальних вироків, тоді як у 2024 році – помітне їх зменшення. Така динаміка може вказувати як на зміни в правоохоронній політиці, так і на зменшення кількості відповідних правопорушень.

Загалом зазначена форма колабораційної діяльності вже неодноразово була предметом наукових досліджень, в межах яких першочергово увага приділялася проблемі конструювання санкції, що було детально проаналізовано у попередніх підрозділах цього дослідження.

Як було детально проаналізовано у першому розділі, присвяченому дослідженню санкцій, передбачених ст. 111-1 КК України, у науковому середовищі сформувалося усталене розуміння специфіки покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зокрема, доведено, що запобіжний потенціал цього виду покарання фактично нівелюється у випадках

його призначення особам, які на момент засудження не обіймали відповідних посад або здійснювали відповідну діяльність на незаконних підставах. Крім того, було встановлено, що застосування зазначеного основного покарання є неможливим щодо неповнолітніх віком від 16 до 18 років.

Такі застереження підтвердилися і проведенням нами аналізом обвинувальних вироків за ч. 1 ст. 111-1 КК України: засуджені здебільшого не просто не обіймали тих посад та не здійснювали тієї діяльності, права щодо яких їх було позбавлено, а взагалі ніде не працювали, мали середню освіту, були пенсіонерами або особами з інвалідністю.

Подібні висновки роблять Ю. Орлов та Н. Прібиткова. На основі моніторингу вироків за ч. 1 ст. 111–1 КК України в Єдиному державному реєстрі судових рішень, науковці встановили, що «відповідна санкція абсолютно не корелює з ознаками осіб злочинців, адже абсолютна більшість з них не відповідає ознакам службової особи, не мала на момент притягнення до кримінальної відповідальності жодного стосунку до публічної служби» [185, с. 43].

Досліджуючи практику призначення покарання за ч. 1 ст. 111-1 КК України, О. П. Рябчинська зазначає, що «попри безальтернативність санкції (позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю), суди формально обґрунтовують її застосування нормами ст. 65 КК України. Посилання на особу винного, його каяття чи відсутність судимостей насправді впливають лише на строк покарання (який переважно є мінімальним — 10 років). Відтак, судовий розсуд у цьому випадку обмежується виключно визначенням тривалості стягнення, а не його виду» [216, с. 217].

Подібні застереження висловлює і М. Рубашенко, який ставить під сумнів відповідність загальним засадам призначення покарання чинну судову практику, де за кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 111-1 КК України, переважно призначається мінімальний строк обмеження прав. На основі аналізу судових рішень дослідник виокремлює кілька ключових недоліків правозастосування: «1) суди не завжди зважають на багатоепізодичність дій винного, вчинення кількох

альтернативних діянь одночасно або реалізацію колабораціонізму безпосередньо в умовах окупації; 2) аналіз соціально-демографічних характеристик часто є формальним та неіндивідуалізованим; 3) поза увагою судів іноді залишаються факти повторності, рецидиву чи минулих судимостей особи. Окрім цього, суди номінально оцінюють щире каяття, а також помилково трактують воєнний стан як обтяжуючу обставину замість того, щоб оцінювати його як чинник, що визначає вищий ступінь тяжкості вчиненого» [214].

Ураховуючи наявність численних ґрунтовних наукових розвідок, присвячених саме ч. 1 ст. 111-1 КК України, у яких детально проаналізовано як проблеми конструкції санкції, так і тенденції її застосування судами, об'єктивно відсутня потреба в окремому поглибленому дослідженні цієї теми в межах нашої роботи.

Водночас в контексті призначення покарання за ч. 1 ст. 111-1 КК України серйозний виклик становить співвідношення її зі ст. 436-2 КК України, яка встановлює відповідальність, зокрема за заперечення збройної агресії російської федерації проти України. В попередніх підрозділах побічно було акцентовано увагу на проблемі їх співвідношення, оскільки визначене ч. 1 ст. 436-2 КК України покарання все ж таки є більш суворим, передбачає позбавлення волі на строк до трьох років і цей факт не може не впливати на призначення покарання за ці кримінальні правопорушення. Загалом в доктрині кримінального права проблемі їх розмежування присвячено значну кількість наукових праць, у яких виокремлюються їх відмінні ознаки, зокрема: факти, що заперечуються (у ч. 1 ст. 111-1 КК України – заперечення здійснення будь-якої збройної агресії проти України; у ст. 436-2 КК України – збройної агресії проти України, здійсненої виключно РФ та розпочатої у 2014 році), суб'єкти (громадянин України у ч. 1 ст. 111-1 КК України; також громадянин іноземної держави та особа без громадянства у ст. 436-2 КК України), а «також обстановка вчинення кримінального правопорушення (обов'язкова публічність відповідних дій для ч. 1 ст. 111-1 КК

України; відсутність такої вимоги для складу, передбаченого ст. 436-2 КК України)» [174, с. 131; 212, с. 131].

Попри сформовані наукові підходи, аналіз обвинувальних вироків свідчить, що на практиці зазначені склади кримінальних правопорушень не завжди належним чином розмежовуються, унаслідок чого за схожих фактичних обставин судами застосовуються різні норми кримінального закону, що, своєю чергою, зумовлює істотну різницю у призначених покараннях.

Так, вирок Пutilьського районного суду Чернівецької області у справі № 721/1022/23 дії особи, котра поширила на свою сторінку в соціальній мережі «Однокласники», в тому числі за допомогою функції «вподобання», низку дописів, в яких міститься «публічне заперечення здійснення збройної агресії РФ проти України було кваліфіковано як публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України за ч. 1 ст. 111-1 КК України та призначено покарання у виді 10 років позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю, пов'язаною з наданням публічних послуг» [98].

Натомість, у вирокі Вінницького міського суду Вінницької області у справі № 127/13819/22 дії особи з відшукування у соціальній мережі «Однокласники» та за допомогою вбудованої функції «вподобала» поширення на своїй Інтернет-сторінці публікацій, в яких «відповідно до висновків експерта Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБУ містяться висловлювання підтримки російським військовим, заклик заборонити тризуб та прирівняння його до свастики, позитивне ставлення до російської федерації, заперечення російсько-української війни, оскільки називає її «військовою спецоперацією», героїзація та глорифікація російських військовослужбовців було кваліфіковано за ч. 2 ст. 436-2 КК як поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування та визнання правомірною збройної агресії РФ проти України, а також глорифікація осіб, які здійснюють збройну

агресію РФ проти України. За такі дії суд призначив покарання за ч. 2 ст. 436-2 КК України у виді двох років позбавлення волі» [23].

Наведені приклади свідчать, що відсутність єдиного підходу до кваліфікації схожих форм злочинної поведінки безпосередньо впливає на характер і суворість призначеного покарання і такі випадки є непоодинокими. За таких умов наявні прогалини та неузгодженості кримінального законодавства об'єктивно зумовлюють необхідність його подальшого законодавчо вдосконалення.

І хоча на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (реєстр. № 7570 від 20.07.2022) [208] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за певні види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях» (реєстр. № 8301-2 від 09.01.2023) [206], якими пропонується нормативно розмежувати відповідні склади кримінальних правопорушень, суди й надалі активно застосовують ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України, призначаючи за подібні за своїм змістом діяння різні за характером і суворістю покарання.

Щодо інших проявів інформаційного колабораціонізму, то однією із форм об'єктивної сторони ч. 6 ст. 111-1 КК України передбачено «здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради» [162].

На відмінну від публічних закликів та заперечень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, інформаційна діяльність за ч. 6 ст. 111-1 КК України є особливо тяжким злочином і передбачає доволі суворе покарання у виді «позбавлення волі на строк від 10 до 12 років з позбавленням права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такої» [162].

Такий підхід свідчить про вкрай негативну оцінку законодавцем співпраці з ворогом у інформаційній сфері у порівнянні з іншими формами колабораційної діяльності, на що неодноразово звертають увагу в науковій літературі. Ця норма насамперед орієнтована на тих, хто на регулярній основі (переважно професійно) займається інформаційним шкідництвом, а саме: працівників медіаустанов (телевізійні канали, радіостанції, газети, інтернет-платформи); т. зв. експертів, які долучаються до поширення й інтерпретації пропаганди через медіаресурси; блогерів та інфлюенсерів, які створюють та поширюють контент у соціальних мережах, роблять відео, пости, коментарі [192, с. 157]

Зміст здійснення інформаційної діяльності законодавець деталізує у примітці 3 до ст. 111-1 КК, відповідно до якої вона охоплює «створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації» [162].

Як зазначає Н. Нетеса, «вивчення практики застосування ч. 6 ст. 111-1 КК України засвідчило, що найчастіше за цією нормою в частині здійснення інформаційної діяльності кваліфікуються: адміністрування сайтів, які просувають наративи російської пропаганди; підготовка та розміщення в соцмережах із необмеженим доступом статей та інших матеріалів на підтримку держави-агресора; діяльність головних редакторів, редакторів, військових кореспондентів та журналістів окупаційних друкованих та онлайн-медіа; активна участь в інтерв'ю російських пропагандистських медіавидань представників незаконних органів влади на окупованих територіях тощо» [180, с. 229].

Водночас надто широке визначення «інформаційної діяльності» є недоліком чинного регулювання, адже охоплює велику кількість сфер без необхідного ступеня уточнення. Відтак, потенційно криміналізує широкий спектр поведінки, від професійних журналістів, які працюють на окупованих територіях чи території РФ, та осіб, які поширюють проросійський контент в Інтернеті до осіб, які в умовах тимчасової окупації дають інтерв'ю проросійським ЗМІ. За наявності доволі

вузького діапазону санкції – від 10 до 12 років ця недостатня точність може призвести до призначення неспівмірних покарань.

Загалом за даними ЄДРСР було відібрано 30 обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції у кримінальних провадженнях за вчинення злочину, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 КК України у формі здійснення інформаційної діяльності.

Емпіричний аналіз судових рішень демонструє, що в абсолютній більшості справ за здійснення інформаційного колаборантства суди призначають стягнення в межах санкції ч. 6 ст. 111-1 КК України. Зокрема, мінімальний строк (10 років позбавлення волі) відображено у 14 вироків, середній рівень караності (11 років) – у 6 вироків, а максимальну міру (12 років) — у 4 випадках. Водночас у 5 справах суди застосували положення ст. 69 КК України, визначивши покарання нижче від найнижчої межі. Поодинокими є прецеденти звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України (всього 2 вирокі). Така обмежена практика зумовлена законодавчим бар'єром: передбачені санкцією статті 10–12 років ув'язнення перевищують встановлений законом п'ятирічний ліміт, у межах якого можливе застосування іспитового строку.

Отримані дані дозволяють простежити певну тенденцію, відповідно до якої мінімальне та середнє в межах санкції покарання, а також в окремих випадках більш м'яке покарання, ніж передбачено санкцією ч. 6 ст. 111-1 КК України, суттєво переважають максимальний розмір покарання. При цьому розмір призначеного покарання значною мірою корелює з процесуальною формою здійснення кримінального провадження – у загальному порядку чи спеціальному за відсутності обвинуваченого.

Загалом результати проведеного дослідження вироків щодо здійснення інформаційної діяльності у межах колабораційної діяльності (ч. 6 ст. 111-1 КК України) свідчать, що переважна частина кримінальних проваджень стосується журналістів-пропагандистів, які шляхом ведення особистих Telegram, Youtube

каналів або сторінок у соцмережах систематично публікували матеріали на підтримку РФ, виправдовування збройної агресії, дискредитацію ЗСУ.

Ілюстрацією такої практики є вирок Зарічного районного суду м. Суми у справі № 591/4058/22. За сукупністю злочинів, передбачених ч. 6 ст. 111-1 та ч. 3 ст. 436-2 КК України, до максимальних 12 років позбавлення волі було засуджено власника YouTube-каналу. «До моменту блокування ресурсу обвинувачений опублікував 37 відеоматеріалів із дискредитацією української влади, дезінформацією про перебіг бойових дій та виправданням агресії РФ. Крім того, засуджений системно співпрацював із пропагандистськими медіа країни-агресора, виступав на федеральних телеканалах (зокрема, у проєкті «Соловйов LIVE») і тиражував у Facebook публікації з глорифікацією окупантів та закликами на підтримку самопроголошених квазідержавних утворень» [46].

Аналогічно у справі № 461/6273/23 обвинувачена активно поширювала у власному Telegram-каналі (100 тис підписників) публікації та відео, які мали ознаки антиукраїнської пропаганди, виправдання війни, заперечення окупації, підтримки армії РФ, а також неодноразово брала участь у пропагандистських телеефірах, де озвучувала наративи, спрямовані на підтримку збройних формувань РФ та дискредитацію української державності. Окрім того, «обвинувачена є співзасновником інформаційного агентства «News Front», який перебуває під санкціями США у зв'язку з формуванням та поширенням контенту новин відповідно до кремлівської політики для цілей виправдання дій росії, спрямованих на насильницьку зміну, повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміни кордонів території або державного кордону України. Вироком Галицького районного суду міста Львова особа була засуджена до 11 років позбавлення волі з вчинення злочинів, передбачених ч. 6 ст. 111-1, ч. 2, ч. 3 ст. 436-2 КК України» [25].

Наведені приклади підтверджують, що інформаційна діяльність, яка полягає у свідомому систематичному та ідеологічно мотивованому публічному поширенні матеріалів, спрямованих на виправдовування збройної агресії, дискредитацію ЗСУ

та підтримку держави-агресора, характеризується високим ступенем суспільної небезпеки і відповідно вимагає суворого покарання. Такі дії мають деструктивний інформаційний вплив на суспільство, формують викривлену картину реальності та сприяють легітимізації окупації та збройної агресії в очах частини аудиторії. Крім того, здебільшого такі особи продовжують перебувати на тимчасово окупованих територіях або території РФ, що створює умови для подальшого здійснення деструктивного інформаційного впливу

Окремо доволі часто фіксуються випадки, коли громадяни України здійснюють інформаційну співпрацю з державою-агресором або її окупаційною адміністрацією, зокрема шляхом давання інтерв'ю, коментарів чи цілеспрямованих пропагандистських виступів на російських телеканалах, радіо чи в передачах так званих «республік», а також шляхом залучення до участі в зйомках телесюжетів, виготовленні відеороликів, написанні статей для медіа, контрольованих окупаційною владою тощо.

У справі № 461/1811/24 за ч. 2, ч. 6 ст. 111-1 КК України засуджено керівника комунального підприємства, створеного окупаційною адміністрацією в м. Бердянськ, який неодноразово давав інтерв'ю місцевому Телеграм каналу, у яких повідомляв про «хід ремонтних робіт, стан водогонів, комунальної техніки, і висловлював вдячність за надану допомогу з боку окупаційної адміністрації. Суд призначив покарання у виді 11 років позбавлення волі. Оскільки кримінальне провадження здійснювалося за відсутності обвинуваченого, суд не встановив обставин, що пом'якшують покарання, та обставин, що обтяжують покарання» [26].

Водночас зміст зазначених інтерв'ю не містив ознак агресивної ідеологічної пропаганди, а переважно мав нейтральний характер. Ба більше, ці матеріали транслювались на місцевому Телеграм-каналі, що значно обмежує охоплення і вплив такої інформації на широку аудиторію.

Проте суд трактував ці дії як умисне надання інформаційної підтримки державі-агресору, призначивши суворе стягнення у вигляді 11 років позбавлення

волі. У цьому рішенні не було забезпечено належної оцінки специфіці перебування особи в окупації. Життя в таких умовах пов'язане з постійним тиском і небезпекою для самого громадянина та його родини, що посилюється через тотальне ігнорування з боку РФ стандартів міжнародного гуманітарного та кримінального права.

У порівнянні з іншими справами, де засуджені особи активно вели Telegram-канали з сотнями тисяч підписників або виступали на федеральних російських каналах у форматі відвертої антиукраїнської пропаганди, вирок у аналізованій справі виглядає непропорційно суворим.

Значно менш суворими є вирок, які були ухвалені у кримінальних провадженнях за присутності обвинуваченого, оскільки суди мають можливість дослідити всі дані особи винного, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, вислухати мотиви його поведінки, обставини тимчасової окупації, наявність тиску, погроз, залякувань.

З огляду на те, що санкція ч. 6 ст. 111-1 КК України встановлює достатньо суворі межі покарання, суди в таких випадках вдаються до застосування ст. 69 КК України призначають покарання нижче найнижчої межі, передбаченої санкцією ч. 6 ст. 111-1 КК України. Таких вироків було виявлено п'ять, три з яких ухвалено за результатами затвердження угоди про визнання винуватості.

Показовим прикладом є вирок Дзержинського районного суду міста Харкова (справа № 638/8864/23). Встановлено, що «особа, обіймаючи посаду начальника поштового відділення, одержувала, зберігала та в подальшому шляхом надання вказівок підпорядкованим їй листоношам організовувала поширення серед населення м. Ізюм та Ізюмського району через відділення КП, пропагандистських газет, в яких містилися матеріали на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань, у тому числі ідей проросійської спрямованості та геополітичних інтересів російської федерації, агітаційні матеріали, які мали на меті переконати українців, які є жителями окупованих територій, а також українського народу загалом» [33].

Суд кваліфікував дії особи за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 6 ст. 111-1 КК України, а саме «пособництво шляхом надання засобів для здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та її окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, за відсутності ознак державної зради, вчиненому за попередньою змовою групою осіб» [162], та із застосуванням ст. 69 КК призначив їй покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років 6 місяців років. Суд врахував «щире каяття обвинуваченої та вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних та інших обставин (обвинувачена зазначала, що була в скрутному матеріальному становищі, потрібно було щось їсти та годувати дитину)» [33].

Наведений вирок, хоча і формально підпадає під ознаки злочину за ч. 6 ст. 111-1 КК України, однак не вирізняється високим рівнем суспільної небезпеки, особливо у порівнянні з іншими. Обраний підхід до призначення покарання у цій справі свідчить про наявність прагнення до його індивідуалізації та врахування реального життєвого контексту, в якому перебувала обвинувачена. З огляду на умови тимчасової окупації, економічної ізоляції, ризиків для життя та добробуту, такі обставини, як матеріальна скрута, наявність дитини на утриманні, психологічний тиск і страх, дійсно можуть суттєво знижувати ступінь вини та суспільної небезпеки діяння.

Якщо згадане судове рішення ілюструє гнучкість та врахування специфіки перебування особи в окупації, то практика затвердження угод про визнання винуватості викликає дискусії. Зокрема, виникають обґрунтовані сумніви щодо дотримання принципів співрозмірності та справедливості під час визначення остаточного заходу кримінально-правового впливу в межах таких процесуальних домовленостей.

Так, вироком Соснівського районного суду м. Черкаси (справа №496/1144/23) затверджено угоду про визнання винуватості та із застосуванням ст. 69 КК України призначено покарання у виді 5 років позбавлення волі. Матеріалами

справи доведено, що обвинувачений, перебуваючи на підконтрольній Україні території, за власною ініціативою встановив зв'язок із представником держави-агресора. На виконання отриманого завдання обвинувачений розробив проєкт концепції інформаційної протидії Україні. Документ містив тези для виправдання повномасштабного вторгнення РФ та зниження боєздатності ЗСУ. Крім того, він підготував детальний план розгортання на півдні країни лояльної до ворога теле- та радіомережі, яка мала б пропагувати та легітимізувати так звану «спеціальну військову операцію». Всі напрацювання було передано куратору з РФ. Додатково зафіксовано намір особи евакуюватися на тимчасово окуповану територію задля подальшої медійної співпраці з окупантами.

«Суд визнав можливим затвердження угоди про визнання винуватості, врахувавши те, що обвинувачений раніше не судимий, повністю визнав свою винуватість у вчиненому злочину, активно сприяв розкриттю злочину, беззастережно визнав свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, співпрацював з органом досудового розслідування у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, надав органу досудового розслідування викривальних показань щодо організатора вчинення кримінального правопорушення» [107].

Водночас зазначене кримінальне провадження викликає питання щодо співмірності покарання, призначеного особі, яка діяла свідомо, в тилу, без жодного тиску з боку окупаційних адміністрацій, а навпаки – з власної ініціативи організовувала та пропонувала засоби для інформаційної підтримки держави-агресора. На відміну від справ, пов'язаних із діями на тимчасово окупованих територіях, де особи перебували в умовах обмеженої свободи волі, ризиків для життя, економічної та соціальної ізоляції, – у цьому випадку обвинувачений мав змогу діяти вільно, перебуваючи в безпечному середовищі, і його участь у діяльності, спрямованій на легітимізацію та виправдання збройної агресії РФ, носила ініціативний та системний характер.

На прикладі аналізованих вироків чітко простежується тенденція, за якої при затвердженні угод про визнання винуватості, особи, які ініціативно, професійно і свідомо сприяли державі-агресору, отримують такі ж або навіть менш суворі покарання, ніж особи, які діяли в умовах тиску на окупованих територіях. Така практика може створювати дисбаланс у правозастосуванні та викликати сумніви у справедливості та пропорційності покарань.

Отже, загалом проведений аналіз свідчить, що інформаційна діяльність як форма колабораційної діяльності має широкий спектр проявів – від системної пропагандистської діяльності журналістів та медійників, організації масштабних пропагандистських кампаній до побутових комунікацій на тимчасово окупованих територіях. Попри це, усі такі випадки формально підпадають під одну норму КК України, а вузький діапазон покарання, передбачений санкцією норми (від 10 до 12 років позбавлення волі) обмежує суди у можливості належним чином реалізувати принцип індивідуалізації покарання та створює ризик однакового покарання для діянь із суттєво різним ступенем небезпеки.

Це особливо проявляється у тих справах, коли діяння було вчинено в умовах окупації, під тиском або в ситуації обмеженого вибору. У таких випадках суди, навіть застосовуючи ст. 69 КК України і призначаючи покарання нижче він найнижчої межі, передбаченої санкції, змушені обирати покарання, яке залишається достатньо суворим з огляду на специфічний контекст вчинених діянь.

У науковій літературі загалом пропонуються різні варіанти усунення дисбалансу санкції ч. 6 ст. 111-1 КК України. Так, Ю. О. Мокроусова пропонує «нову статтю Кримінального кодексу України ст. 111-3 «Колабораційна інформаційна діяльність», оскільки вважає, що співрозмірність покарання може забезпечити наявність кваліфікуючих ознак та вбачає за доцільне виокремлення складів правопорушень з кваліфікуючими обставинами, які передбачають повторність, поширення масової інформації, з використанням медіа, а також здійснення колабораційної інформаційної діяльності професійним журналістом. При цьому «щодо загального складу (здійснення інформаційної діяльності без

таких кваліфікуючих обставин), вбачає можливим знизити покарання до рівня нетяжких злочинів. Саме такий підхід може сприяти відслідковуванню на практиці ознак крайньої необхідності в контексті співвідношення відверненої шкоди (загроза життю) та заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, що обумовлюється тяжкістю правопорушення» [178, с. 385].

В свою чергу К. Котельва вважає доцільним «доповнити санкцію ч. 6 ст. 111-1 КК України альтернативним кримінальним покаранням у виді штрафу, який засуджений сплатить в державний бюджет, що, окрім користі для держави, певним чином збалансує втручання в права людини в аспекті тяжкості покарання» [160].

На наш погляд, запропоновані підходи є теоретично цікавими, однак створення нової статті або істотне ускладнення структури правопорушення шляхом введення окремих кваліфікуючих ознак може призвести до перевантаження кримінального законодавства та ускладнення правозастосування. Натомість більш збалансованим та ефективним рішенням видається розширення діапазону санкції ч. 6 ст. 111-1 КК України та включення альтернативних видів покарання, що дозволить судам гнучкіше підходити до визначення покарання залежно від ступеня суспільної небезпеки конкретного діяння.

Так само поряд із розширенням діапазону санкції необхідним є виокремлення критеріїв, які можуть впливати на розмір призначеного покарання. Зокрема, на підставі аналізу вироків обґрунтованим видається врахування фактору території, на якій перебуває обвинувачений, як одного з ключових критеріїв оцінки суспільної небезпеки діяння.

Так, здійснення інформаційної діяльності на підконтрольній території за відсутності примусу та в умовах свободи волевиявлення свідчить про усвідомленість та добровільність злочинної поведінки обвинуваченого, що має знаходити відображення у більш суворому покаранні. Натомість вчинення злочинних дій на окупованій території в умовах тиску, погроз життю та здоров'ю

особи та її близьких знижує рівень свободи волевиявлення і відповідно може оцінюватися судами менш суворо.

Разом з тим окремого підходу до призначення покарання потребують обвинувачені, які здійснюють злочинну інформаційну діяльність (часто продовжують це робити) на території держави агресора, що свідчить про свідому та добровільну інтеграцію в інформаційний простір ворога, як правило, зі стійких ідеологічних мотивів, а отже, має оцінюватися в якості обставини, що підвищують рівень суспільної небезпеки діяння та зумовлює призначення більш суворо покарання.

Також при індивідуалізації покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України доцільно враховувати масштаб та інтенсивність інформаційного впливу (зокрема, охоплення аудиторії, регулярність поширення матеріалів, використання професійних медіаресурсів тощо), ідеологічну спрямованість, ситуативний або системний характер такої діяльності тощо.

2.2.2. Призначення покарання за колабораційну діяльність у сфері освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України)

Ключовим інструментом російської пропаганди, поширення ідеологічних наративів, заперечення української державності стала також освіта. Російська федерація використовує навчальні заклади на окупованих територіях як потужний механізм ідеологічного впливу, спрямований на нав'язування викривлених історичних подій, викорінення в дітей та молоді національної ідентичності та формування світогляду держави-агресора.

У відповідь на ці загрози законодавець передбачив кримінальну відповідальність за такий прояв колабораційної діяльності як «здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії

проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти» (ч. 3 ст. 111-1 КК України) [162].

За вчинення цих діянь законодавець установив три альтернативні види основних покарань: виправні роботи на строк до двох років, арешт на строк до шести місяців або позбавлення волі на строк до трьох років. Поряд із цим передбачено обов'язкове застосування додаткового стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років.

Емпіричну базу дослідження склали 100 вироків судів першої інстанції, ухвалених у кримінальних провадженнях за ч. 3 ст. 111-1 КК України та відібраних із Єдиного державного реєстру судових рішень. Вивчення цих матеріалів дає змогу виявити типові правозастосовні проблеми під час призначення покарання, оцінити ступінь обґрунтованості судових рішень, а також окреслити перспективні шляхи вдосконалення практики реалізації зазначеної норми.

Комплексне вивчення вироків демонструє, що незалежно від фактичних обставин справи найпоширенішим видом покарання є позбавлення волі (93 вироків). При чому випадки призначення максимального або наближеного до максимального покарання, передбаченого санкцією, превалюють над мінімальним. Зокрема, позбавлення волі на строк 1 рік було призначено у 10 вироків, 1 рік 6 місяців – 3 вироків, 2 роки – 22 вироків, 2 роки 6 місяців – 16 вироків, 3 роки – 42 вироків. Покарання у виді арешту було призначене лише у 7 вироків, тоді як виправні роботи не призначалися взагалі.

Виявлене спостереження свідчить про тенденцію до посилення кримінально-правової відповідальності за колабораційну діяльність у сфері освіти, навіть попри наявність в санкції статті альтернативних, більш м'яких видів покарання. Така ситуація значною мірою зумовлена тим, що у переважній більшості кримінальних проваджень розгляд здійснюється за відсутності обвинуваченого за процедурою *in absentia*.

У подібних ситуаціях правозастосовні органи обмежуються формальним посиленням на приписи ст. 65 КК України, декларуючи необхідність оцінки ступеня тяжкості правопорушення, особи винного та наявних матеріально-правових обставин. Проте фактично суди враховують лише обтяжуючий чинник – учинення діяння з використанням умов воєнного стану. Водночас, попри тотожність об'єктивних умов учинення таких злочинів (перебування в умовах тимчасової окупації), судова практика демонструє вибірковий підхід до оцінки цього фактора, внаслідок чого він практично не реалізується як засіб індивідуалізації кримінального покарання.

Показовими у цьому контексті є два вирoki, у яких за впровадження стандартів освіти держави-агресора за ч. 3 ст. 111-1 КК України були засуджені два директори навчальних закладів. При цьому в одній справі «обставиною, яка обтяжує покарання суд врахував вчинення кримінального правопорушення в період воєнного стану» [67], тоді як в іншій справі – «не встановив жодних обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання» [110]. Проте в обох випадках суди призначили ідентичне покарання – 2 роки 6 місяців позбавлення волі, що свідчить про формальний характер врахування такої обставини та відсутність реального впливу на вибір міри покарання.

Як слушно звертає увагу В. Підгородинський, «при притягненні до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК України спостерігається поширення уніфікованого, а не індивідуального підходу до призначення покарання за колабораційні дії з урахуванням суто формальних ознак, передбачених ст. 111–1 КК України, та застосування концепції широкого суддівського розсуду (дискреції) при розгляді таких справ» [211, с. 83].

Такий підхід не повною мірою відповідає принципам індивідуалізації покарання. Водночас «констатація і усвідомлення цієї проблеми відкриває можливості для її вирішення – зокрема, через виокремлення ключових чинників, що можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності діяння і, відповідно, на караність злочину» [170, с. 302].

Насамперед злочин, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України, здебільшого вчиняється керівництвом навчальних закладів (директорами, їх заступниками, ректорами, проректорами, деканами), а також в окремих випадках керівниками відділів освіти. При цьому, очевидно, що роль останніх у системі освіти значно ширша, ніж у директорів шкіл чи заступників, оскільки вони мають безпосередній вплив на освітній процес всіх навчальних закладів в межах підконтрольного їм регіону.

З огляду на це, суспільна небезпечність дій керівника відділу освіти є підвищеною, оскільки через масштабний вплив може призвести до масового поширення ідеології окупаційної влади серед учнів та педагогічного колективу. Тому покарання для таких осіб повинно бути більш суворим у порівнянні, зокрема, із директором навчального закладу, який хоч і має суттєвий вплив на організацію освітнього процесу, але його повноваження обмежені конкретним навчальним закладом.

Проте суди відверто ігнорують такий фактор як рівень керівної посади при визначенні виду та розміру покарання. Так, наприклад, вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області (справа № 183/27/23), яким було засуджено «начальницю відділу освіти за впровадження стандартів навчання держави-агресора в межах регіону. Досудовим розслідуванням та судом встановлено, що правопорушниця реалізувала комплекс заходів для інтеграції місцевих шкіл в освітній простір РФ. Зокрема, вона організувала навчальний процес за російськими програмами та підручниками, забезпечила перепідготовку вчителів у м. Курськ, а також ініціювала вилучення з бібліотек української державної символіки та літератури, яку окупанти вважали «націоналістичною». Окрім цього, фігурантка безпосередньо керувала підготовкою матеріально-технічної бази закладів та формуванням нового штату педагогів і техперсоналу на 2022–2023 навчальний рік» [80].

В той час, як «директор школи, який впроваджував стандарти освіти держави-агресора тільки в межах однієї школи, отримав 2 роки 6 місяців позбавлення волі (справа № 194/935/23)» [109].

Не оминула проблема кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК України також вчителів, які продовжують здійснювати освітню діяльність на окупованих територіях, що у науковому середовищі викликає жваву дискусію.

На думку З. Загиней-Заболотенко, професійна діяльність пересічних учителів на тимчасово окупованих територіях, яка не була пов'язана із самостійним впровадженням освітніх стандартів держави-окупанта, а обмежувалася лише їх безпосереднім виконанням, за певних умов не містить складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. Для виключення кримінальної відповідальності такі педагоги мають здійснювати виключно професійні функції (викладання навчальних дисциплін), не перебираючи на себе організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських повноважень. Крім того, обов'язковою умовою є повне утримання від реалізації виховної функції, якщо вона поєднана з пропагандою збройної агресії проти України, легітимізацією окупаційного режиму чи виправданням дій держави-агресора. Йдеться, насамперед, «про здійснення викладачем, вчителем професійної функції, яка поєднує навчальну та виховну діяльність у дусі дотримання стандартів освіти РФ. Водночас такі вчителі можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК, однак за вчинення іншої форми колабораційної діяльності, а саме за пропаганду збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України» [153, с. 173-174].

О. Марін також підтримує ідею диференційованого підходу і зазначає, що «кримінальна відповідальність за реалізацію освітніх стандартів держави-агресора має наставати виключно для тих педагогів, які передають корисний для ворога контент, спрямований на утвердження окупаційного режиму. У цьому контексті переслідування вчителів чи викладачів точних і природничих дисциплін

(математики, фізики, хімії, біології тощо), зміст яких об'єктивно позбавлений ідеологічного зв'язку з окупацією, виглядає юридично безпідставним. Натомість викладання гуманітарних предметів, зокрема історії та суспільствознавства, які безпосередньо впливають на інтерпретацію історичних подій чи оцінку сучасної суспільно-політичної ситуації, має базуватися виключно на вітчизняних стандартах. Відтак, кримінально-правовому реагуванню за ч. 3 ст. 111-1 КК України підлягають лише ті педагоги, чия діяльність за змістом спрямована на підтримку та популяризацію ворожих наративів» [163].

Не можемо не погодитися з такими позиціями, оскільки дійсно, при оцінці діянь педагогічних працівників кожен випадок потребує індивідуального підходу.

Так, наприклад, вироком Тернівського міського суду Дніпропетровської області за ч. 3 ст. 111-1 КК України до 2 років 6 місяців позбавлення волі засуджено вчительку історії, яка «здійснювала пропаганду у закладі освіти, висловлювалась на підтримку дій окупаційної влади та змінення освітньої програми на стандарти освіти держави-агресора, надала інтерв'ю телеканалу РФ «Россия 24», в ході якого активно закликала не навчатися в учбових закладах України. Суд врахував особу обвинуваченої, яка раніше не судима, яка є депутатом районної ради, а також головою постійної комісії з питань соціальної та гуманітарної політики, відсутність обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання» [108].

Вочевидь наведений вирок є прикладом обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності педагогічного працівника та призначення доволі суворого покарання, оскільки у цьому випадку педагогічна діяльність вочевидь трансформувалася у відкриту пропагандистську діяльність, що спрямована насамперед на утвердження окупаційного режиму.

Крім того об'єктивна сторона ч. 3 ст. 111-1 КК України охоплює як впровадження стандартів освіти держави-агресора, так і пропаганду в закладах освіти. Одночасне вчинення обох форм, на наш погляд, свідчить про підвищену суспільну небезпечність, адже поєднує організаційне забезпечення освітнього процесу за стандартами РФ із цілеспрямованим ідеологічним впливом на

свідомість дітей і молоді. Тому можемо припустити, що такий злочин потребує більш суворого покарання.

Натомість судова практика свідчить про зворотне – неврахування такого фактору, що в окремих випадках призводить до призначення надмірно м'якого покарання. Показовим є вирок у справі № 333/3218/23, згідно з яким «директорка школи не лише організувала навчання за стандартами держави-агресора, а й здійснювала пропаганду, тиск на батьків, погрожувала вилученням дітей із сім'ї, впроваджувала російські свята, форму радянського союзу, пісні російською мовою тощо. Врахувавши особу обвинуваченої (раніше не судима, за місцем роботи характеризується позитивно, має постійне місце мешкання, її вік та здоров'я), а також відсутність обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, суд призначив їй 1 рік позбавлення волі» [62].

Особливої уваги заслуговує той факт, що у жодному з аналізованих вироків за ч. 3 ст. 111-1 КК України не було призначено покарання у вигляді виправних робіт. Як слушно зауважує О. Рябчинська, «зважаючи на порядок виконання покарання у виді виправних робіт, призначення цього виду покарання освітянам (педагогам), які пропагували збройну агресію, виправдовували її, пропагували антиукраїнську ідеологію в середовищі підростаючого покоління є як мінімум недоцільним. Держава має будь-якими засобами, у тому числі і кримінально-правовими, унеможливити подальше здійснення педагогічної діяльності такими особами» [215, с. 72].

К. Котельва також наполягає на тому, що «такий вид кримінального покарання для вчителя, який втратив довіру через співпрацю з окупантом, навряд чи можна вважати доречним, адже покарання у виді виправних робіт відбувається за місцем роботи. Специфіка освітньої діяльності вимагає якнайшвидшого відмежування вчителя-колаборанта від учнів» [160].

Цілком погоджуємося з такою критикою, оскільки виконання покарання за місцем роботи фактично допускає продовження педагогічної діяльності, що не

тільки нівелює превентивний ефект покарання, а й створює ризики подальшого впливу на дітей, підриває довіру суспільства до правосуддя.

Висновок про недоцільність та непропорційність застосування виправних робіт за колабораційну діяльність в освітній сфері підтверджується також практикою Верховного Суду. Так, ККС ВС у справі № 183/184/23 дійшов висновку, згідно з яким «призначення покарання у виді арешту є надміру м'яким покаранням за вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти в період воєнного стану» [198]. За таких умов виправні роботи, які є менш суворим видом покарання, аніж арешт, виглядають ще більш непропорційними характеру та суспільній небезпеці вчинених діянь.

Інший альтернативний вид основного покарання – арешт – також майже не застосовується (лише 7 вироків). Ймовірно, однією із причин цього є вищезазначений підхід, сформований у ККС ВС у справі № 183/184/23, що безумовно вплинуло на правозастосовну практику – суди почали уникати цього виду покарання, надаючи перевагу призначенню позбавлення волі.

Додатковим фактором, що обмежує можливість застосування арешту, стали зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» № 3342-ІХ від 23.08.2023 [204]. Відповідно до оновленої редакції ст. 60 КК України покарання у виді арешту призначається «лише військовослужбовцям та полягає в триманні в умовах ізоляції на гауптвахті. У зв'язку з цим до низки санкцій кримінально-правових норм були внесені зміни в частині заміни покарання у виді арешту на пробаційний нагляд» [162].

Отже, аналіз судової практики щодо призначення покарання за ч. 3 ст. 111-1 КК України свідчить про те, що єдиним реально застосовуваним видом основного покарання є позбавлення волі. Проте, як засвідчив проведений аналіз, таке покарання не позбавлене суттєвих недоліків, насамперед через непослідовність у врахуванні важливих факторів, необхідних для належної індивідуалізації

покарання, зокрема, рівня займаної посади та характеру здійснюваної діяльності (поєднання впровадження стандартів освіти із пропагандою) тощо.

Крім того сама санкція норми є недосконалою, оскільки містить альтернативні види покарань – виправні роботи та арешт – що на практиці виявилися непридатними для застосування. Тому видається доцільним виключити з санкції ч. 3 ст. 111-1 КК України покарання у вигляді виправних робіт та арешту, натомість передбачити інші альтернативні, більш дієві та співмірні види покарання, зокрема, штраф або громадські роботи.

2.2.3. Призначення покарання за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК України)

У контексті інтенсифікації кримінально-правової охорони національної безпеки особливого значення набуває ч. 4 ст. 111-1 КК України. Ця норма встановлює відповідальність за дві самостійні форми протиправних діянь: по-перше, за «передачу матеріальних ресурсів воєнізованим чи незаконним збройним формуванням, що діють на тимчасово окупованих територіях, або безпосередньо збройним силам країни-нападника; по-друге, за ведення господарської діяльності у співпраці з державою-агресором, її окупаційними інституціями чи іншими нелегітимними органами влади» [162].

Зазначена норма набуває особливої ваги в умовах повномасштабного вторгнення, оскільки будь-яке матеріально-технічне, ресурсне чи логістичне сприяння ворогові безпосередньо підвищує його боєздатність, а також полегшує захоплення та утримання окупованих регіонів. З метою протидії цим суспільно небезпечним проявам законодавець встановив у санкції основне покарання у вигляді штрафу розміром до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Крім того, імперативною вимогою є застосування кумулятивних додаткових стягнень: обов'язкової

конфіскації майна та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю терміном від 10 до 15 років.

Кримінально-правова норма, запроваджена у 2022 році, оперативно набула практичного застосування. Незважаючи на її відносну новизну, динаміка реалізації ч. 4 ст. 111-1 КК України відображає стабільне збільшення кількості ухвалених вироків. Тенденцію до активізації правозастосування чітко підтверджують офіційні дані судової статистики ДСА України щодо зростання чисельності засуджених за цією статтею. Зокрема, «у 2022 році – 17 осіб, у 2023 році – 23 особи, а у 2024 році – 81 особа» [155].

Така динаміка вказує на потребу поглибленого аналізу судової практики, спрямованому на з'ясування особливостей визначення виду та розміру покарання.

Реалізація поставленої мети ґрунтується на дослідженні 160 вироків судів першої інстанції за ч. 4 ст. 111-1 КК України. Отриманий масив даних дозволяє не лише узагальнити панівні тенденції правозастосування під час обрання стягнень, а й проаналізувати правову логіку судів щодо індивідуалізації покарання залежно від специфіки та обставин кожного конкретного діяння.

Узагальнення судової практики дозволяє зафіксувати загальні підходи судів до обрання виду та міри покарання за ч. 4 ст. 111-1 КК України. Так, у 46 справах основним стягненням виступив штраф, причому в більшості судових рішень (29 вироків) суди призначали його у максимально передбаченому санкцією цієї статті розмірі.

«Покарання у виді позбавлення волі призначалося у 58 вирокх: мінімальне покарання (3 роки) – у 17 вирокх, середнє в межах санкції покарання у виді позбавлення волі 3 роки 6 місяці – у 4 вирокх, 4 роки – у 20 вирокх, а максимальне та наближене до нього покарання у 17 вирокх, з яких 2 роки на строк 4 роки 6 місяців позбавлення волі, а 5 років – у 15 вирокх. Окрім того, суди активно послуговуються ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням), оскільки їх було виявлено у 57 вирокх» [168, с. 145–146].

Отримані емпіричні дані підтверджують значний спектр розбіжностей у судовій практиці щодо визначення міри покарання за господарську колабораційну діяльність. Подібна ситуація є наслідком або гнучкого підходу судів до врахування обставин кожної справи, або відсутності чітких методологічних орієнтирів для встановлення реальної суспільної небезпеки зазначених протиправних діянь.

Оскільки об'єктивна сторона ч. 4 ст. 111-1 КК України охоплює дві альтернативні форми діяльності, весь масив досліджуваних посягань доцільно розподілити на дві відповідні групи. Такий підхід дозволяє диференційовано дослідити характер обставин, що впливають на вибір конкретної міри покарання. Крім того, це допомагає з'ясувати, чи сформували суди стабільну практику реагування на окремі різновиди господарського колабораціонізму.

«Першу, менш чисельну, групу вироків становлять справи, пов'язані з передачею матеріальних ресурсів представниками держави-агресора (36 вироків). У таких вироків суди здебільшого призначають позбавлення волі, але на підставі ст. 75 КК України звільняють від відбування покарання з випробуванням, або ж застосовують штраф. Випадки призначення реального позбавлення волі є доволі рідкісними» [168, с. 145].

Так, вирок Полтавського районного суду Полтавської області (справа № 545/5177/22) до 3 років позбавлення волі засуджено особу за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, у формі передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора. За обставинами справи «у період окупації населеного пункту з лютого 2022 року по вересень 2022 року обвинувачена надавала в розпорядження військовослужбовцям кожної ротації окупаційних військ російської федерації наявні у неї продукти харчування, алкогольні напої, також готувала їм їжу та інше. При призначенні покарання суд врахував обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття та вибачення за вчинене, та те, що вперше притягається до кримінальної відповідальності) та відсутність обставин, обтяжуючих покарання» [90].

Фабула справи № 383/119/23 ілюструє надання матеріальних ресурсів і логістичної допомоги ворогу в період окупації (квітень – листопад 2022 року). Засуджений на власному тракторі підвозив питну воду до пунктів дислокації та бойових укріплень ЗС РФ. Вказане сприяння дозволило загарбникам покращити побутове забезпечення та розвантажити власні логістичні механізми під час ведення воєнних дій проти України. Додатковим епізодом справи стало добровільне збирання та передача засудженим технічного майна сільгоспідприємства та цивільного автотранспорту для забезпечення фортифікаційних і побутових потреб ЗС РФ. Зважаючи на наявність пом'якшувальних обставин (активне сприяння слідству та каяття) та відсутність обтяжуючих факторів, суд обрав відносно м'яку міру процесуального реагування. Обвинуваченого засуджено до 3 років ув'язнення із умовним звільненням від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України з іспитовим терміном в 1 рік» [17].

«Наведені вироки демонструють певну необґрунтовану розбіжність у призначених покараннях. Попри те, що у першому випадку суд обрав реальне позбавлення волі, тоді як у другому – умовне (звільнив від відбування покарання з випробуванням), вважаємо, що саме у другій справі злочинні дії є більш суспільно небезпечними з огляду на організаційну активність обвинуваченого (самостійно здійснював пошук всіх ресурсів, організовував логістику, власними засобами доставляв ресурси окупантам) та характер матеріальних ресурсів, які безпосередньо призначені для забезпечення бойової та технічної діяльності військових формувань РФ (зокрема, газові балони, зварювальний апарат, технічні інструменти, бочки під паливо, автомобіль), які могли використовуватись для підтримання оборонних і наступальних заходів. Водночас у першій справі (справа № 545/5177/22) дії мали переважно побутовий характер та були спрямовані на задоволення особистих потреб окремих військовослужбовців (продукти харчування, алкоголь)» [168, с. 146].

Непослідовність судової практики яскраво ілюструє рідкість застосування максимальних санкцій за передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Покарання у вигляді 5 років позбавлення волі за цей різновид колабораційної діяльності було призначено судами першої інстанції лише у двох випадках із усієї вибірки.

Так, фабула справи № 953/1780/23 ілюструє рідкісний випадок призначення максимальних 5 років позбавлення волі за господарський колабораціонізм. Засуджений в окупації, діючи спільно з військовослужбовцем РФ, шляхом погроз «відібрав у знайомого автомобіль ВАЗ-2121, а також передав ворогу трактор агропідприємства ПОСП «Бурлуцьке». Обґрунтовуючи суворість санкції, суд зазначив, що наявність обтяжуючої обставини (використання воєнного стану) та повна відсутність пом'якшувальних чинників переважають такі особисті характеристики винного, як відсутність судимостей та наявність І групи інвалідності» [50].

Очевидний правозастосовний контраст демонструє рішення Вишгородського районного суду Київської області у справі № 363/906/23, де за аналогічний злочин фігурант отримав лише фінансову санкцію – штраф у розмірі 170 000 грн. Діяння обвинуваченого так само полягало у спільному з військовими РФ вилученні цивільного транспорту (автомобіля «Renault Master») в окупації та його передачі ворогу. Проте, на відміну від попереднього прецеденту, суд не виявив у цій справі обтяжуючих обставин. Натомість було враховано комплекс пом'якшуючих обставин та критичний стан здоров'я засудженого (наявність цукрового діабету та гангрени стопи), що й зумовило вибір мінімально можливого виду покарання замість позбавлення волі на певний строк» [21].

«Відтак, покарання за схожі за змістом злочини коливається від штрафу до максимального строку позбавлення волі. І хоча в другій справі встановлено декілька пом'якшуючих обставин (щире каяття, визнання вини та готовність нести кримінальну відповідальність, активне сприяння розкриттю злочину), які могли

формально зумовити різний підхід, проте така розбіжність у покаранні (штраф vs. 5 років позбавлення волі) виглядає непропорційною» [168, с. 147].

Комплексне узагальнення вироків за ч. 4 ст. 111-1 КК України ілюструє неузгодженість підходів судів до караності матеріального колабораціонізму. Неоднорідність практики зумовлена відсутністю законодавчої диференціації терміна «матеріальні ресурси», під який підпадає будь-яке майно – від дрібного побутового забезпечення (продукти, алкоголь, сигарети, сім-карти) до значних активів (транспорт, інструменти, приміщення). Оскільки більшість діянь мають характер поодиноких побутових епізодів, це суттєво ускладнює формування судами єдиних орієнтирів індивідуалізації стягнень.

«Таке широке тлумачення предмета злочину за відсутності чітких і уніфікованих критеріїв для оцінки значущості переданих матеріальних ресурсів, фактичних наслідків та ступеня системності (регулярності) відповідних дій, створює значні ризики непропорційності покарання, коли за передачу дрібних побутових речей, без ознак реальної допомоги збройним формуванням агресора, особа може бути засуджена до покарання, аналогічного або навіть суворішого до того, що призначається за цілеспрямовану і системну співпрацю з окупаційною адміністрацією» [168, с. 147].

Аналіз 109 вироків ілюструє специфіку призначення покарань за економічний колабораціонізм у вигляді господарювання спільно з окупантами (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Об'єктивна сторона цих злочинів зазвичай зводиться до інтеграції суб'єктів господарювання в правове та фінансове поле РФ. Підприємці в окупації реєструють бізнес за законами агресора, стають на облік у нелегітимних податкових структурах та продовжують виробничу діяльність чи надання послуг на окупованих територіях.

Узагальнення вироків за фактами господарського колабораціонізму дозволяє констатувати, що специфіка обрання заходу покарання напряму детермінована процесуальною формою судочинства. Ключова диференціація простежується між

кримінальними провадженнями, розглянутими у загальному порядку, та справами, слухання яких відбулося за відсутності підсудного (*in absentia*).

«У першому випадку суди, як правило, призначають покарання у вигляді штрафу або ж позбавлення волі з подальшим звільненням від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Натомість у провадженнях, здійснених за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), переважає практика застосування реального позбавлення волі в межах санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України, переважно у розмірі 4-5 років. Випадки призначення мінімального розміру позбавлення волі або штрафу поодинокі, що ймовірно, зумовлено не стільки характером вчинюваних злочинних дій, скільки об'єктивними труднощами врахування обставин, що пом'якшують покарання, а також неможливістю належно оцінити особу обвинуваченого» [168, с. 147].

«Водночас такий підхід не повною мірою відповідає принципу індивідуалізації покарання та свідчить про ігнорування судами інших важливих чинників, які можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності діяння і, відповідно, на караність злочину» [168, с. 147].

Насамперед привертає увагу факт неврахування судами місця, обстановки та мотивів вчинення злочину. У більшості випадків «йдеться про дії, вчинені на тимчасово окупованих територіях, де господарська діяльність, за впровадження якої особа була засуджена за ч. 4 ст. 111-1, була зумовлена реаліями життя під окупацією – необхідністю забезпечення елементарних умов існування, збереження робочих місць, виплатою заробітної плати чи запобіганням втраті власного майна» [168, с. 147].

В інтерв'ю для дослідження Human Rights Watch багато експертів назвали чинні норми про колабораціонізм несправедливими, що «карають людей за те, що вони просто намагалися вижити в складних умовах». Вони вказують, що «законодавство недостатньо враховує примус і стан необхідності, у яких могли діяти мешканці окупованих територій. Для розв'язання цієї проблеми прокурори та суди під час розгляду кожної справи повинні ретельно вивчати та враховувати

конкретні обставини, зокрема факти залякування, тиску та погроз застосування насильства» [154].

Подібну проблему відзначає і Є. Письменський, наголошуючи, що «суб'єкти реалізації кримінально-правової політики нерідко застосовують буквально тлумачення норми про колабораційну діяльність у господарській сфері, ігноруючи потребу встановлення її справжнього змісту. Це призводить до «формального застосування закону без урахування конкретних обставин вчиненого діяння та його особливостей, зумовлених фактором окупації. Такий підхід фактично нівелює принцип індивідуалізації покарання й сприяє виникненню дисбалансу в судовій практиці» [188, с. 144].

Показовим у цьому контексті є вирок Київського районного суду м. Харкова (справа № 953/2847/23), яким за вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, до 4 років позбавлення волі засуджено особу, яка «за замовлення представника окупаційної адміністрації держави-агресора надавала послуги з охорони приміщення аптеки із ліками та основної будівлі балаклійського ринку з прилеглою територією, на що обвинувачений погодився за розрахунок продуктами харчування та предметами першої необхідності. Обвинувачуваний стверджував, що «на пропозицію погодився, оскільки напередодні до нього додому приїздили військові РФ, які відвезли його до райвідділу поліції, де погрожували йому та його сім'ї» [55].

Мотивація підсудного у цій справі була викликана не прагненням співпраці з ворогом, а критичними умовами виживання в окупації, браком життєво необхідних ресурсів і психологічним тиском загарбників. Попри це, суд проігнорував зазначений контекст примусу. Суд не проаналізував дії особи на предмет наявності ознак крайньої необхідності чи примусу (ст. 39, 40 КК України) та відмовився визнати ці фактори пом'якшувальними обставинами, обравши натомість сурову міру покарання.

Зазначені недоліки судової оцінки контексту примусу є системними та простежуються також у справах щодо осіб, які здійснювали гуманітарно-побутове

забезпечення цивільного населення. Обрання їм покарань без урахування специфіки роботи у сферах критичної інфраструктури (енерго-, водо- та теплопостачання), спрямованої на виживання людей в окупації, актуалізує проблему справедливості судових рішень.

Як зазначає І. Вишевська, «діяльність з продажу і реалізації продуктів харчування та забезпечення населення електроенергією є однією з ключових напрямів забезпечення життєдіяльності населення в умовах окупації, адже за відсутності продуктів харчування, лікувальних засобів, комунальних послуг (надання електроенергії та водопостачання) тощо, життя та здоров'я громадян України, які лишились в умовах окупації поставлено під загрозу» [144, с. 83].

Прикладом суворого підходу до кваліфікації дій у сфері життєзабезпечення є рішення Індустріального районного суду міста Дніпропетровська. Суд засудив до 3 років позбавлення волі начальника районних електромереж, який в окупації організував ремонт пошкоджених мереж задля відновлення подачі світла споживачам м. Лимана та прилеглих сіл. Обираючи захід стягнення, суд взяв до уваги «допомогу слідству, щире каяття засудженого та відсутність обтяжуючих обставин. Водночас гуманітарна мотивація обвинуваченого, який пояснював свій крок прагненням забезпечити життєдіяльність міста перед зимовими морозами та потребою піклуватися про літніх батьків, не призвела до звільнення від кримінальної відповідальності чи застосування умовного терміну, попри суто побутовий та соціальний характер його дій» [138].

З огляду на характер виконуваних особою обов'язків, які були спрямовані суто на забезпечення критично важливих умов для виживання цивільного населення, а також зважаючи на очевидну відсутність ознак ідеологічної взаємодії з окупаційною владою, постає питання не лише щодо неспіврозмірності призначеного покарання. Подібні прецеденти актуалізують дискусію стосовно загальної доцільності та правової обґрунтованості притягнення до кримінальної відповідальності осіб за діяльність у сфері гуманітарно-побутового життєзабезпечення.

Надмірна суворість простежується також у справі, де обвинувачений, який під час окупації міста з кінця березня 2022 року по вересень 2022 року «здійснював продаж населенню, представникам військових формувань РФ та окупаційної влади РФ продуктів харчування та побутової хімії, в тому числі російського та білоруського виробництва, а також виробництва т. зв. «лнр», реалізуючи товари за рублі РФ. Суд не встановив обставин, що пом'якшують покарання, врахував наявність обставин, що обтяжують покарання (вчинення злочину з використанням воєнного стану) та призначив основне покарання у виді 3 років позбавлення волі» [123].

При цьому, обвинувачений стверджував, що «продовжував працювати, аби надавати допомогу населенню, і декілька свідків підтвердили, що він як під час окупації, так і після деокупації міста, надавав мешканцям безкоштовно продукти харчування, воду, допомагав фінансово. Також обвинувачений неодноразово надавав військовій частині безоплатну благодійну допомогу (зокрема, 5 БПЛА та 1 генератор), за що отримав медаль «За добру справу», та подяки від благодійних фондів за надання безоплатно необхідних складських приміщень та фінансової допомоги» [123].

«Відтак поведінка обвинуваченого була викликана умовами окупації, в яких забезпечення життєво необхідних потреб місцевого населення ставало можливим лише шляхом продовження підприємницької діяльності. Його дії не носили ознак цілеспрямованої допомоги представникам держави-агресора, не були зумовлені ідеологічними переконаннями чи зиском, а, навпаки, відзначалися суспільною корисністю в умовах окупації» [168, с. 148].

Описані матеріали судової практики наочно засвідчують суперечливість кримінально-правової оцінки господарської діяльності, яку громадяни України змушені провадити в умовах загарбницького режиму. Хоча нормативні приписи ч. 4 ст. 111-1 КК України спрямовані на блокування легітимізації ворожої влади через механізми економічної взаємодії, у реальному правозастосуванні органи

правосуддя переважно ігнорують екстремальні обставини вимушеного перебування населення на тимчасово непідконтрольних державі територіях.

Як зазначає З. Загине́й-Заболо́тенко, «в таких випадках потрібно визначати «колабораційний баланс». В тому разі, якщо громадянин України не займав жодної керівної посади на певному підприємстві чи у товаристві, що було створено на окупованій території, а продовжив здійснювати свої трудові функції, виконуючи звичні роботи, пов'язані з необхідністю вижити в умовах окупації, у межах яких не здійснювалося забезпечення діяльності держави-агресора чи її окупаційної адміністрації, не можна відносити до протиправної діяльності та кваліфікувати за ч. 4 ст. 111-1 КК України. Виконання такої трудової функції, на думку науковиці, здійснюється в межах реалізації права на працю, яке гарантується міжнародними документами, зокрема міжнародним гуманітарним правом, та законодавством України, а тому є правомірним» [151, с. 107].

Небезпідставною є позиція Є. Письменського, що «кримінальна відповідальність за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором може наставати в тому випадку, коли особа, яка провадить таку діяльність, спрямовує свої зусилля на заподіяння істотної шкоди критично важливим інтересам України у сфері національної безпеки. Потенційну або реальну наявність зазначеної шкоди суб'єкти офіційної кваліфікації повинні встановлювати в кожному кримінальному провадженні, розпочатому за ч. 4 ст. 111–1 КК України» [192, с. 188].

Самостійний науковий інтерес становлять кримінальні провадження, де взаємодія з окупаційною владою відбувалася не у зоні окупації, а на підконтрольній уряду території України. Судова практика в цій категорії справ демонструє помітну лібералізацію правозастосування, що проявляється у превалюванні штрафів або звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Проте доцільність і вмотивованість такого кроку – дискусійна. Адже за відсутності об'єктивного чинника непереборного примусу, характер і шкідливі наслідки

господарського співробітництва з ворогом набувають значно вищого ступеня суспільної небезпеки.

Очевидну м'якість правозастосування на підконтрольній Україні території демонструє справа № 301/771/24, де засудженому було призначено штраф у розмірі 170 000 грн. Засуджений створив тіньову логістичну схему, перевозячи у 2022–2023 роках вантажі з ЄС до РФ та в окуповані регіони через Білорусь. Для цього він використовував підставну словацьку компанію та вантажівки на іноземній реєстрації. Ключовим епізодом стало підписання договорів із логістами РФ на поставку вогнетривких матеріалів для металургійного заводу, який забезпечував оборонне замовлення підприємств ОПК держави-агресора. Ухвалюючи рішення про призначення фінансової санкції замість позбавлення волі, суд застосував суто формальні критерії індивідуалізації. Суд послався на «відсутність обтяжуючих обставин, наявність утриманців, щире каяття, допомогу слідству та першу судимість особи, повністю нівелювавши той факт, що характер цієї діяльності сприяв державі-агресору [139].

«Очевидно, що на відміну від злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях, де дії обвинувачених часто зумовлені фізичним або психічним примусом, відсутністю альтернатив чи необхідністю забезпечення виживання, злочини, вчинені на підконтрольній території України, як у цій справі, мають виключно свідомий і корисливий характер. У подібних випадках йдеться про усвідомлену економічну взаємодію з ворогом, яка фактично зміцнює його військово-промисловий потенціал та підриває обороноздатність України» [168, с. 148].

«Проте, як засвідчує проаналізована справа, суди здебільшого кваліфікують такі дії як менш суспільно небезпечну форму колабораційної діяльності та призначають за них більш м'які покарання. Це породжує парадоксальну ситуацію, коли дії, вчинені на окупованій території під впливом зовнішнього тиску або в умовах крайньої необхідності, караються суворіше, ніж свідомі, корисливі зв'язки

з державою-агресором, здійснені в умовах повного контролю з боку України» [168, с. 149].

Аналогічно окрему групу становлять обвинувальні вирокі щодо громадян України, які здійснюють господарську діяльність на території АРК, Донецької та Луганської областей, окупованих у 2014 році. З вироків вбачається, що за ч. 4 ст. 111-1 КК України до кримінальної відповідальності притягаються особи, які з моменту окупації, будучи фізичними особами-підприємцями або засновниками/директорами товариств, здійснюють господарську діяльність у взаємодії з державою-агресором, що передбачає укладення низки державних контрактів про надання послуг або поставку товарів з міністерствами, правоохоронними органами, оборонними та іншими державними підприємствами. Абсолютно всі кримінальні провадження щодо таких осіб здійснюються *in absentia*, а покарання призначаються у наближеному до максимального розмірі – 4 роки позбавлення волі.

Так, наприклад, у справі № 758/11554/23 обвинувачений як «директор товариства уклав державний контракт з міністерством внутрішніх справ та в рамках державного оборонного замовлення на 2023 рік здійснив виконання робіт по монтажу, пуско-налагодженні системи автоматичної пожежної сигналізації, оповіщенні про пожежу та управлінню евакуацією людей в будівлі т.зв. міністерства внутрішніх справ РФ» [89], а у справі № 760/23307/23 обвинувачений «уклав державний контракт на поставку паливо-мастильних для потреб того ж міністерства внутрішніх справ» [105].

Загалом аналіз обвинувальних вироків засвідчує, що господарська діяльність таких осіб також має цілеспрямований та усвідомлений характер, спрямована на підтримку та забезпечення функціонування держави-агресора, що вочевидь завдає шкоди національній безпеці України та підвищує ступінь суспільної небезпечності таких діянь.

Отже, «аналіз практики призначення покарання за вчинення господарської колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, свідчить про

відсутність єдиних підходів до оцінки ступеня суспільної небезпечності таких діянь та, відповідно, караності злочинів. Суди нерідко обмежуються формальною констатацією факту взаємодії з державою-агресором, не враховуючи контекст, мотиви, умови та наслідки вчинених дій. Такий підхід перешкоджає реалізації принципу індивідуалізації покарання та призводить до призначення покарань, що не завжди відповідають вимогам справедливості й співмірності» [168, с. 149].

Так, на наш погляд, «при призначенні покарання за ч. 4 ст. 111-1 КК України у формі передачі матеріальних ресурсів слід брати до уваги мотиви вчинення злочинних дій (необхідність виживання чи усвідомлена співпраця), вартість таких ресурсів, їх значення для воєнних потреб ворога, регулярність такої співпраці та фактичні наслідки. Зазначені критерії, беззаперечно, впливають на ступінь суспільної небезпечності діянь та дозволяють максимально індивідуалізувати покарання в межах санкції, передбаченої законодавцем» [168, с. 149].

При призначенні покарання за господарський колабораціонізм ключове значення має диференціація за географічним та ситуаційним критеріями. Економічна активність в окупації, спрямована на підтримання життєдіяльності та виживання місцевих громад, об'єктивно характеризується меншим ступенем суспільної небезпеки. Водночас системна та добровільна кооперація з державою-агресором у довгостроково окупованих регіонах (АРК, окремі райони Донецької та Луганської областей) або в глибокому тилу на підконтрольній Україні території позбавлена чинника вимушеності. Це радикально підвищує шкідливість діяння та імперативно потребує посилення кримінальної відповідальності.

2.2.4. Призначення покарання за посадовий колабораціонізм (ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України)

Самостійним вектором криміналізації колабораційної діяльності виступає посадовий колабораціонізм, кримінальна відповідальність за який передбачена частинами 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України. Об'єктивна сторона цих складів злочинів полягає у добровільному вступі громадян України на службу до квазідержавних

або нелегітимних управлінських структур, створених окупаційним режимом на тимчасово окупованих територіях.

Загалом статистика демонструє, що у порівнянні з іншими злочинами проти основ національної безпеки, посадовий колабораціонізм є одним із найбільш розповсюджених. Зокрема, «якщо у 2022 році за ч. 2, 5 та 7 ст.111-1 КК України було засуджено всього 19 осіб, то у 2023 році – 237 осіб, а в 2024 році – 547 осіб, що свідчить про те, що питома вага засуджених за такі прояви колабораційної діяльності продовжує стабільно зростати» [155].

Враховуючи, що ч. 2 ст. 111-1 КК України (зайняття посади без керівних функцій в окупаційних органах) передбачає найменш суворе покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна або без такої, доцільно розпочати дослідження саме з цієї частини статті.

Аналіз 100 обвинувальних вироків судів першої інстанції у кримінальних провадженнях за ч. 2 ст. 111-1 КК України засвідчив, що переважна більшість із них стосується осіб, які в період тимчасової окупації окремих територій України обіймали некерівні посади в незаконно створених органах влади та виконували здебільшого виконавчі, технічні або допоміжні функції. У судовій практиці до таких осіб належать, зокрема, спеціалісти різних підрозділів в окупаційній адміністрації, бухгалтери, інспектори, головні інженери, господарські працівники, т.з. «вуличні» тощо.

Як і у випадку з іншими формами колабораційної діяльності, результати аналізу обвинувальних вироків за ч. 2 ст. 111-1 КК України свідчать про наявність суттєвих проблем у судовій практиці, насамперед її непослідовності та відсутності єдиних підходів до оцінки ступеня суспільної небезпечності відповідних діянь.

Першим висновком за результатами дослідження є встановлення тенденції до призначення мінімального розміру основного покарання та вкрай обмежене використання судам максимального розміру покарання. Зокрема, 74 засудженим призначено покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю на мінімальний строк – 10 років, покарання в межах від 11 до 14 років було призначено 16 засудженим, тоді як 15 років обрано лише у 3 випадках.

Попри те, що таке покарання не пов'язане з реальним позбавленням волі, та з огляду на відсутність у всіх засуджених управлінських повноважень та виконання переважно виконавчих, допоміжних функцій, виникає питання факторів, якими суди керуються при виборі того чи іншого розміру покарання, зокрема між мінімальною (10 років) та максимальною (15 років) межами, встановленими ч. 2 ст. 111-1 КК України.

При цьому показовим є те, що всі проаналізовані нами вирокі ухвалені за участі обвинувачених, тому суди не були обмежені у можливості дослідження даних про особу, обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, умов вчинення злочину та мотивів такої поведінки.

З аналізу таких вироків вбачається, що найчастіше у якості обставин, що пом'якшують покарання, суди враховують щире каяття обвинуваченого, нерідко також – активне сприяння розкриттю злочину та визнання своєї вини у вчиненні інкримінованого їй кримінального правопорушення.

У якості обставин, що обтяжують покарання, суди вибірково визнають «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України)» [79], що як зазначалося у попередніх розділах дослідження, є недопустимим з огляду на специфіку вчинюваних діянь. Натомість в інших випадках за аналогічних фактичних обставин суди або загалом констатують відсутність обтяжуючих обставин, або роблять висновок про неможливість врахування такої обставини [119], що однак ніяк не впливає на розмір призначуваного покарання.

Такий підхід свідчить про формальний характер врахування обтяжуючих обставин, та відсутність жодних критеріїв їх реального впливу на індивідуалізацію покарання в межах санкції ч. 2 ст. 111-1 КК України.

На неоднозначність у межах застосування цієї статті звернули також експерти Human Rights Watch: однакові вирoki можуть ухвалюватися у справах з різними обставинами та рівнями провини, тоді як схожі дії в інших випадках караються по-різному – залежно від тлумачення обвинувачення або судової оцінки. Так Human Rights Watch проаналізувала два обвинувальні вирoki, винесені навесні 2024 року щодо обвинувачених за ч. 2 ст. 111-1 КК України.

У першому випадку жінку з Харківської області було звинувачено в колабораціонізмі з окупаційною владою на підставі того, що вона працювала в місцевій бібліотеці під час окупації її населеного пункту. Згідно з матеріалами справи, у статусі «в.о. завідувачки бібліотеки» вона заповнювала читацькі квитки та допомагала відвідувачам у пошуку книг і журналів. Жінка визнала свою вину, що було враховано як пом'якшувальну обставину, й у підсумку була засуджена до заборони обіймати будь-які посади в державному секторі строком на 10 років.

В іншому випадку жінка отримала аналогічне покарання за тією ж статтею – ч. 2 ст. 111-1 КК України, але за обіймання посади голови сільської адміністрації. Згідно з матеріалами справи, «вона не лише виконувала адміністративні функції, а й закликала місцевих жителів отримувати російські паспорти, відправляти дітей до дитячого табору в Росії, а також «підтримувала та просуvalа ідеологію русского мира». Незважаючи на те, що в судовому рішенні згадувався чіткий ідеологічний мотив, спрямований проти безпеки та інтересів України, покарання було ідентичним до вирoku бібліотекарці, яка виконувала виключно базові щоденні функції установи» [154].

Окремі дослідники також звертають увагу на «певну непослідовність судової практики щодо обмеження права обіймати посади іншої тривалості особам, що обіймали схожі посади, (наприклад, коли в одних справах головний спеціаліст або ж головний бухгалтер отримує згадане покарання строком на 10 років, а в інших – на 14 років)» [146, с. 21].

В цьому контексті Т. Ю. Яниська звертає увагу, що «важливо встановлювати посаду та функції, які має виконувати особа. З однієї сторони

зрозуміло, що організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції виконують керівники та їх заступники, а з іншої – не слід прив'язуватися тільки до назви посади. Неможливо застосовувати українське законодавство для встановлення функцій, які особа має виконувати за певною посадою. Наприклад, особа може займати посаду «заступника начальника», а по факту буде виконувати охоронні функції» [228, с. 805].

Ігнорування характеру виконуваних функцій призводить і до іншої проблеми: дуже схожі злочинні діяння отримували різну правову оцінку і як наслідок різне покарання. Особливо виразним є дисбаланс у порівнянні з ч. 5 статті 111-1 КК України, яка стосується обіймання керівних посад в незаконних органах влади і передбачає значно суворе покарання – позбавлення волі на строк від 5 до 10 років.

Проведений нами аналіз обвинувальних вироків, також дозволив виявити декілька показових прикладів такої розбіжності, ухвалених за схожих фактичних обставин, які однак отримали різну кваліфікацію та, відповідно, кардинально різні види покарань.

Зокрема, у справі № 529/372/23 особа зайняла посаду «Исполняющей обязанности помощника территориального управления (сельский) Шевченковского территориального управления Временной гражданской администрацией Купянского района Харьковской области» при окупаційній адміністрації держави-агресора, створеної на тимчасово окупованій території. В її функціональні обов'язки входило: «збір необхідних документів у частині складання списків мешканців смт для подальшого отримання ними грошових виплат від РФ у розмірі 10 000 рублів, використання списків різних верств населення у своїй службовій діяльності, надання консультації з соціальних питань місцевим мешканцям, організація та видача гуманітарної допомоги від РФ населенню, проведення роботи серед працівників навчальних закладів громади у частині необхідності співпраці із представниками окупаційної влади. Суд кваліфікував дії обвинуваченої за ч. 2 ст. 111-1 КК України та призначив покарання

у виді позбавлення права обіймати будь-які посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк 10 років без конфіскації майна» [34].

Натомість в іншій справі № 953/87/23 особа також зайняла «посаду помічника начальника управління (сільського) Шевченківського територіального управління тимчасової цивільної адміністрації, де виконувала обов'язки щодо координації роботи між структурними підрозділами окупаційної адміністрації щодо питань суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного характеру; обробки інформації та заяв від мешканців с. Старовірівка Куп'янського району Харківської області щодо вирішення питань організаційного, економічного та гуманітарного характеру з представниками незаконного органу влади, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора. Суд кваліфікував такі дії за ч. 5 ст. 111-1 КК України і призначив покарання у виді 9 років позбавлення волі» [51].

Порівняння цих справ чітко демонструє наявність необґрунтованої та істотної різниці у кваліфікації та призначенні покарань за схожі діяння. З огляду на те, що санкція ч. 2 ст. 111-1 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – без позбавлення волі, такий підхід до призначення покарання фактично дозволяє особам, які здійснювали організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції в окупаційних органах і злочинні дії, яких мали б каратися за ч. 5 ст. 111-1 КК України, уникати реальної відповідальності.

Аналізуючи окремо вироки за ч. 5 ст. 111-1 КК, очевидно йдеться про зайняття посади голови військової адміністрації, його заступника, начальників управлінь, відділів, їх заступників, голів сільської ради тощо, тобто осіб, які безпосередньо реалізують владні повноваження окупаційної адміністрації.

На думку законодавця, така категорія посад є більш суспільно небезпечною у порівнянні із ч. 2, що знайшло своє нормативне відображення у змісті санкції ч. 5 ст. 111-1 КК України – основне покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років.

Як слушно зазначає Є. Письменський, «надто широкі межі цієї норми (як порівняно з іншими санкціями ст. 111-1 КК України, що передбачають аналогічний вид покарання, так і загалом) містять ризик неоднакового застосування відповідної норми в частині призначення покарання та можуть призвести до формування свавільної практики» [186, с. 124].

Попередній статистичний аналіз 70 вироків, ухвалених судами першої інстанції за ч. 5 ст. 111-1 КК України, дозволяє окреслити загальні тенденції у призначенні покарання. Зокрема, мінімальне та наближене до мінімального (5–6 років) – у 11 вироків; середнє у межах санкції (7–8 років) – у 28 вироків; максимальне та наближене до нього (9–10 років) – у 21 вироків. У поодиноких випадках (4 вироків) суди застосовували положення ст. 69 КК України та призначали покарання нижче мінімальної межі, встановленої санкцією. Також в окремих випадках мало місце звільнення від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 75 КК України.

Отже, на відміну від практики призначення покарання за ч. 2 ст. 111-1 КК України, для якої характерним є призначення мінімального розміру покарання, наведена статистика засвідчує тенденцію, за якої судова практика тяжіє до призначення покарання у середній або максимальній межі санкції. Хоча при цьому залишаються випадки, коли суди вдаються до призначення мінімального строку позбавлення волі.

Так, вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області (№ 172/386/23) «до 5 років позбавлення волі засуджено чоловіка, який зайняв посаду завідувача сектором персоніфікованого обліку, взаємодії з застрахованими особами та обліку платежів страховиків управління пенсійного фонду лнр. Водночас встановлено, що обвинувачений звільнився з цієї посади та повернувся в Україну. Суд врахував таку поведінку обвинуваченого при призначенні покарання, а також обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття у скоєному та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення) та обставину, що обтяжує

покарання обвинуваченого (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану)» [20].

У справі № 646/3700/24 обвинувачений погодився на «зайняття посади «мастера леса Купянського лесничества» незаконно створеного на базі ДП «Куп'янське лісове господарство» та приступив до виконання організаційно-розпорядчих функцій, керуючи роботою підлеглих йому працівників з червня по вересень 2022 року. Суд призначив йому покарання у виді 5 років позбавлення волі. При цьому суд у якості обставини, що пом'якшує покарання, врахував щире каяття, відсутність обтяжуючих покарання обставин, особу обвинуваченого, який вперше притягується до кримінальної відповідальності, характеризується позитивно, не перебуває на обліку у лікарів нарколога та психіатра» [122].

Загалом аналіз свідчить, що мінімальне покарання здебільшого призначається особам, які не мали реального управлінського чи політичного впливу та демонстрували щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, мали позитивні характеристики, відсутність попередньої судимості.

Хоча на практиці трапляються й випадки невинувато м'якого покарання осіб, які займали впливові керівні посади. Наприклад, вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя (№ 334/5719/22) 5 років позбавлення волі призначено особі, який добровільно зайняв керівну посаду заступника голови окупаційної адміністрації держави-агресора, яка пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-розпорядчих функцій, в тому числі: загальна організація роботи та управління цією окупаційною адміністрацією та її структурними підрозділами, винесення та затвердження рішень та владних розпоряджень від імені адміністрації, обов'язкових для виконання, призначення на посади та звільнення з посад, розпорядження коштами та майном окупаційної адміністрації, тощо. «Займаючи вказану посаду обвинувачений, крім іншого, надавав безпосередню допомогу окупантам та представникам держави-агресора у встановленні та підтриманні їх незаконної влади на тимчасово окупованій території. Суд враховував дані про особу обвинуваченого (раніше до кримінальної

відповідальної не притягувався, не перебуває на обліку у лікарів нарколога та психіатра), відсутність пом'якшуючих покарання обставин та наявність обтяжуючої покарання обставини (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану)» [70].

Так, практика призначення покарання за ч. 5 ст. 111-1 КК України також демонструє різні підходи судів до обрання розміру покарання. У перших двох випадках призначення мінімального покарання видається пропорційним: наявність обставин, що пом'якшують покарання, відсутність обтяжуючих покарання обставин, позитивні характеристики особи обвинуваченого у сукупності із характером займаних посад, які не передбачали реального впливу на функціонування та утвердження окупаційної влади. Натомість в останньому призначене покарання очевидно є надмірно м'яким – обвинувачений обіймав впливову керівну посаду з широким обсягом владних повноважень та активно сприяв функціонуванню окупаційної адміністрації, що суттєво підвищує ступінь суспільної небезпечності злочину.

Наведені вище приклади, як і у випадку із ч. 2 ст. 111-1 КК України, підтверджують потребу у кожному випадку не лише формально встановлювати факт зайняття керівної посади з наявністю організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, а й оцінювати рівень цієї посади та реальний вплив особи на функціонування та підтримання окупаційного режиму. Саме такий підхід дозволяє забезпечити справжню індивідуалізацію покарання та його відповідність ступеню суспільної небезпечності вчиненого.

Загалом судова практика за ч. 5 ст. 111-1 КК України охоплює значне різноманіття посад, які формально підпадають під визначення таких, що пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Ці посади істотно відрізняються за реальним обсягом повноважень, рівнем підпорядкованості, впливу на функціонування окупаційної адміністрації.

Неврахування такого фактору на практиці призводить до помітного дисбалансу у призначенні покарань. Так, «особі, яка добровільно погодилася на

зайняття посади голови селищної ради, і в подальшому всіляко сприяла функціонуванню окупаційної влади (формувала списки осіб, які відносяться до незахищених верств населення, відомості щодо пустуючих будинків, які в подальшому передавала представникам окупаційної адміністрації, здійснювала інформаційну пропаганду серед населення з метою їх схиляння до співпраці з окупаційною владою РФ) отримала покарання у виді 6 років позбавлення волі (справа № 485/1147/23)» [103], в той час, як «особа, яка зайняла посаду лікаря ветеринарної медицини, повноваження якої вочевидь не містять ознак активної політичної чи адміністративної співпраці з окупаційним режимом – 10 років позбавлення волі (№ 191/3386/22)» [101]. І це при тому, що в обох справах не було жодних обставин, які б пом'якшували покарання, та наявна одна обтяжуюча покарання обставина (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану).

Рівень залученості до організації функціонування окупаційного режиму, характер контактів з представниками держави-агресора, масштаб ухвалених рішень – усе це має враховуватися судами при індивідуалізації покарання. Інакше залишається ризик формального правозастосування, в межах якого оцінка базується переважно на назві посади, а не на реальному внеску особи у діяльність окупаційної влади.

Як зазначається в дослідженні організації Human Rights Watch, чинні законодавчі визначення колабораційної діяльності є надмірно широкими та розпливчастими, що призводить до необґрунтованої криміналізації широкого спектра дій, які насправді спрямовані на забезпечення елементарного функціонування цивільної інфраструктури в умовах окупації. Вони не роблять належного розмежування між цивільними особами, які займають публічні посади на окупованих територіях і змушені взаємодіяти з окупаційною владою задля збереження життєдіяльності громад, та особами, дії яких мають ознаки свідомого сприяння державі-агресору, спрямованого на підрив національної безпеки.

Більше того, суди не завжди належним чином оцінюють фактичну шкоду, заподіяну діями обвинувачених, а також не встановлюють чітко умови тимчасової

окупації та мотиви такої поведінки. «Це породжує ризики притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які діяли не з ідеологічних чи ворожих мотивів, а виходячи з необхідності підтримки базових потреб цивільного населення в умовах воєнної реальності» [154].

У справі за № 644/2465/23 вироком Орджонікідзевського районного суду м. Харкова до 7 років засуджено жінку, що «добровільно зайняла посаду начальника відділу житлово-комунального господарства. Вона брала участь у керівних нарадах окупаційної адміністрації, направляла приписи установам, брала участь у передачі майна комунальним установам, створеним окупаційною адміністрацією. У суді обвинувачена стверджувала про примус і погрози, проте суд визнав добровільність її дій, враховуючи, що вона підписувала документи і виконувала відповідні функції тривалий час без явних ознак примусу. В обвинуваченій була можливість відмовитися від роботи в окупаційній адміністрації, була можливість виїхати з міста, хоча і ускладнена» [86].

Відтак, суд у цій справі застосував суто формальний підхід до оцінки дій обвинуваченої (факт зайняття посади, виконання функцій), ігноруючи той контекст в якому знаходилася особа під час окупації. Суд також належним чином не оцінив реальний вплив обвинуваченої на функціонування окупаційної влади, враховуючи переважно господарський характер її діяльності, яка за своєю суттю не передбачала активної політичної підтримки чи безпосередньої участі в ідеологічній діяльності окупантів. Отже, з урахуванням цих факторів, призначений строк покарання (7 років) виглядає доволі суворим та непропорційним у порівнянні з іншими аналогічними справами, в яких покарання було аналогічним чи навіть меншим при суттєво вищому ступені суспільної небезпечності.

Варто також звернути увагу на справи, де судами призначалися максимальні або наближені до максимальних строки покарання (9–10 років). Важливо наголосити, що усі такі справи розглядалися за процедурою спеціального судового провадження (*in absentia*), тобто за відсутності обвинувачених, що, як зазначалося вище, унеможливлює повноцінний аналіз особи обвинуваченого, обставин, що

пом'якшують та обтяжують покарання, а також суб'єктивної сторони злочину, що особливо важливо в справах, де добровільність дій має ключове значення. У результаті суд змушений призначати покарання на власний розсуд, що призводить до значної варіативності у межах санкції: особи, які займали схожі посади або вчиняли подібні дії, отримують істотно різні строки покарання. Саме це часто призводить до призначення найсуворіших санкцій, передбачених ч. 5 ст. 111-1 КК України.

Зокрема, у справі № 569/13583/22 «до 10 років позбавлення волі засуджено особу, яка добровільно зайняла посаду «начальника відділу культури, молоді та спорту адміністрації Старобільського району луганської народної республіки». При цьому, суд взяв до уваги тільки обставину, яка обтяжує покарання, пом'якшуючих покарання обставин встановлено не було» [100].

Для порівняння у справах з присутніми обвинуваченими нерідко спостерігається більш м'який підхід. В іншій справі (№ 953/2936/23), розгляд якої здійснювався в присутності обвинуваченого, «особі, яка зайняла посаду «начальника відділу культури, молоді і спорту Балаклійського територіального управління Ізюмського району Харківської області», суд призначив покарання у виді 6 років позбавлення волі» [47].

І хоча такий контраст у призначених строках покарання за схожі дії зумовлений процесуальними обмеженнями, водночас така практика формує ризик несправедливого і непропорційного застосування санкцій у провадженнях *in absentia*.

Хоча варто зазначити, що все ж приклади більш збалансованого та індивідуалізованого підходу до призначення покарання за спеціальною процедурою *in absentia* мають місце. Наприклад, у справі № 201/1762/23 «суд, приймаючи до уваги характер, ступінь тяжкості та суспільну небезпеку скоєного кримінального правопорушення, особу обвинуваченого, який у лікарів нарколога та психіатра не перебуває, відсутність пом'якшуючих покарання обставин, проте враховуючи, що обвинувачений вчинив даний злочин умисно, усвідомлюючи свої

дії, які полягли у сприянні окупаційної влади держави-агресора, разом з цим приймаючи до уваги особу обвинуваченого, який, відповідно до повідомленої свідком інформації, під час блокади міста збройними формуваннями країни-агресора влаштував у власному будинку бомбосховище, де переховувалось багато мешканців міста і обвинувачений приносив їм продукти харчування від волонтерів, а визнав за можливе призначити покарання в мінімальному розмірі (5 років), встановленому санкцією ч. 5 ст. 111-1 КК України, з додатковим покаранням» [39].

Цей вирок демонструє, що навіть за умови спеціального судового провадження без участі обвинуваченого суд може і повинен проводити глибший аналіз усіх наявних обставин, які дозволяють об'єктивніше оцінити ступінь суспільної небезпеки діяння та реальний вплив особи на утвердження окупаційної влади.

Не менш складними і дискусійними з точки зору визначення справедливих меж покарання є справи, що кваліфікуються за ч. 7 ст. 111-1 КК України, яка передбачає відповідальність за добровільне зайняття посад у незаконних судових або правоохоронних органах на тимчасово окупованих територіях. Санкція ч. 7 ст. 111-1 КК України передбачає найбільш суворе покарання серед посадового колабораціонізму – від 12 до 15 років позбавлення волі.

Деякі науковці звертають увагу на надмірну жорсткість санкції ч. 7, оскільки «вона позбавляє суд можливості застосувати гнучкі підходи до оцінки конкретних індивідуальних обставин справи та призначити пропорційне покарання. В деяких випадках незрозуміло: яким чином суд має обґрунтувати доцільність саме такого суворого покарання (від 12 до 15 років позбавлення волі). Суди позбавлені повною мірою застосувати принцип індивідуалізації покарання, з урахуванням посади, яку зайняла особа, виду діяльності та функціональних обов'язків, ступеню загрози охоронюваним інтересам, серйозності спричиненої шкоди, мотиву, мети, особи порушника, інших індивідуальних обставин справи» [160].

З метою перевірки обґрунтованості подібних зауважень, а також виявлення основних тенденцій та можливих проблем у призначенні покарання за ч. 7 ст. 111-

1 КК України було проаналізовано 50 обвинувальних вироків. На перший погляд при дослідженні статистичних показників судова практика виглядає досить рівномірно розподіленою в межах передбаченої санкції. Так, мінімальне покарання у виді позбавлення волі на строк 12 років було призначено у 10 вироків, 13 років – 11 вироків, 14 років – у 10 вироків, а максимальне у виді 15 років позбавлення волі – в 11 вироків. Окрім того, в 4 вироків суд на підставі ст. 69 КК України призначив більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

Водночас така рівномірність не завжди свідчить про послідовність чи обґрунтованість підходів до індивідуалізації покарання і потребує подальшого детального дослідження.

Насамперед слід відзначити, що за цією нормою до кримінальної відповідальності притягуються, зокрема, особи, які працювали: інспекторами, патрульними чи дільничними «поліції» окупаційної адміністрації; слідчими або оперативними співробітниками; охоронцями та наглядачами в тюрмах і колоніях; черговими, диспетчерами та іншими службовцями в структурах МВС окупантів; навіть кадровиками, бухгалтерами або водіями в незаконних правоохоронних органах.

Важливим аспектом при призначенні покарання є те, яку роль відіграє посада, яку добровільно обійняв обвинувачений в незаконному правоохоронному чи судовому органі. Особливо це стосується осіб, які виконували допоміжні чи суто технічні функції, наприклад, водії або бухгалтери. Такі особи не здійснювали безпосередньо примус чи насильство над населенням, не керували іншими, а виконували суто обслуговуючі функції.

У юридичній літературі також дискутується питання про доцільність включення до кваліфікації за ч. 7 ст. 111-1 КК України посад, які не мають прямого стосунку до здійснення правоохоронних або судових функцій.

На думку Р. Мовчана, «відповідальність у ч. 7 ст. 111-1 КК має бути за зайняття посад у судових або правоохоронних органах, які пов'язані зі здійсненням

функцій, притаманних судовим та правоохоронним органам, тобто посад суддів та працівників правоохоронних органів» [173, с. 135].

Н. Симоненко в цьому контексті стверджує, що «коли особа обіймає посаду в незаконних судових або правоохоронних органах, безпосередньо пов'язану з виконанням функцій цих органів – здійснення правосуддя або правоохоронної діяльності, то дії такої особи слід кваліфікувати за ч. 7 ст. 111–1 КК України. В іншому випадку (наприклад, особа є прибиральницею в незаконно створеному суді) – за ч. 2 ст. 111–1 КК України» [218, с. 105].

І. Медицький також припускає, що «навіть чи логічним буде припущення, що законодавець вважає настільки небезпечною поведінкою осіб, функціонал яких визначається посадою в незаконних судових і правоохоронних органах, яка не передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у сфері правосуддя чи правоохоронної діяльності, щоб визначати для них покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої. В іншому ж випадку дії законодавця були б абсолютно незрозумілі та алогічні, оскільки більш легке покарання фактично буде обиратися для суб'єктів з незаконних владних органів, статус яких охоплює виконання згаданих функцій (ч.5 ст. 111-1 КК), порівняно із особами з тих самих владних органів (судових і правоохоронних), масштаб і наслідки протиправної діяльності яких такими можливостями не обумовлений (ч.7 ст. 111-1 КК)» [164, с. 149].

Водночас ККС ВС поставив у цьому питанні остаточну крапку у справі № 953/406/23 від 22 січня 2024 року, відзначивши, що «в нормативній конструкції ч. 7 ст. 111-1 КК України термін «працівник правоохоронного органу» не використовується. Тому дії засудженого, який перебував на посаді водія незаконно створеного на окупованій території правоохоронного органу й забезпечував його функціонування, правильно кваліфіковані за ч. 7 ст. 111-1 КК України» [196].

Відтак ВС фактично стер різницю між номінальним та фактичним зайняттям посади, вказавши, що «диспозицією кримінально-правової норми встановлено відповідальність саме за зайняття посади в такому органі, а не за конкретну діяльність особи під час виконуваної нею роботи, і що сам факт добровільного зайняття громадянином України посади є достатнім для кваліфікації відповідних дій за кримінально-правовою нормою» [157, с. 407].

Порівнюючи вироки за посадовий колабораціонізм, передбачений ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, у своєму дослідженні Р. Мовчан піднімає цілком закономірне питання щодо того, «чи є логічним, справедливим та співмірним (системним) те, що водію чергової частини призначається позбавлення волі на строк, який є на 3 роки більшим (12 років позбавлення волі за ч. 7 ст. 111-1 КК України), ніж строк, що був призначений заступнику голови ВЦА цілої області (9 років позбавлення волі за ч. 5 ст. 111-1 КК України), або ж на 2 роки, ніж керувнику окупованої території громади великого міста (10 років позбавлення волі за ч. 5 ст. 111-1 КК України), або ж на 5 років, - ніж начальнику відділу освіти (5 років позбавлення волі за ч. 5 ст. 111-1 КК України)» [173, с. 134].

Попри висновок ВС, в окремих випадках суди продовжують подібні дії технічного характеру кваліфікувати не за ч. 7, а за ч. 2 ст. 111-1 КК України, яка передбачає менш суворі наслідки, що поглиблює дисбаланс у призначуваних покараннях.

У справі № 766/1622/24 (вирок Херсонського міського суду Херсонської області) «дії особи, який добровільно виконував покладені на нього функції та обов'язки як водія автомобіля гаражу так зв. «Учреждения ИК «Северная Исполнительная колония (№90) Управления службы исполнения наказаний по Херсонской области» було кваліфіковано за ч. 2 ст. 111-1 КК із призначенням покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю, пов'язану із наданням публічних послуг, строком на 12 років без конфіскації майна» [118].

Так само у справі № 646/1208/24 (вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова) «особа, яка зайняла посаду т.зв. «исполняющего обязанности слесаря-ремонтника группы тылового обеспечения Управления внутренних дел Временной гражданской администрации Харьковской области», за ч. 2 ст. 111-1 КК України отримала покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та правозахисних і правоохоронних органах на строк 10 років без конфіскації майна» [125].

Суттєвий дисбаланс прослідковується і при призначенні покарання особам, які займали бухгалтерські посади в незаконних правоохоронних органах. Так, в одній справі у справі № 333/4417/23 «особа, яка добровільно зайняла посаду «бухгалтера Експертно-криміналістического центра Главного Управления Министерства Внутренних Дел Херсонской области», отримала максимальне покарання за ч. 7 ст. 111-1 КК України у виді 15 років позбавлення волі» [59], а в іншій справі (№ 766/7154/24) – «особі, яка надала добровільну згоду на її призначення на посаду «бухгалтера II категории финансово-экономического отдела федерального казенного учреждения ЦХиСО ГУ МВД Херсонской области Главного управления МВД Херсонской области», суд за ч. 2 ст. 111-1 КК України призначив покарання у виді 10 років позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування та займатися діяльністю, які пов'язані із наданням публічних послуг» [115].

У підсумку виникає неприпустима ситуація, коли схожі за суттю діяння караються кардинально різними покараннями у виді позбавлення волі з різницею 15 років. В той же час фактично такі ж суворі покарання, а інколи навпаки менш суворі отримують особи, які обіймали керівні посади в незаконних правоохоронних чи судових органах і здійснювали активну діяльність на користь окупаційної влади.

Так, у справі № 333/6544/22 щодо керівника відділу карного розшуку у незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території м. Мелітополя Запорізької області — так званій «народній міліції» («УВД

по г. Мелітополю и Мелітопольському району»)), встановлено, що «ОСОБА_5 з 22.04.2022 по 12.10.2022 року організовував діяльність відділу, проводив затримання проукраїнських мешканців, застосовував фізичне насильство, схилився до співпраці колишніх правоохоронців України та здійснював інші дії в інтересах держави-агресора. За такі діяння суд призначив покарання у вигляді 15 років позбавлення волі» [60] – такий самий строк, який в окремих випадках призначається й працівникам на кшталт бухгалтерів.

Таким чином, незважаючи на різний рівень участі у діяльності окупаційних структур – від технічного/обслуговуючого персоналу (бухгалтерів, водіїв) до осіб, які безпосередньо керували репресивними підрозділами й застосовували фізичне насильство – суди нерідко призначають однакові покарання, зокрема і максимальні.

Ці приклади яскраво ілюструють необхідність розмежування посад незаконних правоохоронних та судових органів за рівнем фактичної участі у функціонуванні окупаційного режиму. З метою забезпечення справедливого та співмірного покарання, суди повинні враховувати характер посад, які обіймали обвинувачені та обсяг впливу на реалізацію репресивної політики окупаційної адміністрації.

З аналізу обвинувальних вироків, ухвалених за ч. 7 ст. 111-1 КК України, вбачається умовний поділ усіх посад на щонайменше три рівні. Така диференціація безпосередньо впливає на ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння і, відповідно, має враховуватись судами при індивідуалізації покарання.

Наприклад, найбільш суспільно небезпечними видаються особи, які займали керівні/владні посади в незаконних правоохоронних чи судових органах – начальники управлінь, відділів, прокурори, судді, слідчі-керівники, керівники пенітенціарних установ. Їхня діяльність, як правило, включає організацію роботи підпорядкованих підрозділів, ухвалення ключових рішень, участь у реалізації каральної політики окупаційного режиму, що безпосередньо сприяє зміцненню незаконної окупаційної влади на тимчасово окупованих територіях.

Середнім рівнем суспільної небезпечності, на наш погляд, наділені рядові правоохоронці. Йдеться, зокрема, про оперуповноважених, дільничних, інспекторів, патрульних, чергових, конвоїрів – осіб, які безпосередньо задіяні у діяльності незаконних органів, здійснюють контроль за мешканцями відповідних окупованих територій, беруть участь у затриманнях, охороні об'єктів.

До найменш небезпечної категорії слід віднести технічні, допоміжні або обслуговуючі посади, які не передбачають участі в правоохоронній чи судовій діяльності, а зводяться до забезпечення матеріального чи адміністративного функціонування органу. Це – водії, бухгалтери, ремонтники, які, хоч і формально є працівниками незаконного органу, проте не мають доступу до ухвалення рішень або впливу на процеси.

Окрім самої посади, при оцінці ступеня суспільної небезпечності важливо враховувати ще один ключовий фактор – характер участі обвинуваченого. Зокрема, слід зважати на те, чи була участь особи суто формальною, чи вона виявляла ініціативу, активно виконувала обов'язки, здійснювала репресії, втручалась у права громадян, передавала важливу інформацію окупантам, або ж схиляла інших до співпраці.

Ігнорування цього фактора у практиці судів призводить до того, що наприклад, оперуповноваженому, який здійснював оперативно-розшукову діяльність, брав участь у видвореннях мешканців з тимчасово окупованої території та фактично реалізовував елементи репресивної політики окупаційного режиму, було призначено 12 років позбавлення волі (справа № 333/11546/23) [57]. Водночас «черговому чергової частини так званої «народної поліції», який здійснював контрольно-пропускний режим та охороняв адміністративну будівлю, очевидно не виявляв жодної ініціативи і не був залучений до примусових або каральних заходів, суд призначив покарання у вигляді 13 років позбавлення волі (справа № 535/13/23)» [66].

Проблема співмірності покарань ще більше ускладнюється тим, що більша частина кримінальних проваджень за ч. 7 ст. 111-1 КК України розглядається судами за відсутності обвинуваченого (*in absentia*).

Такі процесуальні особливості розгляду суттєво обмежують можливості суду отримати інформацію про мотиви, особу обвинуваченого, особливості виконуваних ним функцій, що є необхідним для належної індивідуалізації покарання. У результаті суд часто змушений спиратись лише на формальні обставини справи, що може призводити до вироків із надмірною або недостатньою суворістю.

В жодному із проаналізованих вироків, ухвалених за відсутності обвинуваченого не було встановлено обставин, які пом'якшують покарання, тоді як у якості обставини, яка обтяжує покарання, майже завжди враховується «вчинення злочину в умовах воєнного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) [162].

Натомість у тих небагатьох кримінальних провадженнях, у межах яких обвинувачений особисто брав участь у судовому розгляді, суди серед обставин, які пом'якшують покарання, визнають: щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих обставин.

Більш того, наявність сукупності цих обставин досить часто призводить до застосування положень ст. 69 КК України – тобто призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією відповідної статті.

Так, вирокм Шевченківського районного суду м. Києва (справа № 761/17101/23) встановлено, що обвинувачена, громадянка України, з червня по вересень 2022 року обіймала три послідовні посади, пов'язані із кадровим забезпеченням, в незаконному створеному окупаційною владою правоохоронному органі - «ГУ МВС Херсонської області», зокрема і керівні. Обвинувачена повністю визнала вину, вказала на факт психологічного тиску та погрози фізичної розправи з боку представників окупаційної адміністрації, що були спрямовані проти її

батьків, а також на неможливість виїхати та неодноразові звернення до керівництва з метою сприяння її виїзду на підконтрольну територію України.

«Суд кваліфікував дії особи за ч. 7 ст. 111-1 КК України та із застосуванням ст. 69 КК призначив їй покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років без конфіскації майна, хоча санкція цієї норми передбачає мінімальне покарання у вигляді позбавлення волі строком на 12 років без конфіскації майна. Суд врахував декілька обставин, що пом'якшують покарання, а саме: з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (передала українським спецслужбам флеш носій з інформацією про понад 1000 осіб, які співпрацювали з окупаційною владою); вчинення нею кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих обставин, особу винної, негативне та критичне ставлення до вчиненого нею кримінального правопорушення, що у сукупності істотно знижує ступінь тяжкості вчиненого нею кримінального правопорушення» [130].

Хоча з огляду на встановлені обставини справи обвинувачена вочевидь не заслуговує на суворе покарання у виді 12 років позбавлення волі, обране судом покарання все ж викликає певні сумніви в контексті обсягу, на який було знижено. Призначене покарання у виді 5 років позбавлення волі не досягає навіть половини мінімальної межі санкції, що доволі часто піддається критиці серед науковців.

Таким чином, практика призначення покарання за посадовий колабораціонізм (ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України) також характеризується неоднорідністю як у співставленні між собою, так і в межах кожного окремого злочину.

Так, задля забезпечення призначення справедливого та пропорційного покарання першочергову увагу слід приділяти детальному аналізу реального змісту виконуваних повноважень та рівню залученості в утвердження окупаційної адміністрації. Ігнорування цих факторів, зокрема, в контексті ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України часто призводить до плутанини як у кримінально-правовій кваліфікації, так і у призначенні покарання.

У справах за ч. 7 ст. 111-1 КК України принципового значення набуває розмежування посад в судових та правоохоронних органах з огляду на різний характер виконуваних функцій та рівень впливу на репресивну діяльність окупаційної адміністрації. По-перше, злочинні діяння осіб, які виконували дії більш технічного, допоміжного характеру, не пов'язаного зі здійсненням судової та правоохоронної діяльності, мають оцінюватися як такі, що характеризуються меншим ступенем суспільної небезпечності, та відповідно мають отримувати менш суворе покарання. По-друге, при призначенні покарання особам, діяльність яких була пов'язана зі здійсненням судових та правоохоронних функцій, суди також мають враховувати рівень їх фактичної участі у функціонуванні окупаційної адміністрації.

Також призначення покарання за посадовий колабораціонізм неможливе без врахування умов тимчасової окупації, в яких діяла чи продовжує діяти особа, та мотивів її поведінки, викликаних такими умовами.

Нехтування такими факторами призводить до формалізованого підходу, за якого вирішальним є сам факт зайняття певної посади в окупаційних органах, що своєю чергою, нівелює принципи справедливості та пропорційності покарання.

2.2.5. Призначення покарання ч. 5 та 6 ст. 111-1 КК України (політичне колаборанство)

Питання призначення покарання за злочини, передбачені ч. 5 і ч. 6 ст. 111-1 КК України, набувають особливої актуальності в умовах повномасштабної збройної агресії РФ та окупації значних територій України. Норми цих частин статті охоплюють подібні за сутністю діяння, пов'язані з колабораційною діяльністю громадян у політичній сфері на користь держави-агресора та її окупаційних адміністрацій. Так, ч. 5 ст. 111-1 КК України встановлює кримінальну відповідальність за «участь в організації та проведенні незаконних виборів та референдумів на тимчасово окупованій території України або публічні заклики до їх проведення, тоді як ч. 6 цієї ж статті передбачає відповідальність за організацію

та проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора або уникнення відповідальності за агресію проти України» [162].

При цьому санкції ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України суттєво різняться за суворістю основного покарання: за ч. 5 передбачено позбавлення волі від п'яти до десяти років, а за ч. 6 – від десяти до дванадцяти років.

Як зазначалося у попередніх розділах дослідження, різниця в санкціях, особливо в частині надмірної суворості покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України, викликає активні дискусії у наукових колах щодо справедливості та логічності встановленої законодавцем диференціації кримінальної відповідальності. Так, на неадекватність (надмірність репресивності) покарання у ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка поміж іншого передбачає відповідальність за активну участь у заходах політичного характеру, звертає увагу Є. Письменський, зазначаючи, що «саме такий строк основного покарання у виді позбавлення волі передбачений, скажімо, за фінансування тероризму, що призвело до тяжких наслідків. Навряд чи відповідні діяння можна розглядати з позиції однакового рівня суспільної небезпеки та й порівнювати загалом» [186, с. 123].

Відтак, очевидно, що ч. 5 та 6 ст. 111-1 КК України також не позбавлені істотних законодавчих недоліків, що потенційно може відобразитися на практиці призначення покарання. Зокрема, з огляду на викладені в попередніх розділах результати досліджень щодо інших проявів колабораційної діяльності, існують сумніви в контексті обґрунтованості диференціації покарань за політичну колабораційну діяльність та їх пропорційності реальній суспільній небезпеці діянь.

Переходячи до аналізу, зазначимо, що за ч. 5 ст. 111-1 КК України однією із форм об'єктивної сторони є «участь в організації та проведенні незаконних виборів та референдумів на тимчасово окупованій території України або публічні заклики до їх проведення, що відповідно становить один із можливих проявів політичного колабораціонізму» [162].

Аналіз 50 вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях за ч. 5 ст. 111-1 КК України, показує, що суди здебільшого призначають покарання у межах

санкції, яка передбачає позбавлення волі строком від 5 до 10 років. При цьому, мінімальне покарання у виді 5-6 років було призначене у 21 вирокі, середнє та наближене до нього у виді 7-8 років позбавлення волі – 12 вироків, а максимальне та наближене до нього у виді 9-10 років позбавлення волі – у 8 вироків. При цьому, у 9 вироків суди також призначали покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті (ст. 69 КК України).

Всі проаналізовані вирокі стосуються участі у псевдореферендумах на тимчасово окупованих територіях в Херсонській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областях, які проводилися окупаційною адміністрацією РФ у вересні 2022 року з метою створити видимість легітимності для анексії українських територій. При цьому форми участі і ролі місцевих мешканців істотно варіюються – від безпосередньої організації незаконного референдуму до його технічного забезпечення (обхід місцевих жителів, видача бюлетенів тощо) чи публічної агітації, що дозволяє умовно поділити їх на декілька груп.

В першій групі вироків фігурують здебільшого особи, які на посадах членів дільничних комісій без керівних функцій брали участь у проведенні псевдореферендуму, зокрема шляхом подворового обходу виборців із переносною урною та бюлетенями. У більшості випадків ці обвинувачені діяли у супроводі озброєних представників держави-агресора, видавали бюлетені, фіксували результати голосування. Такі дії суди кваліфікують як участь у проведенні незаконного референдуму та здебільшого призначають позбавлення волі на строк 5-7 років.

Так, у справі № 522/7232/23 особа прийняла участь у проведенні незаконного референдуму та у період з 23-27 вересня 2022 року з урною для бюлетенів та наданими їй бюлетенями, у супроводі озброєних військових РФ здійснила подворовий обхід жителів села з метою їх залучення до голосування щодо входження Херсонської області у склад РФ. Під час проведення референдуму активно пропонувала мешканцям села проголосувати шляхом поставлення відповідних відміток у бюлетені, вела облік громадян по списку, які проголосували

під час проведення незаконного референдуму. За такі дії суд призначив покарання у виді 5 років позбавлення волі. «Суд врахував ступінь тяжкості вчиненого, особу обвинуваченої (має на утриманні двох неповнолітніх доньок, раніше не судима, на обліку у лікаря психіатра чи нарколога не перебуває, а також стан здоров'я обвинуваченої, яка страждає на ряд хронічних тяжких захворювань, що підтверджено відповідною медичною документацією), обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення) та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [95].

Натомість у справі № 522/1951/23 жителю Херсонської області, який також здійснював обхід села з урною, брав участь у зборі підписів і передачі бюлетенів для підрахунку голосів, суд призначив покарання у виді 7 років позбавлення волі. Обвинувачений зазначав, що після окупації села російськими військами, його затримали, надягли на голову мішок, вивезли за межі населеного пункту, утримували в підвалі без їжі та води протягом п'яти днів, а згодом пригрозили залишити його там або застосувати зброю у разі відмови від участі в псевдореферендумі. «Побоюючись за власне життя і життя родини, він начебто погодився діяти за їхніми вказівками. При цьому суд відкинув аргументи обвинуваченого щодо вчинення дій під впливом фізичного та психологічного примусу, визнавши їх недоведеними» [96].

Так, аналіз зазначених вироків вкотре підтверджує наявність раніше окресленої проблеми у практиці призначення покарання за різні прояви колабораційної діяльності: за фактично тотожні злочинні діяння суди призначають різні за розміром покарання. В обох вироків мала місце участь у проведенні незаконного референдуму шляхом подворового обходу виборців із переносною урною та бюлетенями, проте рішення судів демонструють значну варіативність у призначенні покарання: у першій справі (522/7232/23) покарання було пом'якшено з огляду на щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, стан здоров'я та сімейні обставини, тоді як у другій (522/1951/23) суд, навпаки, не врахував версію

обвинуваченого про примус, вказавши на добровільний характер дій і наявність ознак антидержавної позиції.

До другої групи належать вирoki щодо осіб, які відігравали більш активну роль у проведенні незаконних референдумів, а саме – голови або заступники так званих «дільничних виборчих комісій», які виконували організаційні функції, залучали та координували дії інших осіб, здійснювали керівництво виборчими комісіями, відповідали за формування списків виборців, поширювали інформацію про час і місце голосування, а також подекуди здійснювали агітацію. Такі дії суди переважно розцінювали як участь в організації та проведенні референдуму, що з огляду на характер та ступінь участі особи, об'єктивно виглядають більш суспільно небезпечними порівняно з технічним сприянням, а тому відповідно мало б каратися суворіше.

Втім, як показує аналіз вироків, суди в більшості випадків не надають належної оцінки ступеню залученості обвинуваченого у проведенні незаконного референдуму, у зв'язку з чим розмір призначеного покарання для цієї категорії обвинувачених не завжди є більш суворим. У низці випадків обвинувачені з організаційними функціями отримували таке ж покарання (наприклад, 5 років позбавлення волі), як і особи з технічними ролями.

Показовим у цьому контексті є вирок у справі № 334/5901/23, яким до 5 років позбавлення волі було засуджено особу, яка здійснювала організаційні заходи, направлені на проведення на тимчасово окупованій території незаконного референдуму про входження Запорізької області до складу РФ, де, зокрема: організувала інформування мешканців громади про підготовку та проведення референдуму, проводила агітацію серед місцевого населення, розносила листівки та газети з пропагандистським змістом щодо проведення голосування. «Обвинувачена зайняла посаду голови т.зв. «участковой избирательной комиссии», разом з представниками збройних формувань держави-агресора РФ, особисто відвідувала місця проживання мешканців вищевказаних сіл з метою проведення голосування, маючи при собі відповідну урну та бюлетені для голосування. При

цьому, в якості обставини, що обтяжує покарання, суд врахував вчинення злочину з використанням умов воєнного стану, за відсутності обставин, які пом'якшують покарання» [69].

Наведений вирок є свідченням небезпечної тенденції: обвинувачений, який займає керівну посаду в незаконних виборчих органах, виконує організаційні функції, здійснює публічну агітацію і безпосередньо бере участь в проведенні референдуму шляхом проведення голосування, що очевидно підвищує ступінь суспільної небезпеки, отримує мінімальне покарання, в той час як обвинувачений, який здійснював виключно обхід мешканців для голосування, діючи в умовах загрози власному життю та безпеці рідних, отримує покарання суворіше на два роки.

Найменш чисельну групу становлять вирокі щодо осіб, які здійснювали публічне поширення інформації про референдум, закликали односельців приходити на вибори, розклеювали оголошення, через ЗМІ чи соцмережі пропагували приєднання до РФ. І хоча здебільшого публічні заклики були лише складовою ширшої діяльності, пов'язаної з організацією та проведенням референдуму, як видно з попереднього проаналізованого вироку, проте все ж в окремих випадках особи засуджувалися тільки за публічні заклики до проведення незаконного референдуму.

Загалом науковці відзначають «певну диспропорційність, що виникла з огляду на прирівняння публічних закликів до проведення незаконних виборів та/або референдумів як окремої форми діяння, передбаченої ч. 5 ст. 111–1 КК України, до зайняття посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, або добровільного обрання до таких органів, або участі в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів. Звертаючи увагу на очевидність того, що ступінь суспільної небезпечності закликів до проведення незаконних виборів (референдумів) та, як приклад, організації їх проведення є різним» [192, с. 211-212]. Порівняно з визначеними ч. 5 ст. 111-1 КК України «формами колабораційної

діяльності публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів становлять меншу суспільну небезпеку, а отже, мають бути віднесені до кримінальних проступків, так само як і інші «публічні заклики», які законодавець пов'язує з колабораціонізмом» [1, с. 118].

Та все ж судова практика демонструє протилежну тенденцію: особи, які лише здійснюють публічні заклики в окремих випадках отримують значно суворіше покарання (9-10 років позбавлення волі), аніж особи, які не тільки агітували, але й очолювали виборчу комісію та особисто збирали голоси. Наприклад, у справі № 766/1544/23 обвинувачений, перебуваючи в тимчасово окупованому м. Херсоні, здійснив публічні заклики мешканців тимчасово окупованого міста до проведення незаконного референдуму, зафіксовані на відеозаписі, який розміщений у мережі Інтернет. «Суд врахував відсутність обставин, що пом'якшують, наявність обставин, що обтяжують покарання (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану) та призначив максимальне покарання у виді позбавлення волі строком на 10 років» [114].

Аналогічно в іншій справі (вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці у справі № 727/10372/23) «особа за схожі злочинні діяння, пов'язані з публічними закликами до проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій РФ території Херсонської області, була засуджена до позбавлення волі на строк 9 років. При цьому, обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання обвинуваченого судом встановлено не було» [132].

Ці приклади свідчать про те, що суди схильні розцінювати публічну інформаційну активність як одну з найбільш суспільно небезпечних форм для національної безпеки, прирівнюючи її або навіть ставлячи вище за ступенем небезпечності до безпосередньої участі в організації та проведенні «референдумів», що свідчить про відсутність єдиного підходу до диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання.

Окрім ігнорування ступеня залученості обвинуваченого, суди не завжди враховують, що ч. 5 ст. 111-1 КК України передбачено дві альтернативні форми

об'єктивної сторони – зайняття посади в незаконному органі влади та участь в організації й проведенні незаконного референдуму, поєднання яких в межах одного злочину, на наш погляд, об'єктивно підвищує його суспільну небезпечність.

На практиці неврахування такого фактору призводить до призначення надмірно м'якого покарання. Так, прикладом недостатньої індивідуалізації покарання є вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя у справі № 337/6175/23, де обвинувачена добровільно зайняла посаду «секретаря Новогоровського поселкового совета», на якій з метою популяризації та підтримки окупаційної влади, разом з керівництвом вищевказаного незаконно створеного органу влади, організовує видачу продуктів харчування населенню та приймає участь в публічних заходах, організованих окупаційною владою країни агресора. При цьому, «безпосередньо приймала участь в проведенні та організації незаконного референдуму та виборів на тимчасово окупованій території (проводила підготовку до референдуму, збирала збори, займала активну позицію, проводила агітаційну роботу, роздавала гуманітарну допомогу, російські газети, російську символіку, а також у складі виїзної комісії референдуму з приводу приєднання Запорізької області до РФ, з урнами ходила по дворах). За вчинення такого злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, суд призначив покарання у виді 6 років позбавлення волі. При обранні такого покарання суд не встановив обставин, які пом'якшують покарання, але врахував обставину, яка обтяжує покарання (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану)» [120].

Загалом суворість покарань за ч. 5 ст. 111-1 КК України пояснюється тим, що більшість вироків були ухвалені судами у спеціальному судовому провадженні *in absentia*. В поодиноких випадках розгляду справи у присутності особи все ж частіше спостерігається більш м'який підхід. Окрім того, судова практика демонструє готовність максимально пом'якшити покарання таким особам через застосування ст. 69 КК України, що більш детально буде висвітлено в наступних підрозділах дослідження.

Не менш складною з погляду правозастосування є ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка передбачає відповідальність, зокрема, за організацію та проведення заходів політичного характеру, а також активну участь у таких заходах.

В п. 2 примітки до цієї статті законодавець відразу дає легальне визначення заходам політичного характеру, під якими розуміються «з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо» [162].

Частина 6 ст. 111-1 КК України передбачає покарання від 10 до 12 років позбавлення волі. До основного покарання обов'язково додається позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років, а також можлива конфіскація майна (як додаткове покарання, яке суд може призначити або ні).

Емпіричний зріз судової практики за матеріалами ЄДРСР дозволив сформулювати вибірку з 20 вироків судів першої інстанції за ч. 6 ст. 111-1 КК України (організація та проведення політичних заходів на користь ворога). Досліджений масив судових рішень диференційовано на дві групи: випадки, коли вказане посягання було єдиним епізодом обвинувачення, та кейси, у яких воно поєднувалося в сукупності з іншими складами злочинів.

Хоча кількісно вироків за ч. 6 ст. 111-1 КК України найменше (у порівнянні з формами колабораційної діяльності), якісно вони демонструють найбільш суворий підхід судів до покарання колаборантів.

Попри те, що законодавець передбачив різні ступені залученості та ролі особи в заходах політичного характеру (організація та проведення, а також активна участь), але встановив вузький діапазон основного покарання (10, 11 або 12 років позбавлення волі) та наповнив максимально жорсткими санкціями серед інших некваліфікованих частин 111-1 КК України, що свідчить про прагнення законодавця мінімізувати суддівський розсуд і забезпечити сувору кару для всіх винних у колаборації.

Аналіз вироків за ч. 6 ст. 111-1 КК України засвідчив, що здебільшого суди призначають покарання в межах санкції – від 10 до 12 років позбавлення волі. При

цьому мінімальне покарання у виді позбавлення волі на строк 10 років було призначено у 4 вироках, середнє у межах санкції у виді 11 років позбавлення волі – у 5 вироках, а максимальне покарання на строк 12 років позбавлення волі було призначено в 11 вироках.

Повну відсутність випадків застосування ст. 75 КК України у дослідженому масиві вироків можна пояснити двома обставинами. З одного боку, судовий розгляд здійснювався у форматі спеціального судового провадження (*in absentia*). З іншого — призначена судами міра стягнення (від 10 до 12 років позбавлення волі) об'єктивно виключає можливість умовного звільнення, оскільки закон обмежує дію іспитового строку виключно п'ятирічним порогом основного покарання.

Аналогічно не було виявлено випадків призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією, на підставі ст. 69 КК України, оскільки у зв'язку з відсутністю обвинуваченого неможливо ані з'ясувати особу винного, ані дослідити обставини, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого – необхідних передумов застосування ст. 69 КК України.

Попри відносно незначну кількість вироків, ухвалених за ч. 6 ст. 111-1 КК України, вже на цьому етапі прослідковуються суттєві суперечності у практиці призначення покарання.

Перше, що звертає увагу, як і у випадку із призначенням покарання за ч. 5 ст. 111-1 КК України, суди ігнорують фактор залученості особи до заходів політичного характеру.

Для прикладу, у справі (№ 761/22214/23) особа добровільно прийняла активну участь у проведенні заходу політичного характеру з нагоди «Дня державного прапора російської федерації». «Разом з іншими невстановленими учасниками політичного заходу пройшла вулицями тимчасово окупованого м. Бердянська, як і інші учасники заходу, з метою висловлення підтримки держави-агресора була одягнена в кепку та футболку з написом «мы вместе с Россией» та голосно викрикувала слово «росія». Шевченківський районний суд м. Києва призначив особі максимальне покарання, передбачене санкцією ч. 6 ст. 111-1 КК

України, – 12 років позбавлення волі. Жодних обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання встановлено не було» [131].

Загалом в науковій літературі подекуди висловлюються застереження щодо змісту поняття «активна участь» як оціночної категорії. Зокрема, «така участь може полягати у виступах, вигуках у гучномовці, впливі на інших учасників політичного заходу. При цьому, лише сама присутність на мітингу не утворює активної участі» [161].

У зв'язку з цим призначення особі максимального покарання у виді 12 років позбавлення волі за участь у заході політичного характеру, яка була обмежена лише публічними діями – несенням прапора, носінням одягу із написом на підтримку РФ та вигуками гасел, не видається пропорційним і обґрунтованим. Особливо виразно це прослідковується, якщо порівнювати з призначенням покарання за організацію та проведення псевдореферендуму, за що особи нерідко отримували 6 років позбавлення волі.

Помітно надмірна суворість покарання проявляється також у порівнянні з іншими вироками за ч. 6 ст. 111-1 КК України, які характеризуються істотно вищим ступенем суспільної небезпечності. Так, у справі № 334/7556/23 «обвинувачений очолив окупаційну адміністрацію м. Енергодар, організував стійку злочинну групу спільно з якими організовував та проводив заходи політичного характеру (зокрема, відкриття освітніх закладів за окупаційними стандартами, проведення заходів щодо видалення державної символіки України та нанесення символіки держави-агресора, проведення урочистих заходів до 9 травня, парадів, святкової ходи тощо) на підтримку діяльності окупаційного режиму РФ серед усіх верств місцевого населення, в тому числі із залученням засобів масової інформації та медійного простору соціальних мереж. Суд визнав таку особу винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 28 ч. 6 ст. 111-1 КК України, та призначив покарання у виді 10 років позбавлення волі» [35].

Наведений приклад наочно демонструє проблеми, з якими зіштовхується практика призначення покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України. По-перше, особа, яка

вчинила більш суспільно небезпечний злочин, ніж участь у ході з несенням прапора та вигукуванням гасел, отримала мінімальне покарання, передбачене санкцією норми. По-друге, суди не взяли до уваги вчинення особою також злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, у формі зайняття посади очільника окупаційної адміністрації м. Енергодар, що відповідно не вплинуло на суворість покарання. По-третє, особі як організатору злочинної групи було призначено аналогічне мінімальне покарання як іншим учасникам такої групи, які виконували злочинний план та вказівки організатора, що вкотре підтверджує відсутність належної диференціації кримінальної відповідальності залежно від ступеня залученості у вчиненні злочину.

В науковій літературі поступово формується позиція щодо необхідності диференціації кримінальної відповідальності за ч. 6 ст. 111-1 КК України. К. А. Новікова пропонує «з огляду на єдність соціальної сутності обох форм колабораційної діяльності, а також співмірність їх наслідків передбачити однаковий рівень відповідальності для організаторів зазначених діянь, натомість, для осіб, що брали участь безпосередньо в проведенні заходів або виконували допоміжні функції, встановити більш м'які санкції або застосовувати спеціальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності в разі доведеної відсутності в них ідеологічної заангажованості чи добровільності» [182, с. 155-156.].

Вважаємо обґрунтованим та поділяємо такий підхід, оскільки він сприяє досягненню адекватності (пропорційності) покарання.

Окрім того, одним із проблемних аспектів судової практики за ч. 6 ст. 111-1 КК України є знову ж таки врахування судами умов тимчасової окупації та мотивів вчинення злочину, пов'язаних із перебуванням особи на такій території. Очевидно, що у провадженнях, що здійснюються за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), повноцінне з'ясування цієї обставини фактично унеможлиблюється, адже суд позбавлений змоги безпосередньо дослідити внутрішні мотиви особи, її психоемоційний стан чи вплив зовнішнього тиску. Водночас, як свідчить аналіз

практики, навіть» у тих справах, що розглядаються за участю обвинуваченого, суди або ігнорують, або відкидають твердження про застосування фізичного та психологічного примусу боку представників держави-агресора або її збройних формувань» [77]. Такі обставини не розглядаються ані як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 40 КК України), ані як обставини, що пом'якшують покарання (ст. 66 КК України).

Відтак практика призначення покарання за ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України демонструє парадокс як у співставленні між собою, так і в межах застосування кожної з цих норм.

Зокрема, прогнозована науковцями диспропорція санкцій повною мірою проявляється в судовій практиці: особа, яка зайняла посаду голови так званої виборчої комісії, агітувала населення, здійснювала організаційні заходи, направлені на проведення на тимчасово окупованій території села незаконного референдуму, разом з представниками збройних формувань держави-агресора РФ, особисто відвідувала місця проживання мешканців вищевказаних сіл з метою проведення голосування отримала 5 років позбавлення волі (справа № 334/5901/23), а особа, яка пройшла в колоні з прапором – 12 років позбавлення волі (справа № 761/22214/23).

Загалом вирішення цієї проблеми, перш за все, потребує законодавчого втручання шляхом зниження нижньої межі санкції ч. 6 ст. 111-1 КК України (наприклад, до 5 або 7 років позбавлення волі), або встановленням альтернативних видів покарання для випадків незначної участі в заходах політичного характеру. Таке реформування дозволить досягти більшої відповідності між тяжкістю вчиненого злочину та призначеним покаранням.

Втім, оскільки судова практика за ч. 6 ст. 111-1 КК України продовжує невпинно формуватися, нерідко демонструючи суперечливі підходи до індивідуалізації покарання, постає також об'єктивна потреба у виробленні критеріїв, які б могли слугувати орієнтирами для судів при призначенні покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України.

Перше, що звертає увагу – це ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка охоплює як організацію та проведення заходів політичного характеру, так і активну участь у таких заходах, які суттєво відрізняються між собою за ступенем суспільної небезпеки. Зокрема, участь у заході політичного характеру, за загальним правилом, має оцінюватися як менш небезпечна і відповідно отримувати мінімальне покарання в межах санкції.

З аналізу обвинувальних вироків також вбачається, що в багатьох випадках особа поєднує організацію та проведення політичних заходів, або участь з виконанням організаційно-розпорядчих чи владних функцій в окупаційних органах влади. На наш погляд, наявність статусу «депутата», «очільника закладу» чи іншої посадової особи у структурах окупаційної адміністрації, як правило, означає глибоку інтегрованість в окупаційну систему, доступ до ресурсів і вплив на населення. У таких випадках ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння суттєво зростає, що має враховуватися при призначенні покарання та обґрунтовувати його максимальну межу у виді 12 років розбавлення волі.

Також під час призначення покарання, враховуючи контекст перебування в окупації, важливо індивідуально з'ясовувати ступінь добровільності дій обвинуваченого, а також встановлювати можливість уникнення протиправної поведінки. Якщо обвинувачений доводить, що діяв під впливом фізичного та психічного примусу, це повинно братися до уваги як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 40 КК України) або як пом'якшуюча обставина (ст. 66 КК України).

2.3. Призначення покарання за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України)

Після запровадження ст. 111-1 КК України законодавець продовжує пошук додаткових кримінально-правових механізмів протидії співпраці з державою-агресором. У цьому контексті у квітні 2022 року КК України було доповнено новою

нормою – ст. 111-2 КК України, яка передбачає відповідальність за пособництво державі-агресору.

Стаття 111-2 КК України в одній частині встановлює відповідальність за чотири форми злочинної поведінки, серед яких «реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора» [162]. За такий злочин кримінальне законодавство передбачає позбавлення волі на строк від 10 до 12 років.

Однак попри наміри законодавця забезпечити справедливе покарання за будь-які форми співпраці з державою-агресором, така законодавча новела виявилася доволі контраверсійною та викликала численні фахові дискусії щодо доцільності її існування. Насамперед, це пояснюється її невинуватеною конкуренцією із іншими положеннями КК України, які встановлюють відповідальність за злочини проти основ національної безпеки.

Першою помітною проблемою є те, що аналізована стаття майже повністю дублює одну із форм колабораційної діяльності, передбачену ч. 4 ст. 111-1 КК України, якою, зокрема, встановлено кримінальну відповідальність за фактично тотожні діяння – передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора. Внаслідок цього виникають ризики таких ситуацій, коли фактично однакові як за характером, так і за ступенем суспільної небезпеки діяння залежно від підходу правозастосувача можуть кваліфікуватися в одних випадках за ч.4 ст.111-1 КК, а в інших за ст.111-2 КК України, що відповідно проявляється в істотній різниці в призначених покараннях особам, які ці злочини вчиняють.

Проблему поглиблює також і конкуренція з іншими кримінально-правовими нормами, що ще більше ускладнює її практичне застосування. Зокрема, як зазначає Т.С. Герус, «перша форма пособництва охоплює таке оціночне поняття, як «підтримка», що ускладнює її розмежування, наприклад, із ч. 1 ст. 111-1 КК

України» [148], яка передбачає відповідальність за публічні заклики до підтримки рішень чи дій держави-агресора.

Крім того, І. Шлапаченко звертає увагу, що «в КК України вже було встановлено відповідальність за криміналізоване у ст. 111–2 КК «пособництво» (по суті – надання допомоги) збройним формуванням держави-агресора шляхом реалізації чи підтримки їх дій. Зокрема, у ч. 7 ст. 111–1 КК передбачалась «надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території та/або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України...» [225, с. 168].

На ці недоліки звернули увагу ще фахівці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України у висновку на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» зазначивши, що «запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору є проявом надмірної криміналізації, негативними наслідками якої, зокрема, є створення штучної конкуренції кримінально-правових норм та порушення принципу економії кримінально-правової репресії». Пояснили це тим, що «форми взаємодії з представниками держави-агресора, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, можуть проявлятися, наприклад, у вчиненні громадянином України дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК), організації та проведенні заходів політичного характеру, здійсненні інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної

зради (ч. 6 ст. 111-1 КК) чи іншої посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, в тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК). Запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору є проявом надмірної криміналізації, негативними наслідками якої, зокрема, є створення штучної конкуренції кримінально-правових норм та порушення принципу економії кримінально-правової репресії» [142].

Крім створення колізії зі ст. 111-1, доповнення КК України ст. 111-2 в її чинній редакції породжує необхідність вирішення питання про відмежування пособництва державі-агресору від державної зради. Зокрема, йдеться про те, що «передбачені у ст. 111-2 КК в абстрактному вигляді діяння – вчинювані з метою завдання шкоди Україні реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора – цілком можуть вважатися державною зрадою у такій не менш неконкретизованій формі, як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, бо це може бути фактично будь-яке діяння громадянина України, вчинене на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України (ст. 111 КК)» [150, с. 106-107].

Вказані законодавчі недоліки, безумовно, викликають занепокоєння з точки зору правозастосування, оскільки схожі за змістом дії можуть кваліфікуватися за різними статтями, а розрив у санкціях – сягати кількох років позбавлення волі або навіть довічного позбавлення волі, що є неприпустимим.

Перші кроки на цьому шляху вже здійснюються. Так, 20 липня 2022 року у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Закону №7570 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення. Цим законопроектом пропонується, зокрема, «виключити статтю 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору», оскільки

вона передбачає форми колабораційної діяльності, які вже визначені у статті 111-1 КК України» [208].

Поки ж цього не сталося, усе навантаження лягає на судову практику, яка повинна забезпечити індивідуалізацію покарання, реагуючи на прогалини законодавчої техніки.

За даними судової статистики ДСА, якщо «у 2022 році за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111-2 КК України, не було засуджено жодної особи, то у 2023 році – 9 осіб, а у 2024 році – 40 осіб» [155]. Така динаміка вказує на те, що застосування норми є дещо обмеженим, особливо у порівнянні із колабораційною діяльністю. Можемо припустити, що однією з причин такого непоширеного застосування може бути саме складність її відмежування від суміжних і конкуруючих кримінально-правових норм та доволі сувора санкція.

З метою оцінки реального стану правозастосування на основі даних Єдиного державного реєстру судових рішень, було досліджено 50 обвинувальних вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях за ст. 111-2 КК України. Аналіз виявлених матеріалів дозволяє простежити основні тенденції у призначенні покарання, а також виявити окремі проблеми, що виникають під час застосування цієї норми на практиці.

Загалом дослідження демонструє, що практика призначення покарання є доволі диференційованою. З огляду на те, що санкція ст.111-2 КК України передбачає основне покарання у виді позбавлення волі строком від 10 до 12 років, то наше дослідження свідчить, що 10 років позбавлення волі було призначено у 19 випадках, 11 років – у 17 випадках, 12 років – у 17 випадках. Також у 5 вироків було укладеного угоду про визнання винуватості. Випадків застосування ст. 69 КК України (призначення покарання нижче нижчої межі), а також ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням) у проаналізованих вироків не виявлено.

Здавалося б така рівномірність розподілу покарань в межах санкції виглядає позитивною з точки зору індивідуалізації покарання, однак виникає питання про

критерії, за якими обирається мінімальне чи максимальне покарання. І тут практика наразі не завжди виглядає послідовною, оскільки аналіз подібних справ показує відчутну різницю у розмірах покарань навіть за майже ідентичних обставин.

У всіх досліджених випадках суди при призначенні покарання посилалися на загальні засади, передбачені ст. 65 КК України. Водночас, у переважній більшості вироків не встановлено пом'якшуючих обставин. Це переважно зумовлено особливостями процедури спеціального судового провадження (*in absentia*), яка унеможливорює врахування щирого каяття, активного сприяння розкриттю злочину, а також інших ознак посткримінальної поведінки, які могли б пом'якшити відповідальність. Лише в одній справі (№ 496/350/23), в якій обвинувачена визнала вину повністю, суд врахував щире каяття як пом'якшуючу обставину. Однак, «незважаючи на її наявність, а також відсутність обтяжуючих обставин, позитивні характеристики особи (не судима, мати неповнолітньої дитини, вік, відсутність психічних чи наркологічних захворювань), суд призначив покарання у вигляді 11 років і 4 місяців позбавлення волі, тобто ближче до верхньої межі санкції» [83].

Обставиною, що обтяжує покарання, суди визнавали вчинення злочину з використанням умов воєнного стану. Враховуючи, що пособництво державі-агресору за своєю суттю відбувається саме в умовах війни, виникає питання про доцільність врахування цієї обставини як обтяжуючої, адже, як і у випадку із колабораційною діяльністю (ст. 111-1 КК України), вона фактично є іманентною ознакою самого діяння. Більше того, аналіз судової практики засвідчує, що загалом наявність цієї обставини у вибірці не демонструє чіткої кореляції з призначенням суворішого покарання в межах 10-12 років. Нерідко навіть за її наявності суди призначають мінімальний строк позбавлення волі (10 років).

Також в окремих випадках суди повністю ігнорують таку обставину, як вчинення злочину групою осіб. Наприклад, «призначення мінімального покарання за ч. 1 ст. 111-2 КК України (10 років) у справі № 334/6582/23 керівнику ЗАЕС попри груповий характер злочину та стратегічне значення об'єкту, виглядає

необґрунтовано м'яким порівняно з іншими справами, де злочин вчинявся одноособово» [71].

Загалом аналіз судової практики свідчить, що пособництвом державі-агресору визнається доволі широкий спектр злочинних дій, проте все ж переважна більшість злочинів вчиняється за подібних або типових фактичних умов, що дозволяє обґрунтовано класифікувати їх за певними критеріями.

На наш погляд, така класифікація створює основу для диференційованого підходу до призначення покарання, що дасть змогу належно враховувати специфіку кожної окремої групи злочинів. Саме в межах цих груп необхідно обирати міру покарання з огляду на характер злочинних дій, ступінь їх суспільної небезпеки, а також інші конкретні обставини справи. Це в свою чергу дозволить уникнути суттєвих розбіжностей у правозастосуванні та сприятиме співмірності та адекватності призначених покарань.

Наприклад, переважну більшість вироків за пособництво державі-агресору винесено щодо громадян, які приймають пропозицію від окупаційної адміністрації держави-агресора на зайняття керівних посад (директорів, начальників підрозділів, заступників) у незаконно створених або захоплених окупаційною владою підприємствах та установах критичної інфраструктури та економіки (транспорт, енергетика, ЖКГ, зв'язок, промисловість, сільське господарство). Такі особи, як правило, забезпечують функціонування цих структур в інтересах окупаційної влади, управлінні персоналом, займаються розподілом ресурсів, матеріальних цінностей та активів на користь окупаційної адміністрації.

Як приклад недостатньо обґрунтованого підходу до призначення покарання у порівнянні із іншими вироками цієї групи, вважаємо за доцільне навести також вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя, зазначений вище, яким особі було призначено мінімальне основне покарання, передбачене ст. 111-2 КК України, у виді позбавлення волі строком на 10 років. За обставинами справи ОСОБА_3, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно погодився на пропозицію держави-агресора та зайняв посаду директора відокремленого

підрозділу «Запорожской АЭС». Засуджений здійснив дії спрямовані на агітацію та схиляння працівників до співпраці з представниками держави-агресора, давав інтерв'ю журналістам телеканалу «Россия 24», під час якого представившись директором незаконно створеного на базі ВП «Запорізька АЕС» підприємства «ОП «Запорожской АЭС», надавав вказівки підлеглим щодо подальшого приведення об'єкта атомної енергетики до стандартів відповідного законодавства РФ з метою використання атомної енергії енергоблоків в енергосистемі РФ, сприяв відключенню станції від української мережі передачі даних, що унеможливило контроль з боку української влади за станом реакторів та іншого важливого обладнання. При цьому злочинні дії обвинувачений вчиняв за попередньою згодою з іншими керівниками Запорізької АЕС на виконання вказівок представників держави-агресора. При обранні міри покарання «суд врахував тяжкість вчиненого злочину, особу винного, який не судимий, перебуває у шлюбі, дітей не має, працює, на обліку і лікарів нарколога та психіатра не перебуває, за місцем роботи характеризувався позитивно, відсутність пом'якшуючих обставин та одну обставину, що обтяжує покарання (вчинення злочину в умовах воєнного стану)» [71].

На наш погляд, суд не повною мірою врахував реальні наслідки злочинних дій особи, оскільки в результаті його дій Запорізька АЕС, яка є стратегічно важливим об'єктом енергетичної інфраструктури України, перейшла під фактичний контроль держави-агресора, що призвело до втрати Україною контролю над важливим об'єктом критичної інфраструктури, було завдано суттєвої шкоди енергетичній безпеці держави та створено загрозу ядерній безпеці.

Очевидно, що такий злочин виділяється за ступенем суспільної небезпечності з-поміж інших, що мало б зумовлювати призначення більш суворого покарання, ніж за злочини, де такі наслідки відсутні. Водночас суд, попри серйозні наслідки злочину, призначив відносно м'яке покарання без належного врахування реальних негативних наслідків таких дій для державної та ядерної безпеки України.

Проблема відсутності єдиних підходів до індивідуалізації покарання ще більш наочно проявляється у справах щодо посадовців ДП «Луганський облавтодор», які були засуджені за вчинення пособництва державі-агресору. Характерною особливістю цих справ є те, що засуджені особи очолювали різні філії одного підприємства, проте строки покарань у цих вироків суттєво відрізняються.

У справі № 308/17813/23 ОСОБА_5, перебуваючи на посаді начальника філії ДП «Луганський автодор» прийняв пропозицію представників окупаційної адміністрації держави-агресора та добровільно зайняв посаду начальника філії підконтрольного окупаційній владі ДУП ЛНР «Луганський автодор». На займаній посаді видавав накази, розпорядження, підписував документи вказаної філії та вчиняв інші дії на користь держави-агресора, організував інвентаризацію ввіреного йому рухомого та нерухомого майна та передав під контроль окупаційній адміністрації. «Суд визнав особу винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111-2 КК України, та враховуючи характер, ступінь тяжкості та суспільну небезпеку вчиненого злочину, особу обвинуваченого, відсутність пом'якшуючих обставин та наявність обтяжуючих покарання обставин (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану), призначив покарання у виді 12 років позбавлення волі» [113].

Водночас в іншій аналогічній справі (№ 308/16282/23) засуджений «добровільно зайняв посаду начальника філії підконтрольного окупаційній владі ДУП ЛНР «Луганський автодор», організовував діяльність філії відповідно до вказівок окупаційної адміністрації, передав все рухоме та нерухоме майно окупаційній адміністрації. У цій справі суд також врахував: ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу засудженого (раніше не судимий, на обліку у лікаря-психіатра та лікаря-нарколога не перебуває), відсутність пом'якшуючих і наявність тієї ж обтяжуючої обставини – вчинення злочину в умовах воєнного стану. Однак покарання призначено менше – 10 років позбавлення волі» [112].

Проаналізовані вирoki привертають увагу у двох аспектах. По-перше, порівняльний аналіз таких вироків свідчить про те, що суди за аналогічних

фактичних обставин щодо осіб, які займали ідентичні керівні посади у різних філіях одного підприємства – ДП «Луганський облавтодор», однаково відсутніх пом'якшуючих та однаково наявної однієї обтяжуючої обставини, призначили настільки різні покарання. По-друге, обидва вирокі винесені одним судом – Ужгородським міськрайонним судом Закарпатської області, що додатково підкреслює відсутність належної диференціації та чітких критеріїв для обрання співмірного та адекватного покарання навіть в межах одного суду.

У цьому контексті варто звернути увагу на ще один вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області (справа № 308/5054/23). Встановлено, що ОСОБА_5, будучи керівником так званого Сватівського автодору ДУП ЛНР «Луганський автодор» передав у користування збройним формуванням, створеним на тимчасово окупованій території м. Сватово Луганської області матеріальні ресурси, а саме: адміністративні будівлі, спеціальну техніку, призначену для укладання доріг, навантажувачі, трактори, вантажні автомобілі. «Такі дії суд кваліфікував вже не за ст. 111-2 КК України, а за ч. 4 ст. 111-1 КК України і призначив покарання у виді 4 років позбавлення волі» [15].

Зіставлення цих вироків яскраво демонструє, як правозастосовна практика, виходячи з різних підходів до кваліфікації одного й того ж типу діянь, призводить до різниці у призначених покараннях, яка може сягати 8 років позбавлення волі.

В окремій групі вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях ч. 1 ст. 111-2 КК України, пособництво державі-агресору було вчинено громадянами України, які забезпечували військовослужбовців збройних формувань РФ продуктами харчування, транспортними засобами, іншими матеріальними ресурсами (генератором, термобілизною, спальними мішками, засобами гігієни тощо), запасами палива, наданням власного будинку для відпочинку, харчування, прийняття душу, прання одягу військовослужбовців держави-агресора, наданням інформації про місце проживання військовослужбовців ЗСУ, учасників АТО/ООС тощо.

Наприклад, вироком Київського районного суду м. Харкова (справа № 953/4418/22) ОСОБА_6 визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст.111-2 КК України та призначено йому покарання у вигляді позбавлення волі на строк 10 років 6 місяців. «За обставинами справи засуджений у період часу з 23.04.2022 по 06.05.2022 забезпечував військовослужбовців збройних формувань РФ продуктами харчування, генератором, водяною помпою та надавав інформацію щодо домоволодінь місцевих мешканців, де є матеріальні цінності, запаси палива, забезпечував транспортними засобами, належними на праві приватної власності іншим особам, а також надав збройним формуванням РФ відомості щодо характеру та особливостей місцевості територіальної громади для забезпечення орієнтування та злагодженості дій на даній місцевості. При призначенні покарання суд врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, конкретні обставини за яким вчинений злочин, особу винного, наявність обставини, яка обтяжує покарання обвинуваченого (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану) та відсутність обставин, які пом'якшують покарання обвинуваченого» [54].

Водночас привертає увагу вирок у справі № 953/6896/22, де за подібних обставин було призначено покарання 10 років позбавлення волі. У цій справі «дії обвинуваченого мали значно ширший часовий горизонт (квітень – вересень 2022), охоплювали систематичну співпрацю з окупантами, включали не лише передачу їм житлових приміщень, а й зберігання викрадених речей, активну участь у проведенні обшуків у місцевого населення спільно з військовими РФ з метою вилучення матеріальних ресурсів для передачі ворогу» [49]. Навіть більше, на відміну від справи № 953/4418/22, де обвинувачений не мав судимостей і характеризувався нейтрально, у цій справі обвинувачений є неодноразово судимим, негативно характеризується, зловживає алкоголем. Проте попри об'єктивно вищий ступінь суспільної небезпеки, більш тривалий і цілеспрямований характер пособництва, вироком призначено 10 років позбавлення волі.

Аналіз цих та подібних вироків показує, що в цій категорії справ правозастосовна практика теж стикається з певною невизначеністю: дії, пов'язані з

матеріальною допомогою збройним формуванням держави-агресора, нерідко кваліфікуються по-різному – як пособництво державі-агресору (ч. 1 ст. 111-2 КК України) або як колабораційна діяльність у формі передачі матеріальних ресурсів (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Остання кваліфікація передбачає значно менш суворе покарання, що створює значну диспропорцію у судовій практиці.

Ілюстрацією цього є вирок у справі № 953/1252/23, де Київський районний суд м. Харкова кваліфікував дії особи, яка надала власний будинок для розміщення військовослужбовців РФ та забезпечила їх харчовими продуктами й алкогольними напоями власного виробництва, за ч. 4 ст. 111-1 КК України, призначивши покарання у вигляді лише 3 років 6 місяців позбавлення волі [53]. Порівняно з покаранням у 10 років 6 місяців чи 10 років за подібні за змістом дії, але кваліфіковані за ст. 111-2 КК України, така розбіжність у строках покарання є надто великою.

Загалом, у межах проведеного нами дослідження обвинувальних вироків за ст. 111-2 КК України було виявлено чимало випадків, коли злочинні діяння, що були кваліфіковані як пособництво державі-агресору, за своїми фактичними обставинами значною мірою перетинаються або є ідентичними з діяннями, передбаченими різними частинами ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність).

Показовими у цьому контексті є приклади правозастосування у сфері освіти. Так, у справі № 521/7287/23 «дії особи, яка після призначення на посаду директора ліцею на тимчасово окупованій території організувала освітній процес за стандартами РФ, оголосила набір учнів із загальним використанням російської мови навчання, забезпечила виплату заробітної плати працівникам у російських рублях, були кваліфіковані за ч. 3 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 111-2 КК України. За сукупністю злочинів суд призначив покарання у вигляді 10 років позбавлення волі» [74].

Водночас в іншій справі (№ 333/3237/23.), де «директор навчального закладу після окупації м. Мелітополя також організувала освітній процес за російськими

стандартами, впровадила навчальну програму РФ, розповсюдила російські підручники, проводила курси підвищення кваліфікації для вчителів та закликала педагогічний колектив до співпраці з окупаційною владою, суд кваліфікував її дії лише за ч. 3 ст. 111-1 КК України, без інкримінування пособництва. У підсумку призначено значно м'якше покарання – 1 рік позбавлення волі» [61].

Ці приклади свідчать про відсутність єдиних підходів до кваліфікації аналогічних діянь, що породжує суттєву різницю в покараннях – від одного до десяти років позбавлення волі. Хоча об'єктивні ознаки діянь, ступінь їх суспільної небезпеки та функціональна роль обвинувачених є співмірними або ідентичними.

Така ситуація призводить до суттєвих проблем у правозастосуванні, передусім до відчутних диспропорцій у покараннях, які можуть варіюватися від 1 до 12 років позбавлення волі за майже ідентичні діяння. Як наслідок, виникають ризики порушення принципів справедливості та пропорційності покарання, що негативно позначається на ефективності та авторитеті судової системи загалом.

Таким чином, проведений нами аналіз продемонстрував, що практика призначення покарання за ст. 111-2 КК України характеризується відсутністю узгоджених підходів, коли особам за вчинення ідентичних або подібних за обставинами злочинів, призначають настільки кардинально різні покарання.

Така ситуація зумовлена недосконалістю законодавства, що проявляється фактично у повному дублюванні ч. 4 ст. 111-1 КК України, колізії з більшістю інших частин ст. 111-1 КК України, а також конкуренції зі ст. 111 КК України, що є неприпустимим. За таких умов, очевидно, що вирішення проблеми необґрунтованої різниці в покараннях та забезпечення призначення справедливого, пропорційного покарання можливе лише шляхом втручання законодавця і виключення ст. 111-2 КК України.

2.4. Призначення покарання за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань в особливий період (ст. 114-1 КК України)

Підтримання належної боєздатності ЗСУ та інших легітимних військових формувань під час дії воєнного стану є критично важливим аспектом захисту державності. Реалізація цього завдання підкріплюється кримінально-правовими заходами, спрямованими на нейтралізацію загроз, що заважають армії виконувати свої безпосередні функції. Серед таких засобів правової охорони провідне місце посідає ст. 114-1 КК України, яка криміналізує перешкоджання законній діяльності оборонного сектору держави в особливий період.

Стаття 114-1 була введена до КК України Законом України № 1689-VII від 7 жовтня 2014 року (набув чинності 31 жовтня 2014 року). Її впровадження стало відповіддю на виклики, пов'язані з військовими загрозами та необхідністю правового реагування на дії, що можуть дезорганізувати роботу військових формувань. Саме дії з перешкоджання бойовій роботі або підготовці до її здійснення (як-от блокування руху колон військової техніки та інше подібне) насамперед зумовили появу кримінально-правової норми, передбаченої ст. 114-1 КК, розміщеної у розділі I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України».

Проте до повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року практика застосування статті 114-1 КК України була досить обмеженою. За даними судової статистики ДСА у період 2014–2021 років суди винесли 18 обвинувальних вироків, у кримінальних провадженнях за ст. 114-1 КК України. Проте «з початком повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році кількість вироків за ст. 114-1 КК України значно зросла. Зокрема, у 2022 році – 2 вироків, у 2023 році – 10, а у 2024 році – 72 вироків» [155].

Як свідчать дані Офісу Генерального прокурора, у 2022 році було офіційно зареєстровано «65 злочинів, передбачених ст. 114-1 КК України, вже у 2023 – 159 злочинів, а у 2024 – 721 злочин» [219].

Така динаміка вказує на стрімке зростання кількості фактів перешкоджання діяльності ЗСУ та інших військових формувань, що, безумовно, відображає підвищену актуальність кримінально-правового реагування на відповідні загрози. Водночас така статистика актуалізує і потребу в дослідженні стану призначення адекватного та співмірного покарання за цей злочин.

За результатами проведеного аналізу даних Єдиного реєстру судових рішень було відібрано 70 обвинувальних вироків за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК України, як одиничного злочину, так і у сукупності з іншими злочинами. Вироків за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 114-1 КК України, виявлено не було.

Загалом згідно зі ст. 114-1 КК України за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань в особливий період передбачено покарання у виді позбавленням волі на строк від 5 до 8 років (ч. 1), а за те саме діяння, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків, позбавленням волі на строк від 8 до 15 років (ч.2).

Судова статистика призначення покарань за ч. 1 ст. 114-1 КК України виявляє суттєву диспропорцію між суворістю законодавчих санкцій та реальними вирокami. Фактичне відбування кримінального покарання в межах санкції статті зафіксовано лише у п'яти судових рішеннях. У переважній більшості проваджень суди обмежувалися мінімальним п'ятирічним строком позбавлення волі із застосуванням іспитового терміну (ст. 75 КК України) або визначали значно м'якше стягнення, керуючись приписами ст. 69 КК України. Ключовим чинником формування такої гуманної правозастосовної практики виступає системне укладення процесуальних угод про визнання винуватості.

Такий стан призначення покарання може сигналізувати як про певні дисбаланси у правозастосуванні, так і про недоліки санкції ст. 114-1 КК України, яка не відображає реальну суспільну небезпеку таких діянь, що в будь-якому випадку потребує детального вивчення фактичних обставин справ, що визнаються

в судовій практиці як перешкодження законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань.

Першочергово відзначимо, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України, передбачає єдину безальтернативну форму – перешкодження законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань.

Водночас, оскільки законодавство не містить чіткої вказівки щодо форм, у яких може вчинятися перешкодження, то, як показує судова практика, за цією нормою притягають до кримінальної відповідальності за доволі різноманітні дії. Найбільш поширеною категорією є випадки, пов'язані з протидією мобілізаційним заходам, які виявляються у різних формах. При чому найбільшу кількість обвинувальних вироків за перешкодження законній діяльності ЗСУ винесено щодо громадян, які створюють та адмініструють інформаційні канали в різних месенджерах (Вайбер, Телеграм, Фейсбук), або використовують інші платформи (Ютуб та Тіток) для розміщення інформації про місцезнаходження ТЦК та СП з метою інформування населення про здійснення ними мобілізаційної діяльності (вручення повісток).

У межах провадження № 357/6891/24 зафіксовано факт умисного перешкодження законній діяльності ЗСУ (в особі ТЦК та СП) під час мобілізації в особливий період. Засуджений у Телеграм-каналі поширював для широкого загалу координати місць видачі повісток у м. Біла Церква, зазначаючи точні адреси, номери будинків та додаючи фотографії військовослужбовців. Вказані дії кваліфіковано як сприяння військовозобов'язаним в уникненні призову та порушенні правил обліку. З урахуванням «наявності обставин, що пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення), відсутності обставин, які обтяжують покарання, та особи винного, який раніше не судимий, суд затвердив угоду про визнання винуватості та призначив йому основне покарання за ч. 1 ст. 114-1 КК України у виді позбавлення волі на строк 5 років, проте на підставі ст. 75 КК України звільнив від відбування покарання з випробуванням строком 3 роки» [19].

Схожі факти протиправної діяльності містяться у справі № 742/4912/24, де фігурант виступав головним адміністратором каналу в додатку «Viber». На вказаному інтернет-ресурсі здійснювалося щоденне інформування підписників про мобільні пости та графіки роботи співробітників ТЦК та СП. Суд розцінив адміністрування цієї групи як умисне створення умов для дезорганізації призовних заходів, оскільки надані відомості допомагали особам мобілізаційного віку уникати отримання повісток і детермінували ухилення від військової служби. Вироком Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області таку «особу визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК України та визначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді штрафу розміром 150 000 гривень 08 копійок. При призначенні покарання суд враховував обставини, що пом'якшують покарання (визнання вини, щире каяття у вчиненому нею злочині, а також перерахування на підтримку ЗСУ 100 000 гривень, та відсутність будь-яких негативних наслідків вчиненого діяння), відсутність обставин, які обтяжують покарання обвинуваченій, а також особу винної (особа молодого віку, раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності, позитивну характеристику з місця проживання, має постійне місце проживання, не перебуває на обліку «Прилуцького неврологічного диспансеру» та лікаря психіатра)» [91].

Численні вирoki у цій категорії загалом підтверджують, що суди вочевидь не сприймають такі діяння як настільки небезпечні, щоб застосовувати навіть мінімальне покарання у вигляді 5 років позбавлення волі.

Окрім того, перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших війських формувань доволі часто вчиняється шляхом фізичної протидії мобілізаційним заходам фізично. На відміну від попередньої групи вироків, тут має місце відкритий конфлікт з представниками з військовими під час вручення повісток, блокування їхніх транспортних засобів, організація груп людей для перешкоджання роботі ТЦК.

Так, у справі №148/1176/24 обвинувачений «вступив у конфлікт із військовослужбовцями, які виконували мобілізаційні заходи, погрожував їм,

заблокував їхній службовий автомобіль разом із групою осіб (близько 40 осіб) із закликами покарати шляхом нанесення тілесних ушкоджень, пошкодити автомобіль та вимагав припинення їхньої діяльності, в результаті чого військово службовці покинули населений пункт. Суд затвердив угоду про визнання винуватості та призначив покарання у вигляді 5 років позбавлення волі та згідно зі ст. 75 КК України звільнив від його відбування з випробувальним терміном у 3 роки» [111].

Аналогічно в іншій справі (№ 344/19263/24) «обвинувачений, переслідуючи мету перешкодити мобілізаційним заходам, перехопив службовий автомобіль військових, який здійснював перевезення військовозобов'язаних до медичної комісії. Надалі, керуючи власним автомобілем, заблокував рух військового транспорту, пошкодив його двері, здійснив спробу силоміць витягти свого сина та інших військовозобов'язаних із салону. Він також провокував конфлікт із військовослужбовцями, намагався підбурити інших осіб до протиправних дій, що призвело до утворення агресивного натовпу та унеможливлення подальшого супроводу військовозобов'язаних, внаслідок їх втечі. Суд затвердив угоду про визнання винуватості та призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років, проте звільнив його від відбування покарання з випробувальним терміном у 3 роки відповідно до ст. 75 КК України. При цьому, враховуючи пом'якшуючі обставини (повне визнання вини, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину), відсутність обтяжуючих обставин та стан здоров'я обвинуваченого (інвалідність другої групи)» [135].

Незважаючи на підвищений рівень суспільної небезпечності таких дій, у більшості випадків внаслідок затвердження угоди про визнання винуватості суди також застосовують ст. 75 КК України та звільняють від відбування покарання з випробуванням.

Більше того, суди не беруть до уваги навіть випадки насильницької протидії мобілізаційним заходам, що супроводжуються загрозою життю та здоров'ю військовослужбовців або інших службових осіб.

Приміром, у справі № 522/20672/24 «особа, знаходячись на тимчасовому мобільному блок-пості, розташованому для проведення співробітниками ТЦК та СП мобілізаційних заходів, спричинив наїзд на одного із співробітників, який виконував свій службовий обов'язок, в результаті чого він отримав тілесні ушкодження. При цьому, не зупиняючи автомобіль продовжив рух. За результатами розгляду справи суд на підставі угоди про визнання винуватості призначив покарання у виді 5 років позбавлення волі та звільнив від його відбування з випробуванням строком на 2 роки» [97].

Основною причиною застосування таких м'яких покарань є активна практика укладення і затвердження угод про визнання винуватості. Саме цей механізм дає судам формальну можливість призначати покарання, яке не відповідає реальній тяжкості та характеру вчиненого злочину.

«Такий тотальний компроміс у кримінальному провадженні дуже часто сигналізує про неправильне надання кримінально-правової оцінки вчиненому і намагання уникнути подальшого судового оскарження. Дуже дивно сприймати цю ситуацію, якщо нагадати, що формально йдеться про інкримінування злочину проти основ національної безпеки, вчиненого під час воєнного стану» [187, с. 68].

Окремо в судовій практиці вирізняються випадки, коли перешкоджання законній діяльності ЗСУ виражалось у створенні та реалізації «схем» ухилення від військової служби. Це включає підроблення документів про непридатність до служби, незаконне зарахування до ВНЗ на денну форму навчання за грошову винагороду, виготовлення фальшивих посвідчень правоохоронних органів або довідок про волонтерську діяльність для виїзду за кордон. Такі діяння зазвичай додатково кваліфікуються за статтями 190 (шахрайство), 358 (підроблення документів), 332 (незаконне переправлення осіб через державний кордон) КК України. Однак навіть у цих складних справах, де, здавалося б, поєднуються кілька тяжких злочинів, тенденція до призначення умовного покарання зберігається.

На думку С. С. Стецюка, «такі дії насправді містять ознаки інших кримінальних правопорушень і залежно від обставин, вони підлягають кваліфікації

за такими статтями: ст. 358 або ст. 366 КК — підроблення офіційних документів або службове підроблення; ст. 368 або ст. 368-4 КК — одержання неправомірної вигоди (підкуп), залежно від статусу особи (службова особа чи публічний діяч); ст. 336 КК — пособництво в ухиленні від мобілізації. Однак кримінально-правова оцінка таких дій за ст. 114-1 КК є помилковою» [220, с.763-764].

Варто зауважити, що вчені загалом дедалі частіше висловлюють думку щодо неправомірної кваліфікації таких дій за ч. 1 ст. 114-1 КК України. Звертаючись до телеологічного способу тлумачення, Є. О. Письменський аналізує пояснювальну записку до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» № 4524-1 від 24.03.2014), згідно з яким «була запроваджена відповідальність за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань. Цей законопроект був загалом покликаний посилити відповідальність за посягання на національну безпеку і навряд чи зв'язувався з потребою забезпечити захист мобілізаційних відносин, використовуючи для цього механізм кримінально-правового регулювання. Саме дії з перешкоджання бойовій роботі або підготовці до її здійснення (як-от блокування руху колон військової техніки та інше подібне) насамперед зумовили появу кримінально-правової норми, передбаченої ст. 114-1 КК, розміщеної у розділі I «Злочини проти основ національної безпеки України»» [187, с. 67].

Перешкоджання має місце в тому разі, «коли вчиняються дії, спрямовані на припинення чи ускладнення відповідної законної діяльності загалом, створення саме таких перешкод, які паралізують цю законну діяльність. Попри те, що «у ст. 114-1 та в інших статтях Особливої частини КК, йдеться про перешкоджання законній діяльності певного органу чи утворення загалом, все ж сам вплив здійснюється стосовно конкретного представника відповідного органу або утворення. Наголошуємо на необхідності встановлення саме такого впливу для кваліфікації дій обвинуваченого, зокрема, й за ст. 114-1 КК України» [220, с. 763].

Як зазначає Д. О. Олейніков, «доктринальний аналіз ст. 114-1 КК України дає змогу класифікувати форми перешкоджання законній діяльності ЗСУ. До них

належать: руйнування та блокування військових логістичних шляхів; викрадення чи знищення засобів виконання оборонних завдань; фізичний і психічний тиск на особовий склад військових формувань; умисне невиконання зобов'язань (злочинна бездіяльність), а також корупційний підкуп чи обман. Специфічною формою виступає створення штучних перешкод для ведення бою через використання цивільного населення або його майна як «живого щита» (загроза життю чи здоров'ю інших осіб)» [184, с. 56].

Наразі «фактично існує разючий дисонанс між тим, що, за задумом законодавця (*de lege ferenda*), мало б, і що в умовах сьогодення реально кваліфікується за ст. 114-1 КК з позиції *de lege lata*, що не залишає сумнівів у необхідності якнайшвидшого нормативного втручання у відповідну сферу» [176, с. 68-69].

Одним із шляхів вирішення такої проблеми є доповнення КК України окремим складом злочину. Зокрема, Є.О. Письменський пропонує доповнити КК України новою ст. 337-1, «яка б передбачала відповідальність за перешкоджання мобілізації чи інші дії, які сприяють вчиненню уникнення мобілізації третьою особи в особливий період, належала до категорії нетяжких, передбачаючи альтернативну санкцію з можливістю забезпечити належний диференційований вплив на правопорушника» [187, с. 68-69].

Інший підхід пропонує Р.О. Мовчан, «азначаючи, що у ситуації, коли існує надтонка межа між діями, які мають / не мають визнаватися кримінально протиправними, для чіткого визначення цієї межі та забезпечення правової визначеності необхідно відмовитися від позначення відповідних дій за допомогою широкого за змістом, всеохоплюючого та неконкретизованого терміну «перешкоджання» (абстрактний спосіб), замість цього вказавши на конкретний перелік дій, які є заборонені кримінальним законом (казуальний спосіб)» [176, с. 134].

Дійсно, судова практика активно сигналізує про надмірну суворість санкції норми ст. 114-1 КК України. Проте критично оцінюємо пропозицію

Є.О. Письменського щодо запровадження окремої ст. 337-1 КК України, що може призвести до правових колізій із чинними статтями, які вже передбачають відповідальність за подібні діяння. Тому замість того, щоб приймати нові статті, логічніше було б удосконалити чинну ст. 114-1 КК України шляхом виокремлення в її диспозиції конкретних форм перешкоджання законній діяльності ЗСУ із встановленням альтернативних, менш суворих видів та розмірів покарань.

Парадоксально, але тотальне звільнення від відбування покарання застосовується не тільки щодо злочинів, пов'язаних із протидією мобілізаційним заходам, але й щодо злочинних дій, на які, здавалося б, і була розрахована норма ст. 114-1 КК України. Розглянемо показовий кейс, який можна назвати «класичним» перешкоджанням законній діяльності ЗСУ.

Зокрема, вироком Куликівського районного суду Чернігівської області у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК України, визнано винуватою громадянку, яка знаючи про триваючий збройний конфлікт із російською федерацією, умисно, разом із іншою громадянкою вирішила перешкодити законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань під час здійснення ними переміщення особового складу та бронетехніки по польовій дорозі поблизу с. Авдіївка шляхом фізичного блокування польової дороги, що унеможливило її подальший рух вказаним маршрутом. Крім того, вказані активні неправомірні дії супроводжувалися закликами до військовослужбовців покинути дану місцевість, а також погрозами фізичного знищення військової техніки шляхом підпалу. «Злочинні дії по перешкодженню руху колони військової техніки в/ч громадянки припинили лише після розвороту та виїзду колони у зворотному напрямку, що призвело до зриву проведення запланованих занять з інженерної підготовки та до затримки дій підрозділу, що створило передумови до можливого виявлення противником техніки та особового складу військовослужбовців в особливий період, в умовах триваючої збройної агресії російської федерації. Врахувавши наявність обставин, що пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення) та відсутність обставин, що

обтяжують покарання, суд затвердив угоду про визнання винуватості і призначив покарання у виді позбавлення волі на 5 років, від відбування кого звільнив з випробуванням на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком 2 роки» [68].

Цей випадок є показовим з точки зору сутності перешкоджання законній діяльності ЗСУ, адже він дійсно відповідає первинному законодавчому задуму введення в КК України ст. 114-1. На відміну від справ, пов'язаних із протидією мобілізації (поширення інформації про ТЦК для уникнення вручення повісток тощо), такі злочинні дії мають прямий вплив на бойові можливості військових формувань та можуть кваліфікуватися як спричинення реальної загрози військовим операціям. Однак навіть у такому випадку суд застосував умовний термін покарання, що додатково підтверджує необхідність узгодження санкції ст. 114-1 КК України з реальним рівнем суспільної небезпечності передбаченого цією нормою злочину, зменшити межі або ж встановити альтернативні види покарання.

В контексті недостатньо обґрунтованого підходу до обрання покарання за ч. 1 ст. 114-1 КК України показовим є вирок щодо осіб, які у нічний час під час дії комендантської години напали на співробітника Служби безпеки України, який виконував контрдиверсійні заходи. Вони відібрали службове посвідчення потерпілого та мобільний телефон, завдали низку ударів в обличчя та живіт, після чого втекли з місця події. Суд визнав таких осіб винними у перешкодженні законній діяльності військового формування в особливий період (ч. 1 ст. 28, ч. 1 ст. 114-1 КК України), призначив покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, але звільнив від його відбування з випробувальним строком 1 рік і 6 місяців.

Відповідно до аналізованого вироку «судом було встановлено обставини, які обтяжують покарання – вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового обов'язку та вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного сп'яніння» [29].

Наведений приклад яскраво демонструє невинуватого м'який підхід до призначення покарання. Попри застосування фізичного насильства, вчинення злочину групою осіб, наявності двох обтяжуючих обставин, призначене покарання

не відрізняється від тих випадків, коли особа, приміром поширювання в месенджерах інформацію про розташування ТЦК і СП, які очевидно є менш суспільно небезпечними. Такий підхід свідчить про формальне застосування кримінально-правової норми без урахування реального ступеня загрози, що створюється відповідними правопорушеннями.

Також на тлі загальної тенденції до застосування ст. 75 КК України аналіз судової практики свідчить, що в окремих категоріях справ суди все ж вдаються до призначення реального покарання у вигляді позбавлення волі. Це стосується випадків, у яких перешкоджання законній діяльності ЗСУ вчиняється особами, які за пропозицією невстановлених осіб з корисливих мотивів погоджуються на пошкодження шляхом підпалу транспортних засобів, які перебувають у користуванні військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, для унеможливлення подальшого їх використання у протидії військовій агресії РФ.

Показово, що в деяких таких справах суди додатково кваліфікують дії обвинувачених за ст. 194 КК і загалом визнають підвищений рівень суспільної небезпечності таких діянь порівняно з іншими формами перешкоджання діяльності військових формувань. У ряді випадків це призводить до призначення реального покарання у вигляді позбавлення волі. Водночас така практика не є сталою. Аналіз судових рішень демонструє, що суди нерідко все ж застосовують положення ст. 75 КК України, звільняючи винних від відбування призначеного покарання.

В одній зі справ № 398/4875/24 (вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області) особі за вчинення злочинів, передбачених ч.1 ст.114-1 та ч. 2 ст. 194 КК України, було «призначено покарання у виді 6 років позбавлення волі за перший, та 3 роки – за другий. Остаточо за сукупністю злочинів шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим суд призначив покарання у виді 6 років позбавлення волі. При чому при призначенні покарання було враховано обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину), та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [85].

В іншій справі (вирок Оболонського районного суду міста Києва у справі № 756/1200/25) особа, маючи на меті завдання шкоди основам національної безпеки України та громадської безпеки, а також керуючись корисливим мотивом, за вказівкою невстановленої особи здійснила підпал транспортного засобу із знаками розрізнення військових формувань України. За вчинення злочинів винуватим у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 114-1 КК України, ч. 2 ст. 194 КК України, було призначено покарання у виді 5 років позбавлення волі за перший, та 3 роки – за другий. Остаточо за сукупністю злочинів суд призначив покарання у виді позбавлення волі строком 5 років і на підставі ст. 75 КК України звільнив особу від відбування з іспитовим строком 2 роки. «При призначенні покарання суд врахував обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття, добровільне відшкодування завданого збитку), та відсутність обставин, які обтяжують покарання. У цьому кримінальному провадженні, аналогічно як в описаному вище, за пропозицією невстановленої особи з корисливих мотивів підпалила автомобіль, який використовується у службовій діяльності військовослужбовцем Національної гвардії України для виконання ним службових завдань» [82].

У першому випадку особа отримала позбавлення волі з реальним його відбуванням, тоді як у другому – позбавлення волі зі звільнення від відбування покарання з випробуванням, хоча обидва вирoki стосувалися аналогічних діянь і містили однакові пом'якшуючі обставини.

Загалом випадки призначення судами реального покарання у виді позбавлення волі залишаються поодинокими (4 вирoki), і здебільшого за вчинення «серії» підпалів транспортних засобів.

Так, у справі № 643/13956/24 ОСОБА_6, «будучи діючим військовослужбовцем за контрактом Національної гвардії України, з метою отримання незаконного прибутку погодився на пропозицію невстановленої особи здійснювати на території м. Харкова підпал транспортних засобів, які мають відношення до ЗСУ та інших військових формувань. Встановлено, що

обвинувачений відшукав та підпалив щонайменше п'ять автомобілів, які належали військовослужбовцям та використовувалися для виконання бойових завдань по захисту Батьківщини. Суд за вчинення злочинів, передбачених ч.1 ст.114-1 КК України та ч.2 ст.194 КК України призначив покарання у виді 6 років 6 місяців позбавлення волі за перший і 5 років – за другий. Остаточо за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворою суд призначив покарання у виді 6 років 6 місяців позбавлення волі» [76].

Хоча якщо порівняти призначене покарання у цій справі, де особа вчинила підпал щонайменше п'яти транспортних засобів, зі справою, описаною вище, де особа за один епізод підпалу отримала 6 років позбавлення волі, то стає очевидним, що суди при призначенні покарання фактично ігнорують таку обставину як кількість епізодів злочинної діяльності, оскільки різниця у 6 місяців не відображає підвищену суспільне небезпечність злочину.

На нашу думку, такі тенденції призначення покарання, за яких призначення реального покарання за перешкоджання законній діяльності ЗСУ у формі підпалів транспортних засобів є взагалі непоширеними, а натомість суди масово звільняють від відбування покарання з випробуванням осіб, які вчинили відповідний злочин, є неприпустимим. Рівень суспільної небезпечності таких діянь є надзвичайно високим, особливо в умовах воєнного стану, коли дії, спрямовані на підірив обороноздатності держави, можуть мати критичні наслідки. Підпали військової техніки та інші форми перешкоджання діяльності ЗСУ створюють безпосередні загрози національній безпеці, що вимагає адекватного кримінально-правового реагування.

У цьому контексті уваги заслуговує законодавча ініціатива – проєкт Закону №12042 «Про внесення змін до статті 114-1 Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України», «щодо відповідальності за знищення або пошкодження майна, що використовується в діяльності ЗСУ, інших військових формувань, структурних підрозділів або окремих військовослужбовців, шляхом підпалу, підризу або іншими суспільно небезпечними способами», яким

пропонується ст. 114-1 КК України положеннями, які передбачають відповідальність за знищення або пошкодження майна ЗСУ, інших військових формувань та їхніх структурних підрозділів, а також майна, що використовується окремими військовослужбовцями, зокрема шляхом підпалу, підриву або інших суспільно небезпечних дій. Така відповідальність повинна передбачає суворі санкції у виді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з конфіскацією майна або без такої» [210].

Разом з тим, така законодавча пропозиція також видається надмірною та необґрунтованою, оскільки чинне кримінальне законодавство вже передбачає відповідний механізм реагування на вказані діяння. Зокрема, ч. 2 ст. 194 КК України, яка охоплює умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, підриву, встановлює санкцію у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років. Ця норма охоплює широкий спектр дій, тому її застосування можливе і в ситуаціях пошкодження майна, що використовується ЗСУ, без необхідності в окремому кримінально-правовому регулюванні.

Оскільки переважна більшість вироків за ст. 114–1 КК України ухвалені за результатами укладення угод про визнання винуватості, а функція суду фактично зводиться лише затвердження погодженого покарання. У зв'язку з цим у частині вироків взагалі відсутні посилення на обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, попри те, що вони мають значення для оцінки справедливості узгодженого покарання.

У тих випадках, де такі обставини все ж зазначаються, найбільш типовими пом'якшувачами обставинами (ст. 66 КК України) є: щире каяття (усвідомлення провини, вибачення), активне сприяння розкриттю злочину (детальні зізнавальні показання, допомога слідству), визнання вини, відшкодування збитків або добровільна допомога ЗСУ (як прояв виправлення поведінки), відсутність матеріальної шкоди від злочину, наявність малолітніх дітей на утриманні, позитивна характеристика за місцем проживання, офіційне працевлаштування, інвалідність чи хвороба винного тощо.

Наприклад, в одній зі справ (№ 343/2557/23) «суд прямо вказав, що згідно зі ст. 66 КК України обставинами, що пом'якшують покарання обвинуваченого, є: щире каяття, яке виражається в тому, що підозрюваний визнає свою вину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажає виправити ситуацію, що склалася. Зокрема, він припинив адміністрування та діяльність Viber-групи; активне сприяння розкриттю злочину, яке полягає в тому, що підозрюваний дав детальні показання з приводу діяльності та технічного функціонування Viber-групи, повідомив обставини, які не були відомі органу досудового розслідування та не могли бути встановлені в результаті проведення слідчих (розшукових) дій; відсутність матеріальної шкоди» [36].

Заслужовують на увагу також випадки врахування при призначенні покарання такої обставини як добровільна допомога ЗСУ з боку обвинуваченого. У багатьох вирокх згадується, що «обвинувачені перераховували значні суми на підтримку ЗСУ вже після вчинення злочину і до винесення вироку – суди враховують це в одних випадках в якості обставини, що пом'якшує покарання (вироком Приморського районного суду м. Одеси у справі № 522/20672/24» [97] як «обставину, що пом'якшує покарання, суд врахував надання обвинуваченим благодійного внеску на потреби ЗСУ у розмірі 150 000 грн), а в інших як обставина, що характеризує обвинуваченого (вирок Приморського районного суду міста Одеси у справі №522/14201/24» [92] та № 522/20761/24 [94], «Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області № 495/10926/24» [18]).

Щодо обставин, що обтяжують покарання, варто зауважити, що їх врахування при призначенні покарання за ст. 114-1 КК України є швидше винятком, ніж сталою практикою. Лише в поодиноких випадках суди визнають обтяжуючою обставиною вчинення злочину з використанням умов воєнного стану, однак навіть тоді вона не має реального впливу на суворість покарання.

Вироком Любешівського районного суду Волинської області (справа № 162/813/24) «особу визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК України та призначено обвинуваченій узгоджену сторонами угоди про

визнання винуватості міру покарання за ч.1 ст. 114-1 КК України із застосуванням ч.1, 2 ст. 69 КК України – у виді пробаційного нагляду на строк 3 (три) роки з покладенням обов'язків, передбачених ч. 2 ст.59-1 КК України. При цьому суд визнав за можливе застосувати ст. 69 КК України при наявності обставини, що обтяжує покарання (вчинення злочину з використанням умов воєнного стану)» [73].

Аналогічно вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області (№ 344/14510/23) «за наявності обтяжуючої обставини застосовано ст. 69 КК України і призначено покарання у виді штрафу в розмірі 6 000 (шість тисяч) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 102 000 (сто дві тисячі) гривень» [134].

Таким чином, дослідження практики призначення покарання за ст. 114-1 КК України дозволило виявити низку тенденцій, проблем і суперечностей, що мають значення для як правозастосування, так і подальшого розвитку кримінального законодавства в умовах воєнного стану.

Незважаючи на важливу мету, з якою була запроваджена відповідна кримінально-правова норма, її нинішнє застосування відбувається переважно у справах, не пов'язаних безпосередньо з бойовими діями чи загрозами для обороноздатності, а у справах, пов'язаних із протидією мобілізаційним заходам. Водночас навіть у таких випадках рівень призначеного покарання виявляється неспівмірно м'яким: у абсолютній більшості має місце звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України або навіть застосування ст. 69 КК України. Такий стан призначення покарання викликаний загальною тенденцією укладення угод про визнання винуватості, що значною мірою нівелює функцію суду щодо індивідуалізації покарання та створює ризики призначення покарань, які не відповідають тяжкості вчинених дій.

Ідентичні розміри покарання призначаються як у справах, пов'язаних із адмініструванням Telegram-каналів, так і в справах, що стосуються умисного фізичного блокування військових підрозділів або знищення військового майна

шляхом підпалу. Відсутність диференціації покарання вказує на потребу удосконалення структури самої норми, яка має дозволяти належним чином враховувати ступінь суспільної небезпечності діяння.

2.5. Призначення покарання за несанкціоноване поширення інформації (ст. 114-2 КК України)

В умовах війни інформація військового характеру стала не менш важливим елементом воєнної стратегії, ніж безпосереднє застосування військової сили. Використання даних про дислокацію військових підрозділів, напрямки постачання зброї, маршрути переміщення техніки та боєприпасів суттєво впливає на перебіг бойових дій. Ворог застосовує широкий спектр методів збору розвідданих, серед яких особливу небезпеку становлять відкриті джерела інформації та діяльність осіб, що поширюють такі дані у соціальних мережах, месенджерах та медіа.

З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році Україна зіштовхнулася з масштабною проблемою витоку критично важливих відомостей, що напряду впливали на безпеку військових операцій. Російські окупаційні сили активно використовували інформацію з публічних джерел для коригування артилерійських ударів, нанесення авіаційних та ракетних ударів, планування диверсійних операцій.

Зокрема, у перші місяці війни фіксувалися численні випадки, коли громадяни України – свідомо чи несвідомо – передавали дані про рух військової техніки, розташування військових частин чи стратегічних об'єктів.

Ці виклики та небезпеки зумовили необхідність законодавчого реагування, результатом чого прийняття у березні 2022 року «Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про переміщення ЗСУ», яким було доповнено КК України новою статтею 114-2» [203].

Санкції ст. 114-2 передбачають єдине безальтернативне покарання у виді «позбавлення волі, яке диференціюється залежно від тяжкості вчиненого діяння: ч. 1, яка передбачає відповідальність за поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, – від 3 до 5 років ув'язнення, ч. 2, яка передбачає відповідальність за поширення інформації про переміщення, рух або розташування ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, – від 5 до 8 років, а ч. 3, якою встановлено відповідальність за такі дії за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів, або з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – найбільш сувора – від 8 до 12 років» [162].

З огляду на високу суспільну небезпечність таких діянь законодавець передбачив значні строки позбавлення волі, очікуючи, що судова практика буде пропорційно відображати цю диференціацію. Однак подальша практика показала інші тенденції, які варто детально проаналізувати.

Загалом згідно з офіційною статистикою про кількість зареєстрованих злочинів Офісу генерального прокурора, як і «всі злочини проти основ національної безпеки, злочини за ст. 114-2 КК України в умовах воєнного часу набувають дедалі більшого поширення. Так, у 2022 році було зареєстровано 202 злочини, з яких 87 передано до суду, у 2023 році – 179 злочинів зареєстровано, а 80 передано до суду, а у 2024 році – 211 злочинів зареєстровано та 87 передано до суду» [219]. Водночас за даними судової статистики ДСА кількість осіб, засуджених за ст. 114-2 КК України, також демонструє тенденцію до зростання: у 2022 році було засуджено 24 особи, у 2023 році – 46 осіб, а у 2024 році – 83 особи.

Задля дослідження особливостей призначення покарання за кожною частиною ст. 114-2 КК України, виявлення тенденцій та проблемних аспектів

правозастосування, ми дослідили 150 обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції у кримінальних провадженнях за ст. 114-2 КК України.

Аналіз обвинувальних вироків за ч. 1 ст. 114-2 КК України показав, що з 19 вироків у жодному випадку не було призначено реальне позбавлення волі у межах санкції (від 3 до 5 років). 15 осіб були звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), ще у 4 випадках суди застосували ст. 69 КК України, призначивши більш м'яке покарання у вигляді штрафів.

При узагальненні обставин вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 114-2 КК України, слід відзначити, що всі вони вчиняються громадянами України, які з особистих мотивів за допомогою різних месенджерів (Telegram, Votсаp, Вайбер) під час листування з третіми особами надавали інформацію про рух військової техніки та озброєння ЗС України або забезпечували публічне поширення такої інформації в соціальних мережах («Facebook», «Instagram», «ТікТок»).

Зокрема, у справі № 216/4591/23 обвинувачений здійснив відеофіксацію руху військового озброєння, а саме двох реактивних систем залпового вогню, та під час особистого листування надіслав зі свого номера телефону знайомому. «Суд призначив йому покарання у вигляді 4 років позбавлення волі та на підставі ст. 75 КК України звільнив від відбування призначеного покарання з випробуванням строком на 2 роки. При цьому, врахував особу винного (відсутність судимості, професійно-технічну освіту, офіційно не працевлаштований, у зареєстрованому шлюбі не перебуває, на утриманні неповнолітніх дітей або інших непрацездатних осіб не має), а також наявність обставин, що пом'якшують покарання (щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину)» [121].

У справі № 207/1832/24 було встановлено, що обвинувачений, перебуваючи на території залізничної станції Запоріжжя-Кам'янське, з особистих мотивів, поширив шляхом надіслання третій особі інформації про рух військової техніки та озброєння ЗС України, вказавши про їх кількість, з можливістю ідентифікації на місцевості (3 епізоди поширення інформації). «Суд призначив йому покарання у вигляді 3 років позбавлення волі і підставі ст.75 КК України звільнив від

відбування покарання з випробуванням строком на рік. При обранні міри покарання суд встановив наявність обставин, які пом'якшують покарання (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину), відсутність обставин, які обтяжують покарання, а також особу винного, який раніше не судимий, неодружений, на утриманні неповнолітніх дітей не має, на обліку у лікаря нарколога і лікаря психіатра не перебуває» [16].

У ще одній справі №720/912/23 особа за допомогою відеокамери свого мобільного телефону здійснила відеофіксацію переміщення озброєння та особового складу підрозділу ЗСУ, та опублікувала відео файл у загальнодоступній соціально-орієнтованій мережі «ТікТок». «В результаті доступ до інформації про переміщення озброєння та особового складу підрозділу ЗСУ отримало широке коло осіб, а саме 177 тисяч користувачів переглянуло дане відео, 5001 користувач вподобав дане відео, було залишено 65 коментарів і здійснено 100 збережень, також даний відеоматеріал набув широкого поширення в групах загальнодоступних соціально-орієнтованих мережах. На підставі ст. 69 КК України такій особі було призначено більш м'яке покарання, аніж зазначене у санкції ч. 1 ст. 114-2 КК України, у виді штрафу в розмірі 51 000 гривень. При цьому, суд прийняв відповідне рішення з огляду на молодий вік обвинуваченої, вчинення злочину вперше, характеристику за місцем проживання, повне визнання вини, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та добровільний перерахунок коштів на допомогу Української Армії, й те, що обставин, які обтяжують покарання, у справі не встановлено» [81].

Наведені приклади демонструють окремі фактори, що мали б істотно впливати на рівень призначеного покарання: кількість епізодів (друга справа), публічність поширення, значне охоплення аудиторії та масштаби потенційної шкоди (третя справа). Проте судова практика за ч. 1 ст. 114-2 КК України демонструє стійку тенденцію до пом'якшення покарання. Це свідчить про те, що на практиці суди не оцінюють такі діяння як настільки суспільно небезпечні, щоб призначати таке суворе покарання, передбачене санкцією ч. 1 ст. 114-2 КК України.

Схожа ситуація простежується і за ч. 2 ст. 114-2 КК України, санкція якої передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років. Водночас з вивчених 76 вироків, ухвалених за ч. 2 ст. 114-2 КК України, тільки у 47 вироків покарання було призначене у межах санкції, яка становить від 5 до 8 років позбавлення волі. В абсолютній більшості засудженим призначалися покарання у мінімальному або наближеному до нього розмірі у виді позбавлення волі строком на 5-6 років (40 вироків), і тільки в одному із вироків – 7 позбавлення волі. Максимального покарання – 8 років позбавлення волі не було виявлено в жодному вирокі.

Аналіз судової практики за ч. 2 ст. 114-2 КК України свідчить про те, що в переважній більшості злочини, передбачені цією нормою, як і за ч. 1, вчиняються здебільшого особами, які через необдуманість та нерозуміння серйозності наслідків здійснюють поширення інформації про розташування, переміщення або дислокацію ЗСУ. Проте, на відміну від ситуації, що склалася за ч. 1 цієї статті, кримінально-правова оцінка злочинних діянь за ч. 2 є досить неоднорідною. В окремих випадках суди призначають реальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 6 років, тоді як в інших – застосовують ст. 75 КК України та звільняють винних від відбування призначеного покарання з випробуванням, або ж застосовують ст. 69 КК України, пом'якшуючи покарання нижче межі, встановленої санкцією.

Перший підхід демонструє, зокрема вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська (справа № 201/10146/2023), яким особу засуджено до 5 років позбавлення волі за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 114-2 КК України, за те, що вона на прохання невстановленої особи зробила відеозапис розташування блокпостів з особовим складом ЗСУ, які здійснювали охорону Південного мосту через річку Дніпро, та в інтернет-месенджері «Telegram» поширила цю інформацію шляхом направлення на номер невстановленої особи. «При призначенні обвинуваченій покарання суд врахував дані про особу обвинуваченої (яка не судима, на обліку у лікаря психіатра та нарколога не перебуває, працює, по місцю

роботи характеризується позитивно, по місцю проживання посередньо, має на утриманні неповнолітнього сина 2005 року народження), обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття) та відсутність обставин, що обтяжують покарання обвинуваченої» [38].

Як приклад другого підходу, можна навести вирок Київського районного суду м. Харкова (справа № 953/4492/22), яким особу було засуджено за ч. 2 ст. 114-2 КК України до 5 років позбавлення волі, але на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 2 роки. Обвинувачений поширив у закритій групі месенджера «Telegram», яка налічувала 10 учасників, інформацію про розташування військових формувань України, детально описавши транспортні засоби та особовий склад, що прибували на об'єкт у Харкові в умовах активних бойових дій та безпосереднього зіткнення із супротивником. Суд врахував обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину), відсутність обставин, що обтяжують покарання, а також дані про особу винного (пенсіонер, наявність на утриманні матері похилого віку).

Ще один показовий приклад застосування другого підходу з використанням ст. 69 КК України – це вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області (справа № 576/3421/23), яким «обвинувачена була засуджена за ч. 2 ст. 114-2 КК України до 1 року та 2 місяців позбавлення волі, що є суттєво нижче санкції статті. У цьому випадку засуджена неодноразово передавала інформацію своєму родичу – громадянину РФ, детально описуючи місця розташування прикордонних застав та блокпостів ЗСУ, включаючи позиції, що знаходилися у безпосередній близькості до російського кордону та регулярно зазнавали обстрілів. Попри очевидну суспільну небезпеку таких дій та їх систематичність, суд врахував позитивну характеристику засудженої, її щире каяття, повне визнання вини, відсутність судимостей та відсутність тяжких наслідків від вчиненого» [27].

Отже, дослідження і детальне вивчення вироків за ч. 1 та 2 ст. 114-2 КК України дозволяє виокремити загальні тенденції караності цих злочинів. Зокрема,

судова практика характеризується стійкою поблажливістю судів до обвинувачених у вчиненні злочинів, як за ч. 1, так і за ч. 2, які масово призначають мінімальні строки позбавлення волі, або ж взагалі звільнення від відбування покарання. Така практика свідчить про дисбаланс між визначеною законодавцем суспільною небезпекою цих діянь та реальним правозастосуванням.

Спільним для обох частин ст. 114-2 КК України є те, що більшість обвинувачених не мали умислу нашкодити державі, вони скоріше діяли з дурості чи легковажності.

Як правильно зазначає Н. Ярмиш та Н. Ангелуца, «досліджуючи пояснювальну записку, що описані в законопроекті (а зараз вже в чинному законі) дії, об'єктивно здатні допомогти ворогу в його агресії проти України, проте в суб'єктивному аспекті такою метою не характеризуються» [227, с. 89].

У зв'язку з такими тенденціями призначення покарання дедалі більше представників наукової спільноти критикують ст. 114-2 КК України за невинуватено суворі санкції.

Наприклад, К. Новікова, «проаналізувавши практику призначення покарання за вчинення несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (злочин, передбачений ст. 114-2 КК України), дійшла висновку, що ця практика формується у спосіб масового звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за ч. 1 та 2 ст. 114-2 КК України. Такий стан правозастосування відбиває сприйняття суддями невідповідності передбаченого КК України покарання реальному рівню суспільної небезпечності зазначеного кримінального правопорушення» [181, с. 230].

У своїх наукових публікаціях Р.О. Мовчан та П.О. Бурда також прогнозували, що «встановлення продемонстрованих невинуватено суворих покарань насправді призведе не до очікуваної ефективнішої кримінально-правової протидії відповідним суспільно небезпечним проявам, а до протилежного результату у

вигляді фактичного уникнення реальної відповідальності особами, які вчинили розглядані діяння» [177, с. 59].

Відтак, не викликає сумнівів той факт, що виявлена тенденція дає можливість констатувати системність проблеми, а отже, і необхідність пошуку шляхів її вирішення.

Водночас всупереч результатам наукової дискусії та фактичному стану призначення покарання судами, законодавець «визначає причину масового застосування судами звільнення від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України саме у відносно низькій нижній межі санкції у вигляді позбавлення волі. Відповідно, було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення ЗСУ чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану», яким пропонується суттєво збільшити строки покарання у виді позбавлення волі за ст. 114-2 КК України, а у санкції ч. 3 ст. 114-2 КК України взагалі передбачити альтернативне основне покарання у виді довічного позбавлення волі та додаткове покарання у виді конфіскації майна» [205].

Тобто замість того, щоб «узгодити санкції ст. 114-2 КК України з реальним рівнем суспільної небезпечності передбачених цією нормою злочинів, установити альтернативні види покарання тощо, суб'єкти формування кримінально-правової політики йдуть у зворотному напрямку й пропонують обмежити можливості для диференціації кримінально-правового впливу заразом абсолютно невиправдано посиливши покарання (аж до довічного позбавлення волі). Навряд чи інакше як абсурдною можна охарактеризувати цю ситуацію» [189, с. 305].

На думку О. П. Гороха, «широке застосування норм про звільнення від покарання загалом і, з випробуванням зокрема, пояснюється як занадто суворими санкціями окремих статей Особливої частини КК України, так і незапровадженням

у санкціях за відповідні злочини видів покарань, альтернативних позбавленню волі, переповненням установ виконання покарання, а також надмірною ліберальною судовою практикою, яка може вказувати на корумпованість суддів» [149, с. 33].

Повністю погоджуємося з такими думками та вважаємо, що оптимальним рішенням є не посилення санкцій, а перегляд існуючих покарань із запровадженням альтернативних видів покарань, що відповідатимуть реальному рівню суспільної безпеки цих діянь.

В контексті законодавчого вдосконалення також звертаємо увагу, що як ч. 1, так і ч. 2 ст. 114-2 КК України передбачено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації військового характеру: у ч. 1 – щодо зброї, озброєння та військової техніки, у ч. 2 – щодо розташування особового складу ЗСУ. Здавалося б, ці злочини наділені однаковим ступенем суспільної безпеки, оскільки поширення такої інформації однаково може завдати серйозної шкоди обороноздатності України та створити загрозу життю військовослужбовців. Втім, законодавець встановив принципово різні санкції, передбачивши за ч. 1 ст. 114-2 КК України більш м'яке покарання (позбавлення волі від 3 до 5 років), ніж за ч. 2 цієї ж статті (позбавлення волі від 5 до 8 років).

На це у своєму дослідженні звернув увагу Бурда П.О., який вважає, що жодної необхідності у втіленій у межах ст. 114-2 КК України диференціації відповідальності немає. Звичайно, не виключається апелювань до того, що в ч. 2 йдеться про військовослужбовців, життя яких є незрівнянно ціннішим за будь-які товари військового призначення. Однак, «до настання найнебезпечнішого різновиду суспільно небезпечних наслідків – загибелі людини – так само може призвести і несанкціоноване поширення інформації про товари військового призначення, які майже завжди супроводжують чи військовослужбовці, чи ж інший охоронний (правоохоронний) персонал» [11, с. 128].

Відтак, було б логічно об'єднати ч. 1 та ч. 2 ст. 114-2 КК України в межах однієї частини, передбачивши єдину санкцію за несвідоме необдумане поширення будь-якої несанкціонованої інформації військового характеру, що дозволить

уникнути необґрунтованої різниці покарань та забезпечить послідовну судову практику.

Водночас з огляду на існуючу правозастосовну практику, стає очевидним, що навіть у разі внесення таких змін для забезпечення справедливого, обґрунтованого та адекватного призначення покарання є необхідним чітке виокремлення певних чинників, які суди могли б враховувати у кожному конкретному випадку при обранні міри покарання.

Зокрема, це стосується кількості епізодів передачі інформації. На наш погляд, цей чинник може бути розцінено як обставину, яка впливає на розмір покарання: якщо встановлено декілька епізодів передачі інформації, то покарання більш суворе, а якщо одноразово – менш суворе. Крім того, у цьому ж контексті може мати значення чинник способу поширення інформації. Можемо припустити, що приватне поширення інформації в особистому листуванні із родичами, друзями теоретично могло би розглядатись як менш суспільно небезпечне порівняно з публічним, поширенням інформації в соціальних мережах чи інших загальнодоступних каналах зв'язку, що з огляду на велику кількість переглядів, репостів, коментарів має значно вищий потенціал завдання шкоди національній безпеці. Наприклад, у згаданій справі з TikTok відео подивилися 177 тисяч осіб, і хоч суд там пом'якшив покарання до штрафу, хоча об'єктивно такий спосіб вчинення є більш небезпечним.

Безсумнівно, має значення чинник наявності у особи попередніх судимостей. Проведений аналіз обвинувальних вироків засвідчив існування випадків, коли особі, яка раніше була засуджена саме за ч. 1 ст. 436-2 КК України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України), та вже у період іспитового строку поширила інформацію про місцезнаходження, кількість, комплектування та переміщення підрозділів ЗСУ на українсько-білоруському кордоні, було призначене наближене до мінімального покарання, передбачене санкцією ч. 2 ст. 114-2 КК України (вирок Зарічненського районного суду Рівненської області у справі № 561/797/23) [45].

Також під час аналізу обвинувальних вироків, ухвалених за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 114-2 КК України, було виявлено злочини, які помітно вирізняються за своїми фактичними обставинами і відповідають більш тяжкому злочину – державній зраді у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України в умовах воєнного стану, передбаченої ч. 2 ст. 111 КК України. Йдеться, зокрема, про випадки, коли особи свідомо та цілеспрямовано передавали інформацію представникам держави-агресора, діючи не просто з необдуманості, а з чітко вираженим наміром сприяти підривній діяльності проти України.

Яскравим прикладом цього є вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська (справа № 204/6627/22) щодо особи, яка, маючи виражені проросійські погляди, у період з 24 лютого по 16 квітня 2022 року самотійно ініціювала листування з адміністраторами проросійських каналів із адміністраторами проросійських каналів у соціальних мережах «YouTube» та «Telegram». 16.04.2022 року відзняла та відправила у месенджері «Telegram» невстановленій особі РФ відео, на якому зафіксовано територію та будівлю підприємства критичної інфраструктури, яке охороняється військовослужбовцями Національної гвардії України та де тимчасово розміщуються окремі частини особового складу Національної гвардії України, а також військової техніки, що рухалась у напрямку міжнародного аеропорту «Дніпропетровськ». Згодом, 19.04.2022 року, здійснила відеозапис із зображенням місцезнаходження військового транспорту ЗСУ та відправила невстановленій особі РФ. Продовжуючи виконання раніше виниклого злочинного умислу, 23.04.2022 року у месенджері «Telegram» відправила ще одній невстановленій особі відеозапис із зображенням місцезнаходження військового транспорту ЗСУ.

На наш погляд, очевидно, що ініціативність особи у вираженні проросійських поглядів, а також кількість епізодів свідомого поширення інформації свідчать про те, що ці дії аж ніяк не можна розглядати як необдумані чи несвідомі. Навпаки, вони за своєю правовою природою та суспільною небезпекою повністю

відповідають ознакам державної зради у формі надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, передбаченої ч. 2 ст. 111 КК України. Попри це, за ч. 2 ст. 114-2 КК України такій особі суд призначив мінімальне покарання у виді 5 років позбавлення волі.

Так само вироком Слов'янського міськрайонного суду Донецької області (справа № 243/2538/22) особу засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч.2 ст.114-2 КК України, до 5 років позбавлення волі. Встановлено, що «громадянин України добровільно погодився надавати представнику іноземної держави допомогу в проведенні підривної діяльності проти України, а саме надавати інформацію щодо розташування та переміщення особового складу та техніки ЗС України та інших військових формувань України на території м. Слов'янськ Донецької області. 3 червня 2022 року за допомогою власного мобільного телефону, використовуючи акаунт соціально-орієнтованої мережі «Однокласники» в особистій переписці з користувачем, що використовує акаунт соціально-орієнтованої мережі «Однокласники» повідомив останньому про: місце скупчення особового складу ЗСУ; місце розквартирування особового складу територіальної оборони України; місце скупчення ЗСУ та ведення вогню реактивними системами залпового вогню «Град». При призначенні покарання суд врахував обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття, активне розкриття кримінального правопорушення) та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [102].

Для порівняння доцільно навести вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова, ухвалений за ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада) у справі № 641/2319/24, щодо «особи, яка в листопаді 2023 року надала добровільну згоду невстановленому представнику держави-агресора РФ на допомогу у проведенні підривної діяльності проти України, на виконання вищезазначеного злочинного завдання про отримання відомостей щодо розміщення військовослужбовців ЗС України та/або інших військових формувань, утворених у відповідності до чинного законодавства України на території м. Харкова Харківської області, та передала цій особі у застосунку «Телеграм» інформацію про місце скупчення

військовослужбовців ЗС України та/або інших військових формувань, утворених у відповідності до чинного законодавства України: безпосередньо в готельному комплексі «Турист». Суд визнав особу винуватою вчиненні державної зради в умова воєнного стану за ч. 2 ст. 111 КК України та призначив покарання у виді 15 років позбавлення волі» [63].

Отже, складається ситуація, коли особи, які вчинили фактично однакові як за характером, так і за ступенем суспільної небезпеки злочини, отримують суттєво відмінну правову оцінку та кардинально різні покарання. В одних випадках за передачу інформації представникам держави-агресора призначається мінімальне покарання у 5 років за ч. 2 ст. 114-2 КК України, в інших – мінімальне покарання у 15 років за ч. 2 ст. 111 КК України.

Переходячи до дослідження практики призначення покарання за ч. 3 ст. 114-2 КК України хочемо нагадати, що норма встановлює відповідальність за «ті ж самі дії, що ч. 1 та 2, але вчинені за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів, або з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, за відсутності ознак державної зради або шпигунства» [162].

Такі злочини вчиняються особами (громадянами України або іноземцями), які свідомо вступали в контакт із невстановленими особами через месенджери (Telegram, WhatsApp, VK) та починали збирати і передавати інформацію про дислокацію, переміщення або розташування підрозділів ЗСУ, військову техніку, оборонні споруди, координати розташування.

Аналіз 50 вироків, ухвалених за ч. 3 ст. 114-2 КК України, свідчить, покарання здебільшого призначалося в межах санкції, яка становить від 8 до 12 років позбавлення волі. Найбільш поширеними є випадки застосування мінімального або наближеного до мінімального покарання у виді позбавлення волі строком від 8 до 9 років (30 вироків), а також середнього в межах санкції покарання у виді позбавлення волі строком на 10 років (10 вироків). В той же час максимальне

або наближене до нього покарання у виді 11-12 років позбавлення волі призначалося в 7 вироків.

Так, приміром, мінімальне покарання у виді 8 років позбавлення волі було призначене вирокіом Індустріального районного суду м. Дніпропетровська (справа № 202/1594/23) особі, яка діючи умисно, з особистих мотивів, в умовах воєнного стану, 24.04.2022 перебуваючи на території м. Лиман Донецької області, використовуючи акаунт мобільного додатку «Telegram» в особистій переписці з іншим користувачем, який є учасником незаконного збройного формування, поширив останньому інформацію про переміщення та місця дислокації підрозділів ЗСУ, а саме про переміщення колони підрозділів ЗС України (1 БТР та легкові автомобілі) та про розташування вогневих позицій ЗС України. При цьому «суд врахував особу винного, який раніше не судимий, характеризується посередньо, на обліку у лікаря нарколога та психіатра не перебуває, обставини, що пом'якшують покарання (щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину) та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [136].

Водночас досить часто мінімальне покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 114-2 КК України, призначалося особам, які впродовж тривалого часу і неодноразово передавали інформацію.

Зокрема, вирокіом Шевченківського районного суду м. Києва (справа № 759/13037/22) суд призначив особі покарання за злочин, передбачений ч. 3 ст. 114-2 КК України у виді 8 років позбавлення волі. Встановлено, що особа у період часу з 11.06.2022 по 10.08.2022, пересилала через мобільний додаток «Telegram» представнику фсб РФ інформацію у вигляді скрин-шотів з мобільного додатку «Google maps повідомлення та відеозаписів про місце розміщення ЗСУ у різних районах м. Києва (7 епізодів передачі інформації). «Суд врахував особу обвинуваченої (раніше не судима, вперше притягується до кримінальної відповідальності, має постійне місце проживання, заміжня, на утриманні непрацездатних осіб не має), обставини, які пом'якшують покарання (щире каяття) та відсутність обставин, що обтяжують покарання» [129].

Порівнюючи ці два вироки, можна помітити, що суди фактично не диференціюють покарання залежно від кількості епізодів злочинної діяльності. В результаті особа, яка одноразово надала інформацію, і особа, яка систематично здійснювала передачу важливих даних представникам незаконних збройних формувань, отримали абсолютно однакове покарання.

Ще одним фактором, який суди часто залишають поза увагою, є ініціатива особи у вчиненні злочину. Якщо особа самотійно ініціює встановлення контакту з представниками держави-агресора, шукає канали зв'язку, добровільно пропонує свої послуги щодо збору та передачі інформації, це свідчить про високий рівень усвідомленості своїх дій та їхніх наслідків. Такі дії є більш суспільно небезпечними, оскільки демонструють чітко виражену антидержавну позицію.

З цього приводу показовим є вирок Самарівського міськрайонного суду Дніпропетровської області (справа № 183/501/25), де «засуджена сама шукала контакти з представниками держави-агресора та за власною ініціативою неодноразово передавала інформацію про розташування військової техніки та зброї. Проте суд не врахував цей важливий фактор, що призвело до призначення мінімального покарання, незважаючи на підвищений ступінь небезпечності таких дій» [140].

Окрім того, зазначені вироки викликають інтерес в контексті кваліфікації цих дій саме за ч. 3 ст. 114-2 КК України, а не за ч. 2 ст. 111 КК (державна зрада).

Окремо слід зазначити, що ч. 3 ст. 114-2 КК України містить декілька кваліфікуючих ознак: «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; вчинення злочину з корисливих мотивів; вчинення злочину з метою надання такої інформації державі-агресору або її представникам; вчинення злочину, що спричинило тяжкі наслідки» [162].

Логічно припустити, що ці кваліфікуючі ознаки мають різний ступінь суспільної небезпеки і повинні впливати на розмір покарання. Наприклад, надання інформації з корисливих мотивів може мати меншу суспільну небезпеку, ніж дії, які безпосередньо призвели до тяжких наслідків (наприклад, знищення військових

об'єктів, загибель військовослужбовців). Аналогічно наявність одночасно двох і більше ознак (наприклад, передача інформації з метою надання її державі-агресору чи її представникам та настання тяжких наслідків) свідчить про суттєве підвищення ступеня суспільної небезпечності злочину порівняно з тими, де наявна лише одна така ознака.

Практику призначення суворих реальних строків за несанкціоноване поширення військової інформації ілюструє справа Індустріального районного суду м. Дніпропетровська (№ 202/7631/23). Фігуранта засуджено до 9 років ув'язнення за ч. 3 ст. 114-2 КК України за передачу закритих даних про дислокацію ЗСУ, що потягло за собою тяжкі наслідки. Злочинний механізм полягав у тому, що засуджений за допомогою додатка «Telegram» вів таємне листування з представником незаконних збройних формувань. У ході комунікації особа деталізувала об'єкти перебування українських військовослужбовців та техніки у конкретному населеному пункті, зафіксувавши їхнє розташування в будівлях цивільної інфраструктури (школі, станції юних техніків та колишній музичній школі).

«У зв'язку із поширенням інформації про місце розташування військовослужбовців та техніки ЗСУ на території школи з боку ЗС РФ по вказаному навчальному закладу нанесено ракетний удар, тобто вказаними діями спричинено тяжкі наслідки у вигляді пошкодження об'єкта комунальної власності» [137].

«Продовжуючи свій злочинний умисел, спрямований на поширення інформації про місця розташування ЗСУ, в особистій переписці з користувачем додатку «Telegram», який має відношення до представників інших незаконних збройних формувань та є адміністратором «Telegram» каналу, віднесеного до псевдоукраїнських Telegram-каналів, які працюють, координуються та фінансуються РФ, поширив останньому інформацію про місця розташування підрозділів ЗС України на території колишньої музичної школа та станції юних техніків» [137].

Такий підхід до призначення покарання слід вважати недостатньо обґрунтованим з огляду на кілька принципових аспектів. По-перше, судом належним чином не враховано реальний ступінь суспільної небезпеки злочину, який суттєво посилюється фактом настання тяжких наслідків (ракетний удар, що спричинив руйнування цивільних об'єктів). По-друге, суд також не взяв до уваги обставину, що обвинувачений продовжив вчиняти аналогічні злочинні дії навіть після того, як його попередні дії призвели до тяжких наслідків. Така поведінка свідчить про підвищений ступінь злочинної активності особи, глибокий антидержавний характер її мотивів та небажання змінювати свою поведінку навіть після усвідомлення очевидної шкоди своїх дій.

Окрім того, проаналізований вирок висвітлює проблему відповідності правової кваліфікації об'єктивному змісту діяння. Зміст дій обвинуваченого – цілеспрямоване інформування представників незаконних збройних формувань про розташування військових із реалізованим ураженням об'єкта – відповідає визначенню допомоги іноземній державі в проведенні підривної діяльності проти України, що прямо передбачено ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада), яка передбачає більш суворе покарання у виді позбавлення волі – 15 років або довічне позбавлення волі.

Відмова від застосування ст. 111 КК України у подібних ситуаціях занижує суспільну небезпеку діяння, формує поблажливу практику, яка не відповідає воєнному часу та загрозам національній безпеці.

Як це не прикро визнавати, «у практиці застосування ст. 114-2 КК України навіть не поодинокими, а відверто масовими є випадки, коли спочатку органи досудового розслідування, а у слід за ними і суди «забувають» про наявність у ч. 3 ст. 114-2 КК України нормативного, яке з'явилося ще внаслідок ухвалення Закону від 1 квітня 2022 р., застереження щодо «відсутності ознак державної зради та шпигунства», та інкримінують її громадянам України, які в умовах війни передають ту чи іншу військово значущу інформації ворогу – тобто вчиняють саме державну зраду» [11, с. 202-203].

Отже, «наявність відповідної норми, поява якої мала на меті запобігати проявам необдуманого поширення інформації, що може зашкодити обороноздатності України, фактично дозволяє уникати серйозних наслідків у виді реального позбавлення волі особами, які діяли обдуманого, спланованого та ще й за дорученням осіб, які могли використати таку інформацію на шкоду Україні» [159, с. 56].

Ще одним прикладом надмірно м'якого підходу до призначення покарання є вирок Печерського районного суду м. Києва у справі № 643/13309/23. «Суд визнав винним громадянина РФ у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 114-2 та ч. 2 ст. 110 КК України, і призначив йому покарання у виді 9 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Встановлено, що особа упродовж кількох місяців (з серпня 2022 року по квітень 2023 року) систематично передавала дані про дислокацію ЗСУ своєму куратору з ФСБ РФ, які використовувалися для коригування вогню, після чого по вказаних об'єктах завдавались ракетні удари» [88].

Хоча дії обвинуваченого не можуть бути кваліфіковані як державна зрада у зв'язку з відсутністю громадянства України, вони об'єктивно мають виняткову суспільну небезпеку. Зокрема, особа неодноразово надавала інформацію представнику іноземної спецслужби, а її дії спричинили тяжкі наслідки, підтверджені у вирокі. Крім того, обвинувачений мав неодноразові судимості, зокрема за ч.1 ст. 258-3 КК України (участь у терористичній групі шляхом сприяння її діяльності) та за ч.1 ст.14, ч.1 ст. 114 КК України (готування до шпигунства), проте був звільнений від кримінальної відповідальності. Факт вчинення таких злочинів, які посягають на основи національної безпеки України та громадську безпеку, свідчить про стійку протиправну налаштованість особи та її свідому антидержавну поведінку.

Однак суд призначив покарання лише 9 років позбавлення волі при можливому максимальному строку 12 років, передбаченому ч. 3 ст. 114-2 КК України, що на наш погляд, абсолютно не відповідає ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння.

Результати аналізу обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції у справах за ч. 3 ст. 114-2 КК України, свідчать про наявність сталих тенденцій до застосування доволі м'якого підходу до призначення покарання, навіть у справах із очевидною системністю дій, наявністю тяжких наслідків, чітким спрямуванням злочинів проти обороноздатності держави та попереднім неодноразовим притягненням до кримінальної відповідальності за подібні злочини.

Привертає увагу й те, що під час визначення покарання суди часто надають перевагу обставинам, що пом'якшують покарання: визнання вини, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину.

В. С. Батиргарєєва зауважує, що «поблажливе ставлення до винних осіб пояснюється, як правило, їх щирим каяттям у вчиненому та сприянням правоохоронним органам під час розслідування ними правопорушення. Водночас дослідниця справедливо зазначає, що подібна посткримінальна поведінка є лише зовнішнім виразом прийняття «правил гри», пристосуванням до несприятливих умов, в яких опинилася людина у зв'язку із проведенням щодо неї розслідування та судового розгляду. Адже ідеологія людини, її погляди, настрої не так легко й швидко піддаються зміні. Тому подібна лінія поведінки є нічим іншим, як бажанням зменшити обсяг кримінальної репресії щодо себе» [9, с. 43].

Як свідчить проаналізований вище приклад, у якому обвинувачений уже неодноразово притягувався до кримінальної відповідальності за злочини проти національної та громадської безпеки, але знову вчинив злочин у співпраці з представниками держави-агресора, врахування щирого каяття як пом'якшувальної обставини видається вкрай суперечливим. Така поведінка навряд чи може свідчити про реальне переосмислення вчиненого і, скоріше за все, є проявом суто формального пристосування до обставин справи з метою уникнення більш суворого покарання.

Цікаво, що навіть за ст. 114-2 КК України суди продовжують подекуди у якості обставини, що обтяжує покарання, враховувати вчинення злочину з

використанням воєнного стану, попри те, що ця ознака вже закладена у конструкцію самого складу злочину. Такий підхід, вочевидь, є помилковим.

У науковій літературі неодноразово звертали увагу, якщо «особа під час вчинення кримінального правопорушення використала умови воєнного або надзвичайного стану, то суд відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України може враховувати це як обставину, що обтяжує покарання. Зазначене правило не поширюється на випадки, коли зазначена обставина, що обтяжує покарання (воєнний або надзвичайний стан), передбачена в статті Особливої частини КК України, як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію (наприклад, у ст. 114-2 КК України), оскільки суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує» [226, с. 137].

В одному із проаналізованих вироків при призначенні покарання за ч. 3 ст. 114-2 КК України, у якості обставини, що обтяжує покарання суд врахував рецидив злочинів (обвинувачений двічі вчинив злочин, передбачений ст. 309 КК України), що однак не вплинуло на розмір покарання і обвинувачений отримав мінімальне покарання (вирок Солом'янського районного суду м. Києва у справі № 760/2423/23).

Отже, аналіз стану призначення покарання за ст. 114-2 КК України дозволяє дійти низки важливих висновків.

За результатами дослідження виявлено, що судова практика демонструє стійку тенденцію до м'якого підходу у призначенні покарання за всіма частинами ст. 114-2 КК України, що виражається у масовому застосуванні ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням), а також у використанні ст. 69 КК України для пом'якшення покарання нижче межі, передбаченої санкцією.

Такий стан призначення покарання пояснюється як надмірною суворістю санкції (ч. 1 та 2 ст. 114-2 КК України), яка не відповідає характеру та ступеню суспільної небезпечності діянь, так і недостатньою індивідуалізацією покарання, яка здійснюється без належного врахування таких ключових факторів, як кількість епізодів поширення інформації, спосіб поширення інформації, ступінь публічності,

попередня судимість, наслідки діяння та ініціативність винної особи. В результаті, особи з різним ступенем вини та суспільної небезпечності отримують однакові або подібні покарання.

Окрім того, було виявлено неприпустиму практику кваліфікації дій винних за ч. 3 ст. 114-2 КК України, а подекуди навіть і за ч. 2, замість ст. 111 КК України (державна зрада) у випадках свідомої передачі інформації представникам держави-агресора в умовах воєнного стану, що, в свою чергу, призвело до призначення необґрунтовано м'якого покарання таким особам.

Усі виявлені закономірності так чи інакше свідчать про необхідність законодавчих змін. Зокрема, щодо ч. 1 та ч. 2 ст. 114-2 КК України доцільним видається об'єднати обидві частини в межах однієї, а також знизити суворість санкцій або запровадити альтернативні види покарання, що дозволить забезпечити справедливую кримінально-правову реакцію в разі несвідомого або необережного поширення інформації. А щодо ч. 3 ст. 114-2 КК України першочерговим є усунення конкуренції з ч. 2 ст. 111 КК України, що, як уже зазначалося у попередніх розділах, може бути досягнуто шляхом виключення кваліфікуючої ознаки у вигляді «мети надання інформації державі-агресору або її представникам», яка дублює ознаки державної зради.

Лише комплексне реформування ст. 114-2 КК України з урахуванням практики її застосування, ступеня суспільної небезпечності діянь та принципу справедливості дозволить відновити баланс між превентивною функцією кримінального закону та дотриманням засад індивідуалізації покарання.

Висновки до розділу 2

Проведене у межах цього розділу узагальнення сформованої судової практики та дослідження особливостей призначення покарання за окремі склади злочинів проти основ національної безпеки України дозволили дійти низки висновків.

Адекватне кримінально-правове реагування на злочини проти основ національної безпеки в умовах воєнного стану може бути забезпечене не лише через перегляд санкцій окремих складів злочинів, а й через формування єдиної та послідовної судової практики, здатної забезпечити пропорційність та індивідуалізацію покарання. У зв'язку з цим з метою забезпечення належної індивідуалізації покарання визначення його виду та розміру має відбуватися з урахуванням різних факторів, зумовлених специфікою окремого злочину проти основ національної безпеки, та які можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності діяння і, відповідно, на караність злочину.

При призначенні покарання за державну зраду в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 111 КК України), попри надмірну суворість і фактичну безальтернативність санкції, потреба у диференційованому підході до обрання розміру покарання зберігається. Важливе значення насамперед мають наслідки вчиненого діяння: зокрема, якщо передання представникам держави-агресора інформації про місцезнаходження підрозділів ЗСУ, об'єктів критичної інфраструктури тощо, перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з атакою відповідних об'єктів та загибеллю людей, така обставина свідчить про підвищену суспільну небезпечність діяння та має зумовлювати більш суворе покарання.

Призначення покарання за інший прояв інформаційного колабораціонізму, передбачений ч. 6 ст. 111-1 КК України, насамперед потребує врахування територіального чинника у якості критерію оцінки суспільної небезпечності діяння (здійснення інформаційної діяльності на підконтрольній Україні території за відсутності примусу свідчить про усвідомлений і добровільний характер злочинної поведінки, що має зумовлювати призначення більш суворого покарання порівняно з аналогічними діями, вчиненими на тимчасово окупованій території в умовах тиску, погроз життю та здоров'ю особи і її близьких). Поряд із цим, суттєве значення для індивідуалізації покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України мають масштаб та інтенсивність інформаційного впливу (зокрема, охоплення аудиторії, регулярність поширення матеріалів, використання професійних медіаресурсів),

ідеологічна спрямованість, а також ситуативний або системний характер такої діяльності.

При призначенні покарання за освітній колабораціонізм (ч. 3 ст. 111-1 КК України) ключовим недоліком судової практики є непослідовність у врахуванні рівня займаної посади та обсягу впливу особи на освітній процес (керівник відділу освіти, директор закладу загальної середньої освіти, вчитель), а також характеру здійснюваної діяльності, зокрема можливе поєднання обох форм об'єктивної сторони складу злочину – впровадження стандартів освіти держави-агресора та пропаганди.

Господарський колабораціонізм, кримінальна відповідальність за який встановлена ч. 4 ст. 111-1 КК України, потребує диференційованого підходу при обранні міри покарання – з урахуванням конкретної форми його вчинення. Так, при передачі матеріальних ресурсів державі-агресору слід оцінювати мотиви злочинної поведінки (необхідність виживання чи усвідомлена співпраця), вартість таких ресурсів, їх значення для воєнних потреб ворога, регулярність такої співпраці та фактичні наслідки. У разі здійснення господарської діяльності визначальними виступають ключовими виступають місце та умови вчинення злочинних дій: господарська діяльність на тимчасово окупованих територіях, зумовлена необхідністю виживання, об'єктивно знижує ступінь суспільної небезпечності діяння, тоді як свідомо та цілеспрямована співпраця з державою-агресором на тимчасово окупованих територіях, а також на підконтрольній Україні території, навпаки, підвищує його суспільну небезпечність.

Забезпечення справедливого та пропорційного покарання за посадовий колабораціонізм (ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України) першочергово залежить від аналізу реального змісту виконуваних особою повноважень і рівня її залученості в утвердження окупаційної адміністрації. Відсутність такого аналізу, особливо при застосуванні ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України, зумовлює похибки у правозастосуванні – як під час кваліфікації діянь, так при обранні виду та розміру покарання.

При призначенні покарання за політичний колабораціонізм у формі участі в організації та проведенні незаконних виборів і референдумів на тимчасово окупованій території України або публічних закликів до їх проведення (ч. 5 ст. 111-1 КК України) врахуванню підлягає ступінь залученості та роль особи у відповідних подіях (організація проведення, безпосередня участь або заклики до їх проведення), а також можливе поєднання альтернативних форм об'єктивної сторони складу злочину (зайняття посади в незаконному органі влади та участі в організації й проведенні незаконного референдуму), що істотно впливає на суспільну небезпечність діяння. Подібна логіка актуальна і для призначення покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України, де визначальним насамперед є ступінь залученості особи до заходів політичного характеру (участь у їх проведенні або виконання допоміжних функцій, на відміну від організаторської ролі), а також можливе поєднання такої діяльності з виконанням організаційно-розпорядчих чи владних функцій в окупаційних органах влади.

Проблема призначення покарання за пособництва державі-агресору, передбачене ст. 111-2 КК України, характеризується двома рівнями проявів. По-перше, йдеться про внутрішню непослідовність судової практики, яка виражається у призначенні істотно різних покарань у межах санкції ст. 111-2 КК України за ідентичні за об'єктивними ознаками діяння. По-друге, проблема зумовлена недоліками кримінально-правового регулювання, зокрема конкуренцією норм і неузгодженістю ст. 111-2 КК України з положеннями ст. 111 та ст. 111-1 КК України, включаючи фактичне дублювання окремих їх приписів. Це створює підґрунтя для різної правової кваліфікації аналогічних діянь, що, своєю чергою, обумовлює диспропорції у покараннях.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявилось у комплексному дослідженні стану призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки України, які набули найбільшого поширення в умовах воєнного стану, урахуванням всіх змін та доповнень до кримінального законодавства після початку повномасштабного російського вторгнення (ст.111, ст. 111-1, 111-2, 114-1, 114-2 КК України). За підсумками дослідження сформульовано такі ключові результати.

1. Зміни та доповнення до кримінального законодавства, запроваджені на початку повномасштабного вторгнення, відобразилися на якості кримінально-правових норм, що проявилось як у недосконалої побудови санкцій окремих злочинів проти основ національної безпеки, так і у неузгодженості та конкуренції між окремими складами злочинів. Такий стан кримінально-правового регулювання негативно відображається на практиці призначення покарання, зумовлюючи складнощі при виборі справедливого та співмірного покарання.

2. Встановлено, що надмірна суворість та безальтернативність окремих санкцій (наприклад, ч. 2 ст. 111 КК, ч. 6 ст. 111-1 КК України) при призначенні покарання звужує межі суддівського розсуду і призводить до ситуацій, коли винним призначаються покарання, що не відповідають ступеню суспільної небезпечності вчинених ними діянь, або до масового застосування ст. 75 КК України та звільнення від відбування покарання осіб (ч. 1 та 2 ст. 114-2 КК України). З метою усунення зазначеної проблеми обґрунтовано доцільність внесення законодавчих змін в частині зменшення розміру санкції або ж шляхом доповнення альтернативними видами покарання, що сприятиме відповідності покарання ступеню суспільної небезпечності діяння.

3. Внаслідок конкуренції та неузгодженості окремих складів злочинів виникає дисбаланс у караності, що призводить до кардинально різних видів та розмірів покарань за однакові за своєю суттю діяння. Наприклад, ст. 111-2 КК України практично повністю дублює зміст ч. 4 ст. 111-1 КК України, створює

колізію з більшістю інших частин ст. 111-1 КК України, а також конкурує із ст. 111 КК України, що на практиці при призначенні покарання зумовлює істотний розрив у його видах та розмірах, який сягає кількох років позбавлення волі або навіть довічного позбавлення волі, що є неприпустимим.

4. Певні законодавчі прорахунки наявні при конструюванні ч. 3 ст. 114-2 КК України, яка встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення військово значущої інформації з метою надання її державі-агресору. Фактично зміст цих діянь конкурує із державною зрадою (ст. 111 КК України) у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Водночас такі дії в умовах воєнного стану становлять підвищену суспільну небезпечність і завдають істотної шкоди основам національної безпеки, а тому їх кваліфікація та призначення покарання за ч. 3 ст. 114-2 КК України формує поблажливу практику, яка не відповідає воєнному часу та загрозам національній безпеці.

Задля усунення таких недоліків окремі склади злочинів проти основ національної безпеки України потребують переосмислення, насамперед шляхом виключення з її обсягу тих діянь, які за своїми об'єктивними та суб'єктивними ознаками конкурують з іншими кримінально-правовими нормами.

5. На підставі аналізу обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції за окремі злочини проти основ національної безпеки, встановлено, що проблема призначення покарань за злочини проти основ національної безпеки, що проявляється як у випадках надмірної суворості, так і надмірної м'якості кримінально-правового реагування, зумовлена не лише недосконалістю законодавчого регулювання, а й системними особливостями практики призначення покарання.

Констатовано, що досягнення пропорційності (адекватності) покарання у таких справах можливе не тільки шляхом внесення змін до кримінального законодавства, а й через формування узгодженої та послідовної правозастосовної практики, зокрема шляхом вироблення орієнтовних рекомендацій щодо

визначення належної міри покарання (його виду та розміру) залежно від конкретних фактичних обставин вчинення злочину. Це сприятиме звуженню меж суддівської дискреції та подоланню не виправдано значної різниці у видах і розмірах покарання, що призначаються за однакових або подібних фактичних обставин.

6. Встановлено, що відсутність узгодженого та послідовного підходу. першочергово пояснюється тим, що у значній кількості випадків судовий розгляд здійснюється за відсутності обвинуваченого – *in absentia*. На відміну від проваджень, що розглядаються за присутності обвинуваченого, в межах такої процедури суди об'єктивно обмежені у можливості повноцінно оцінити особу винного, встановити всі обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, з'ясувати його ставлення до вчиненого, мотиви поведінки, що унеможлиблює належну індивідуалізацію покарання та призводить до призначення більш суворих покарань.

Простежується тенденція, відповідно до якої у разі відсутності обвинуваченого суди здебільшого обирають максимальне або наближене до максимального покарання. Натомість у випадках присутності обвинуваченого суди схильні призначати мінімальні розміри покарань, передбачені санкціями відповідних норм, або покарання нижче найнижчої межі на підставі ст. 69 КК України, а також звільняти від відбування покарання відповідно до ст. 75 КК, зокрема внаслідок укладення угод про визнання винуватості.

7. Практика призначення покарання за такі злочини характеризується неузгодженістю підходів до врахування та оцінки особи винного, а також обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання. В одних випадках відповідні обставини визнаються юридично значущими та враховуються при індивідуалізації покарання, тоді як в інших – за схожих фактичних обставин – вони ігноруються або мають виключно формальний характер.

8. Однією із ознак, яка характеризує особу винного при призначенні покарання за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки

України, є вік. Встановлено, що значну кількість злочинів, передбачених ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України вчиняють особи похилого (пенсійного) віку, а злочинів, передбачених ст. 114-1 КК України, – особи молодого віку, що в окремих випадках враховується при призначенні покарання і у сукупності з іншими обставинами пом'якшує покарання.

9. В межах дослідження доведено безпідставність врахування судами такої обставини, що обтяжує покарання, як вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України). Це пояснюється тим, що в одних випадках воєнний стан, зокрема і обстановка тимчасової окупації, є ключовим контекстом, у межах якого переважна більшість злочинів взагалі відбувається, але в жодному разі не є зовнішньою обставиною, яку винний може використати на свою користь та полегшити вчинення злочину (ст. 111-1 КК України), а в інших – ознакою основного чи кваліфікованого складу (ст. 111, 114-2 КК України).

10. Констатовано, що при призначенні покарання суди системно ігнорують умови тимчасової окупації, зокрема можливої наявності примусу, погроз, матеріальної та психологічної вразливості, що можуть істотно пригнічувати свободу вибору поведінки особи, як обставин, що пом'якшують покарання на підставі п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України (вчинення злочину під впливом погрози або примусу), або на п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України (вчинення злочину внаслідок сімейних обставин).

Фактор тимчасової окупації не враховується судами і при призначенні покарання за злочини, які за своїм характером можуть вчинятися як на окупованій території, так і на підконтрольній Україні території (зокрема, ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України). У таких випадках умови окупації знижують рівень суспільної небезпечності діяння та мають враховуватися при призначенні покарання в якості фактору, який його пом'якшує.

11. Доведено, що з метою забезпечення належної індивідуалізації покарання визначення його виду та розміру має відбуватися з урахуванням інших факторів, зумовлених специфікою окремого злочину проти основ національної безпеки, та

які можуть впливати на ступінь суспільної небезпечності діяння і, відповідно, на караність злочину. На підставі аналізу певної вибірки обвинувальних вироків за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України виокремлено та запропоновано перелік факторів за кожним окремим злочином, а також сформульовано пропозиції щодо їх можливого впливу на вид та розмір покарання.

12. Попри недоліки санкції за ч. 2 ст. 111 КК України, яка є надмірно суворою та фактично безальтернативною, оскільки передбачає покарання у виді 15 років позбавлення волі або довічного позбавлення волі, існують інші фактори, які мають зумовлювати різні підходи до визначення розміру покарання за державну зраду в межах чинної санкції. Такими факторами, зокрема, є наслідки державної зради, а також кількість відповідних епізодів. Вважаємо, що якщо наслідком державної зради, яка полягала у переданні інформації про місце знаходження ЗСУ, стала атака відповідних об'єктів та загибель людей чи пошкодження техніки, така зрада має викликати покарання у виді довічного позбавлення волі. Якщо таких тяжких наслідків у зв'язку з вчиненням злочину не настало, може бути призначене строкове покарання у виді позбавлення волі.

13. Питання недоліків санкції та призначення покарання за ч. 1 ст. 111-1 КК України неодноразово було предметом наукових досліджень. Окремі науковці пропонують враховувати кількість діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, які вчинила особа, кількість епізодів, характеристики публіки, мотиви особи тощо.

14. В контексті факторів, які підлягають врахуванню за інший прояв інформаційного колабораціонізму, передбачений ч. 6 ст. 111-1 КК України, то обґрунтованим видається врахування фактору території, на якій перебуває обвинувачений, як одного з ключових критеріїв оцінки суспільної небезпеки діяння. Так, здійснення інформаційної діяльності на підконтрольній території за відсутності примусу та в умовах свободи волевиявлення свідчить про усвідомленість та добровільність злочинної поведінки обвинуваченого, що має знаходити відображення у більш суворому покаранні, аніж за вчинення таких дій

на окупованій території в умовах тиску, погроз життю та здоров'ю особи та її близьких.

Також окремого підходу до призначення покарання потребують обвинувачені, які здійснюють злочинну інформаційну діяльність на території держави-агресора, що свідчить про свідому добровільну інтеграцію в інформаційний простір ворога, як правило, зі стійких ідеологічних мотивів, що теж зумовлює призначення більш суворого покарання.

Додатково при індивідуалізації покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України доцільно враховувати масштаб та інтенсивність інформаційного впливу (зокрема, охоплення аудиторії, регулярність поширення матеріалів, використання професійних медіаресурсів тощо), ідеологічну спрямованість, ситуативний або системний характер такої діяльності тощо.

15. Призначення покарання за освітній колабораціонізм, передбачений ч. 3 ст. 111-1 КК України, не позбавлене суттєвих недоліків, насамперед через непослідовність у врахуванні важливих факторів, необхідних для належної індивідуалізації покарання, зокрема, рівня займаної посади та ступеня впливу на освітній процес (керівник відділу освіти, директор школи, вчитель), а також характеру здійснюваної діяльності (можливого поєднання обох форм об'єктивної сторони - впровадження стандартів освіти із пропагандою) тощо.

16. Призначення покарання за ч. 4 ст. 111-1 КК України залежить від того, у якій формі вчиняється господарський колабораціонізм. Так, при призначенні покарання за ч. 4 ст. 111-1 КК України у формі передачі матеріальних ресурсів слід брати до уваги мотиви вчинення злочинних дій (необхідність виживання чи усвідомлена співпраця), вартість таких ресурсів, їх значення для воєнних потреб ворога, регулярність такої співпраці та фактичні наслідки. Зазначені критерії беззаперечно впливають на ступінь суспільної небезпечності діянь та дозволять максимально індивідуалізувати покарання в межах санкції, передбаченої законодавцем.

В контексті призначення покарання за здійснення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором важливими критеріями для врахування є місце та умови вчинення злочинних дій. Зокрема, здійснення господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях, зумовлене необхідністю забезпечення базових умов для виживання, значно зменшує ступінь суспільної небезпечності таких діянь, тоді як усвідомлена та цілеспрямована співпраця з державою-агресором на окуповані території АР Крим, Донецької та Луганської областей, а також безпосередньо на підконтрольній Україні території навпаки підвищує рівень суспільної небезпечності діянь та потребує значно суворого покарання.

17. Задля забезпечення призначення справедливого та пропорційного покарання за посадовий колабораціонізм (ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України) першочергову увагу слід приділяти детальному аналізу реального змісту виконуваних повноважень та рівню залученості в утвердження окупаційної адміністрації. Ігнорування цих факторів, зокрема, в контексті ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України часто призводить до плутанини як у кримінально-правовій кваліфікації, так і у призначенні покарання.

У справах за ч. 7 ст. 111-1 КК України принципового значення набуває розмежування посад в судових та правоохоронних органах з огляду на різний характер виконуваних функцій та рівень впливу на репресивну діяльність окупаційної адміністрації. По-перше, злочинні діяння осіб, які виконували дії більш технічного, допоміжного характеру, не пов'язаного зі здійсненням судової та правоохоронної діяльності, мають оцінюватися як такі, що характеризуються меншим ступенем суспільної небезпечності, та відповідно мають отримувати менш суворе покарання. По-друге, при призначенні покарання особам, діяльність яких була пов'язана зі здійсненням судових та правоохоронних функцій, суди також мають враховувати рівень їх фактичної участі у функціонуванні окупаційної адміністрації.

18. При призначенні покарання за політичний колабораціонізм, зокрема, у формі участі в організації та проведенні незаконних виборів та референдумів на

тимчасово окупованій території України або публічних закликів до їх проведення, що передбачено ч. 5 ст. 111-1 КК України, то врахуванню першочергово підлягає ступінь залученості та ролі особи у таких виборах/референдумах (організація їх проведення, безпосередня участь чи заклики до їх проведення), а також фактор поєднання альтернативних форм об'єктивної сторони складу злочину (зайняття посади в незаконному органі влади та участь в організації й проведенні незаконного референдуму), що суттєво впливає на ступінь суспільної небезпеки діяння.

Подібні фактори можна виокремити і для врахування при призначенні покарання за ч. 6 ст. 111-1 КК України, зокрема, ступінь залученості та ролі особи в заходах політичного характеру (участь в проведенні таких заходів або виконання допоміжних функцій має отримувати більш м'яке покарання, у порівнянні з організацією таких заходів), а також можливе поєднання з виконанням організаційно-розпорядчих чи владних функцій в окупаційних органах влади.

19. Окрім недоліку санкцій ч. 1 та ч. 2 ст. 114-2 КК України, які є надмірно суворими, та конкуренції ч. 3 ст. 114-2 КК України зі ст. 111 КК України, недостатня індивідуалізація покарання за різними частинами ст. 114-2 КК України зумовлена неналежним врахуванням таких ключових факторів, як кількість епізодів поширення інформації, спосіб поширення інформації, ступінь публічності, попередня судимість, наслідки діяння та ініціативність винної особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kozachenko O., Musychenko O. Collaboration activities in the form of public calls and denials of armed aggression against Ukraine: practice of application. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 110-126.
2. Maksymovych R., Bronevytska O. Legislative amendments to the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of Ukraine under martial law. *Societas et Iurisprudencia*. 2023. Vol. XI, Issue 4. С. 64-83.
3. Pysmensky, Y. (2024). The Criminal Law Counteraction to Obstruction of Mobilization in Ukraine: Current Challenges and Solutions in the Context of the Russian-Ukrainian War. *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Im. Adam Mickiewicza*. 2024. Vol.16. С. 125-149.
4. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. 1. С. 57-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_1_11 (дата зверн. 15.04.2026).
5. Бабанли Р.Ш. Призначення покарання в Україні: теоретично-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.
6. Бабанли Р. Ш. Проблеми призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (на підставі матеріалів судової практики). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. Вип. 34(3). С. 12-16. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34\(3\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_34(3)_4) (дата зверн. 15.04.2026).
7. Бабічев О. І. Колабораціонізм на окупованих територіях в освітянській сфері у період 2014–2024 рр. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Історичні науки. 2024. № 3 (362). С. 94–105.
8. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-тє вид., перероб. та доп. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
9. Батиргарєєва В. С. До кримінологічного аналізу виправдовування, визнання правомірною або заперечення збройної агресії РФ та глорифікації її

учасників як нового виклику безпеці інформаційного простору України. *Інформація і право*. 2022. № 4 (43). С. 37-49.

10. Бражник А. А. Абсолютно-визначені покарання за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Tendances scientifiques de la recherche fondamentale et appliquée: coll. de papiers sci. «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la conf. sci. et pratique intern.*, 30 oct., 2020. – Strasbourg, République française, 2020. – Vol. 2. – С. 81-84. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18281/1/Brazhnik_81-84.pdf (дата зверн. 15.04.2026).

11. Бурда П. О Кримінально-правова протидія несанкціонованому поширенню військово значущої інформації в Україні : дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». 2025. 198 с.

12. Бурда С. Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2013. Вип. 4. С. 207-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2013_4_26 (дата зверн. 15.04.2026).

13. Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 191–206.

14. Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм : аналітичний звіт / О. Синюк, Д. Депутат, І. Вишневська, В. Волковинська, В. Червонна, М. Єлігулашвілі; ред. Луньо-ва О. Київ, 2024. 104 с.

15. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 29 серпня 2023 року у справі № 308/5054/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113083404> (дата зверн. 15.04.2026).

16. Вирок Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 28 серпня 2024 року у справі № 207/1832/24. URL: (дата зверн. 15.04.2026).

17. Вирок Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 22 лютого 2023 року у справі № 383/119/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109149344> (дата зверн. 15.04.2026).

18. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 18 грудня 2024 року у справі № 495/10926/24: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123854465> (дата зверн. 15.04.2026).

19. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 18 червня 2024 року у справі № 357/6891/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119794350> (дата зверн. 15.04.2026).

20. Вирок Васильківського районного суду Дніпропетровської області від 17 листопада 2023 року у справі № 172/386/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114973889> (дата зверн. 15.04.2026).

21. Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 року у справі № 363/906/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158> (дата зверн. 15.04.2026).

22. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 06 липня 2023 року у справі № 556/1884/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112053323> (дата зверн. 15.04.2026).

23. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 27 березня 2023 у справі № 127/13819/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109858222> (дата зверн. 15.04.2026).

24. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 17 листопада 2025 року у справі № 461/5272/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131853257> (дата зверн. 15.04.2026).

25. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 20 листопада 2023 року у справі № 461/6273/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115097320> (дата зверн. 15.04.2026).

26. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 29 квітня 2024 року у справі № 461/1811/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/118680675> (дата зверн. 15.04.2026).

27. Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 30 січня 2023 року у справі № 576/3421/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/116622296> (дата зверн. 15.04.2026).

28. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 21 лютого 2024 року у справі №752/24815/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117180416> (дата зверн. 15.04.2026).

29. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 07 жовтня 2024 року у справі № 752/19289/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/122124964> (дата зверн. 15.04.2026).

30. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 16 травня 2025 року у справі № № 753/7704/25. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/127841384> (дата зверн. 15.04.2026).

31. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 30 вересня 2024 року у справі № 638/13268/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/121955606> (дата зверн. 15.04.2026).

32. Вирок Дзержинського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 березня 2023 року у справі № 210/3339/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/109732529> (дата зверн. 15.04.2026).

33. Вирок Дзержинського районного суду міста Харкова від 11 червня 2024 року у справі № 638/8864/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/119637968> (дата зверн. 15.04.2026).

34. Вирок Диканський районний суд Полтавської області від 16 березня 2023 року у справі № 529/372/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/109603622> (дата зверн. 15.04.2026).

35. Вирок Дніпровського районного суду міста Запоріжжя від 2 червня 2025 року у справі № 334/7556/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127828507> (дата зверн. 15.04.2026).

36. Вирок Долинського районного суду Івано-Франківської області від 20 жовтня 2023 року у справі 343/2557/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114304551> (дата зверн. 15.04.2026).

37. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 28 квітня 2023 року у справі №130/43/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110530951> (дата зверн. 15.04.2026).

38. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 04 жовтня 2023 року у справі № 201/10146/2023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113916680> (дата зверн. 15.04.2026).

39. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 11 грудня 2023 року у справі № 201/1762/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115604287> (дата зверн. 15.04.2026).

40. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 20 жовтня 2022 року у справі № 204/6627/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106871258> (дата зверн. 15.04.2026).

41. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 16 жовтня 2024 року у справі № 639/6387/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122308879> (дата зверн. 15.04.2026).

42. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 22 листопада 2022 у справі № 332/2549/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107439289> (дата зверн. 15.04.2026).

43. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 31 липня 2023 року у справі № 332/3354/22: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112500771> (дата зверн. 15.04.2026).

44. Вирок Залізничного районного суду м. Львова від 16 травня 2023 року у справі № 462/4128/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110884797> (дата зверн. 15.04.2026).

45. Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 20 вересня 2023 року у справі № 561/797/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113591012> (дата зверн. 15.04.2026).

46. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 22 грудня 2023 року у справі № 591/4058/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115842533> (дата зверн. 15.04.2026).

47. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 09 липня 2024 року у справі № 953/2936/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120248522> (дата зверн. 15.04.2026).

48. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 03 травня 2023 року у справі № 947/8153/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110629986> (дата зверн. 15.04.2026).

49. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 07 червня 2023 року у справі № 953/6896/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111429509> (дата зверн. 15.04.2026).

50. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 09 червня 2023 року у справі № 953/1780/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111429532> (дата зверн. 15.04.2026).

51. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 квітня 2023 року у справі № 953/87/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110226624> (дата зверн. 15.04.2026).

52. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 17 лютого 2023 року у справі 953/3573/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109076442> (дата зверн. 15.04.2026).

53. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 27 березня 2024 року у справі № 953/1252/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117936409> (дата зверн. 15.04.2026).

54. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 30 жовтня 2023 року у справі № 953/4418/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114506521> (дата зверн. 15.04.2026).

55. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 30 серпня 2023 року у справі № 953/2847/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113110133> (дата зверн. 15.04.2026).

56. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 05 грудня 2022 року у справі № 953/6670/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107736264> (дата зверн. 15.04.2026).

57. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя 09 липня 2024 року у справі № 333/11546/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120831955> (дата зверн. 15.04.2026).

58. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 03 червня 2024 року у справі № 333/9382/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120053101> (дата зверн. 15.04.2026).

59. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 09 листопада 2023 року у справі № 333/4417/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115235946> (дата зверн. 15.04.2026).

60. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 10 квітня 2023 року у справі № 333/6544/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110222669> (дата зверн. 15.04.2026).

61. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 25 січня 2024 року у справі № 333/3237/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117385472> (дата зверн. 15.04.2026).

62. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 25 січня 2024 року у справі № 333/3218/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116967957> (дата зверн. 15.04.2026).

63. Вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 13 березня 2025 року у справі № 641/2319/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125799996> (дата зверн. 15.04.2026).

64. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 02 листопада 2022 року у справі № 296/4362/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107095338> (дата зверн. 15.04.2026).

65. Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 26 лютого 2025 року у справі № 935/327/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125466593> (дата зверн. 15.04.2026).

66. Вирок Котелевського районного суду Полтавської області від 03 травня 2023 року у справі № 535/13/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110601946> (дата зверн. 15.04.2026).

67. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 17 жовтня 2024 року у справі № 204/9114/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122344216> (дата зверн. 15.04.2026).

68. Вирок Куликівського районного суду Чернігівської області від 15 січня 2025 року у справі № 737/1107/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124428764> (дата зверн. 15.04.2026).

69. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 12 квітня 2024 року у справі № 334/5901/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118308698> (дата зверн. 15.04.2026).

70. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 26 грудня 2023 року у справі № 334/5719/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115914553> (дата зверн. 15.04.2026).

71. Вирок Ленінського районного суду міста Запоріжжя від 12 квітня 2024 року у справі № 334/6582/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118308688> (дата зверн. 15.04.2026).

72. Вирок Липовецького районного суду Вінницької області від 17 грудня 2025 року у справі № 131/883/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132641222> (дата зверн. 15.04.2026).

73. Вирок Любешівського районного суду Волинської області від 13 листопада 2024 року у справі № 162/813/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123002755> (дата зверн. 15.04.2026).

74. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 21 лютого 2024 року у справі № 521/7287/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117456812> (дата зверн. 15.04.2026).

75. Вирок Малиновського районного суду міста Одеси від 06 березня 2025 у справі № 521/23501/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125972182м> (дата зверн. 15.04.2026)..

76. Вирок Московського районного суду м. Харкова від 31 січня 2025 року у справі № 643/13956/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124831011> (дата зверн. 15.04.2026).

77. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 листопада 2023 року у справі № 183/8535/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115258391> (дата зверн. 15.04.2026).

78. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 08 лютого 2023 року у справі № 183/274/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108909901> (дата зверн. 15.04.2026).

79. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 17 квітня 2023 року у справі № 183/4615/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110248566> (дата зверн. 15.04.2026).

80. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 лютого 2023 року у справі № 183/27/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109291970> (дата зверн. 15.04.2026).

81. Вирок Новоселицького районного суду Чернівецької області від 21 квітня 2023 року у справі № 720/912/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110379060> (дата зверн. 15.04.2026).

82. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 12 лютого 2025 року у справі № 756/1200/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125524836> (дата зверн. 15.04.2026).

83. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 25 травня 2023 року у справі № 496/350/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111089967> (дата зверн. 15.04.2026).

84. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 20 червня 2022 року у справі №554/4358/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104830127> (дата зверн. 15.04.2026).

85. Вирок Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 04 жовтня 2024 року у справі № 398/4875/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122080704> (дата зверн. 15.04.2026).

86. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 11 січня 2024 року у справі № 644/2465/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116243763> (дата зверн. 15.04.2026).

87. Вирок Основ'янського районного суду міста Харкова від 25 липня 2025 року у справі № 646/6599/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129146248> (дата зверн. 15.04.2026).

88. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 04 вересня 2024 року у справі № 643/13309/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121381129> (дата зверн. 15.04.2026).

89. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 23 грудня 2024 року у справі № 758/11554/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124142453> (дата зверн. 15.04.2026).

90. Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 10 листопада 2022 року у справі № 545/5177/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107246755> (дата зверн. 15.04.2026)

91. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 03 вересня 2024 року у справі № 42/4912/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121377172> (дата зверн. 15.04.2026).

92. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 05 грудня 2024 року у справі № 522/14201/24 .URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123577101> (дата зверн. 15.04.2026).

93. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 08 липня 2024 року у справі № 522/10554/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120261534> (дата зверн. 15.04.2026).

94. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 10 грудня 2024 року у справі № 522/20761/24 . URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123649157> (дата зверн. 15.04.2026).

95. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 10 лютого 2025 року у справі № 522/7232/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125047320> (дата зверн. 15.04.2026).

96. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12 лютого 2024 року у справі №522/1951/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116970756> (дата зверн. 15.04.2026).

97. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 23 грудня 2024 року у справі № 522/20672/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124016780> (дата зверн. 15.04.2026).

98. Вирок Путильського районного суду Чернівецької області від 05 жовтня 2023 року у справі № 721/1022/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113939154> (дата зверн. 15.04.2026).

99. Вирок Ренійського районного суду Одеської області 29 серпня 2023 року у справі № 510/507/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113132527> (дата зверн. 15.04.2026).

100. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 12 квітня 2023 року у справі № 569/13583/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110206605> (дата зверн. 15.04.2026).

101. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16 травня 2024 року у справі № 191/3386/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119116226> (дата зверн. 15.04.2026).

102. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 06 лютого 2023 року у справі № 243/2538/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108796682> (дата зверн. 15.04.2026).

103. Вирок Снігурівського районного суду Миколаївської області від 12 грудня 2024 року у справі № 485/1147/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123719542> (дата зверн. 15.04.2026).

104. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 06 лютого 2023 року у справі №760/6074/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108861756> (дата зверн. 15.04.2026).

105. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 12 березня 2024 року у справі № 760/23307/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117589604> (дата зверн. 15.04.2026)

106. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2023 року у справі № 180/1629/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110190145> (дата зверн. 15.04.2026).

107. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 27 лютого 2023 року у справі №496/1144/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109201261> (дата зверн. 15.04.2026).

108. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 11 квітня 2024 року у справі № 194/156/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118287230> (дата зверн. 15.04.2026).

109. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 12 вересня 2024 року у справі № 194/935/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121579625> (дата зверн. 15.04.2026).

110. Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 26 листопада 2024 року у справ № 194/1881/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123295343> (дата зверн. 15.04.2026).

111. Вирок Тульчинського районного суду Вінницької області від 04 червня 2024 року у справі № 148/1176/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119481714> (дата зверн. 15.04.2026).

112. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 02 квітня 2024 року у справі 308/16282/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118348647> (дата зверн. 15.04.2026).

113. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 03 жовтня 2024 року у справі № 308/17813/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122084272> (дата зверн. 15.04.2026).

114. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 11 листопада 2024 року у справі № 766/1544/23: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123038511> (дата зверн. 15.04.2026).

115. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 14 травня 2024 року у справі № 766/7154/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119181376> (дата зверн. 15.04.2026).

116. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 21 лютого 2025 року у справі № 766/2554/23: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125517650> (дата зверн. 15.04.2026).

117. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 21 січня 2025 року у справі № 766/18396/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124545016> (дата зверн. 15.04.2026).

118. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 23 квітня 2024 року у справі № 766/1622/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118582219> (дата зверн. 15.04.2026).

119. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 31 липня 2024 року у справі №766/12155/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120702124> (дата зверн. 15.04.2026).

120. Вирок Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 19 серпня 2024 року у справі № 337/6175/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121062311> (дата зверн. 15.04.2026).

121. Вирок Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18 липня 2023 року у справі № 216/4591/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112306703> (дата зверн. 15.04.2026).

122. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 12 червня 2024 року у справі № 646/3700/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119673099> (дата зверн. 15.04.2026).

123. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 13 травня 2024 року у справі № 646/4116/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118971324> (дата зверн. 15.04.2026).

124. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 20 жовтня 2023 року у справі № 646/2309/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114316291> (дата зверн. 15.04.2026).

125. Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 06 лютого 2024 року у справі № 646/1208/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116789162>.

126. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 25 грудня 2023 року у справі № 743/654/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115884475> (дата зверн. 15.04.2026).

127. Вирок Чечелівського районного суду м. Дніпра від 9 жовтня 2025 року у справі №204/6225/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130880493> (дата зверн. 15.04.2026).

128. Вирок Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 22 вересня 2022 року у справі № 709/486/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106474820> (дата зверн. 15.04.2026).

129. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 20 лютого 2023 року у справі № 759/13037/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109105854> (дата зверн. 15.04.2026).

130. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 29 червня 2023 року у справі № 761/17101/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111970244> (дата зверн. 15.04.2026).

131. Вирок Шевченківського районного суду м. Києві від 08 березня 2024 року у справі № 761/22214/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117883498> (дата зверн. 15.04.2026).

132. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 30 листопада 2023 року у справі № 727/10372/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114538569> (дата зверн. 15.04.2026).

133. Вирок Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 24 вересня 2025 року у справі № 198/136/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130464637> (дата зверн. 15.04.2026).

134. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 16 жовтня 2023 року у справі № 344/14510/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114193605> (дата зверн. 15.04.2026).

135. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 28 жовтня 2024 року у справі № 344/19263/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122596967> (дата зверн. 15.04.2026).

136. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 14 лютого 2023 року у справі № 202/1594/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109032886> (дата зверн. 15.04.2026).

137. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 20 липня 2023 року у справі № 202/7631/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112313268> (дата зверн. 15.04.2026).

138. Вирок Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 01 травня 2023 року у справі № 202/1677/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110555891> (дата зверн. 15.04.2026).

139. Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 20 березня 2024 року у справі № 301/771/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117814203> (дата зверн. 15.04.2026).

140. Вирок Самарівського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 23 жовтня 2025 року у справі № 183/501/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131209988> (дата зверн. 15.04.2026).

141. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)». URL: blob:<https://itd.rada.gov.ua/17d0c32d-d70e-4a97-95c0-261ceaf22e8f> (дата зверн. 15.04.2026).

142. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення

відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/1ff5d8a6-625c-4aa2-b75f-20cb1d8e0222> (дата зверн. 15.04.2026).

143. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243494> (дата зверн. 15.04.2026).

144. Вишнеvsька І. А. Господарський (економічний) колабораціонізм: бачення законодавця та реалії практики. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція*: матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 року). Львів: ЛьвДУВС, 2023. С.79-85.

145. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 308-317.

146. Відповідальність за колабораціонізм: як змінилася судова практика? Аналітичний звіт /Депутат Д., Синюк О., за редакцією Луньової А., Павлюк А., Капалкіної І. Київ, 2025. 42 с.

147. Гаркуша А. Г. Колабораційна діяльність за спеціальною процедурою «in absentia»: аналіз судової практики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.) ; у 2-х ч. Ч. І. Дніпро : ДДУВС, 2025. С.700-702.

148. Герус Т. С. Кримінально-правова кваліфікація пособництва державі-агресору. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9744a361-c5b4-41ca-8bcf-cd7c5d82c1ad/content> (дата зверн. 15.04.2026).

149. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування: деякі проблеми теорії і практики. *Від громадянського суспільства – до правової держави*.

Теорія та практика протидії злочинності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2011 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 32-34.

150. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С.95-117.

151. Загине́й-Заболо́тенко З. А. Кримінальна відповідальність за господарський колабораціонізм (частина 4 статті 111¹ Кримінального кодексу України) vs право на працю громадян України на тимчасово окупованих територіях. *Право України*. 2025. № 3. С. 97-112.

152. Загине́й-Заболо́тенко З. А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання за вчинення злочинів проти основ національної безпеки («І шуку кинули – у річку»). *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матер. міжнар. наук. конференції (м. Харків, 5 травня 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 91-98.

153. Загине́й-Заболо́тенко З.А., Присяжнюк І.І., Чаплук О.І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 79. Ч. 2. С. 170-174.

154. Єна І.О. Покарання та його призначення за злочини проти основ національної безпеки України: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 – Право. Харків, 2021. 161 с.

155. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (форма № 6): статистичні дані за 2022–2024 роки / Державна судова адміністрація України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата зверн. 15.04.2026)

156. Карчевський, М (2023) Протидія злочинності в Україні : інфорґрафіка: інтерактивний довідник. Версія 3.0. URL : <https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/>.

157. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій :

монографія / [М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов] ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 576 с .

158. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. poradnik / О. О. Буряк [та ін.]; за ред. А. З. Швеця ; Служба безпеки України, Головне слідче управління Служби безпеки України, Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Київ; Харків: Право, 2022. 98 с.

159. Костюк О. М. Засоби масової інформації у системі протидії злочинам проти основ національної безпеки України: дис. ... докт. філософії за спец. 081 «Право». Київ, 2024. 214 с.

160. Котельва К. Обґрунтування необхідності зміни підходів до кримінального покарання за колабораційну діяльність. 2024. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-zminyty-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsiynu-diialnist-statti-pravnykiv/> (дата зверн. 15.04.2026)

161. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 198-204. URL: http://lsej.org.ua/3_2022/45.pdf (дата зверн. 15.04.2026)

162. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n227> (дата зверн. 15.02.2026).

163. Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. URL: <https://www.academia.edu/87265376> (дата зверн. 15.04.2026).

164. Медицький І. Б. Суб'єкт колабораційної діяльності (теоретико-прикладний аналіз). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1. С. 141-152.

165. Міськів Т. І. Караність колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України): аналіз санкцій законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 408- 411.

166. Міськів Т. Покарання за злочини проти основ національної безпеки України під час війни: суворість & справедливість. *Висновок експерта в галузі права як складова конституційного права на судовий захист*: тези доповідей І Міжнар. науково-практ. конф., присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України (м. Луцьк, 27 черв. 2023 р.). Одеса: Юридична література, 2023. С. 61-64.

167. Міськів Т. І. Призначення покарання за вчинення державної зради в умовах воєнного стану: актуальні тенденції. *Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів (VI Київський полілог)*: матеріали VI Київського полілогу (м. Київ, 1 груд. 2023 р.) / упоряд. З. А. Загиней-Заболотенко. Київ, 2024. С. 138 – 141.

168. Міськів Т. І. Призначення покарання за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК України). *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». Київ, 2025. № 11 (93). С. 144–150.

169. Міськів Т. І. Призначення покарання за державну зраду в умовах воєнного стану. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. Випуск 14. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. С. 474–482.

170. Міськів Т. І. Призначення покарання за колабораційну діяльність у сфері освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України). *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення*: тези доповідей за матеріалами ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 30 квітня 2025 року) / відп. ред. В. В. Аніщук, С. Г. Зицик. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2025. С. 301–305.

171. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326-330.

172. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.

173. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм. Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка. – 2024. - Вип. 2(106). – Ч. 2. – С. 135.

174. Мовчан Р. О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії Російської Федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: Право. 2022. Вип. 13 (25). С. 197-204.

175. Мовчан Р. О. Кримінально-правова норма про пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України): сумнівна законодавча новела. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 6 жовт. 2023 р.). Одеса : Олді+, 2023. С. 15.

176. Мовчан Р. О. Поширення інформації про проведення мобілізаційних заходів: проблеми кримінально-правової оцінки та вдосконалення законодавства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. № 1. С. 121-145.

177. Мовчан Р. О., Бурда П. О. Кримінально-правова протидія несанкціонованому поширенню військово значущої інформації. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 54-62.

178. Мокроусова О. Ю. Кримінальна відповідальність за колабораційну інформаційну діяльність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 381-388.

179. Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. Вип. 1 (21). С. 37-50.

180. Нетеса Н. Інформаційний колабораціонізм: окремі аспекти тлумачення та застосування кримінально-правових норм. *Інформація і право*. 2024. № 4. С.220-232.

181. Новікова К. А. До питання караності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114-2 КК України: законодавство та практика застосування.

Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя проф. Ю. В. Бауліна : матеріали наук. конф. (м. Харків, 8 верес. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 228-230.

182. Новікова К. А. Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2025. № 1 (49). С. 150-160.

183. Нікіфорова Т. І. Врахування судами обставин, які пом'якшують покарання, незазначених в КК України. *Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнар. науково-практ. конф., присвяченої 95-річчю від дня народження Процевського О. І. / за наук. ред. А. Енглер-Якуб'як, О. Коваленко, П. Якуб'як. (м. Харків, 29 березня 2024 р.). С. 484-486.*

184. Олєйніков Д. О. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 54-58.*

185. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 39-47.

186. Письменський Є. О. Караність колабораційної діяльності: яких змін потребує КК? *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 121-129.*

187. Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація перешкоджання мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення). *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1. С. 65-71.

188. Письменський Є. О. Проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (на прикладі однієї справи про колабораційну діяльність). *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1. С. 130-144.

189. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*: Серія Право. 2024. Вип. 17(29). С. 300-310.

190. Письменський Є. О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, 2024. С. 335-343.

191. Письменський Є., Мовчан Р. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8-16. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2601>.

192. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності: монографія. Київ: Алерта. 2024. 438 с.

193. Письменський Є.О. Особа колабораціоніста: якою вона є? *IV Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : збірник тез міжнар. науково-практ. конфер. (м. Чернівці, 09 грудня 2024 р.). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 201-206.

194. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2012. 404 с.

195. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 04 квітня 2023 року у справі № 295/5493/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110055033> (дата зверн. 15.04.2026)

196. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 січня 2024 року у справі № 953/406/23: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763> (дата зверн. 15.04.2026)

197. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 вересня 2018 року у справі № 647/1831/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76945371> (дата зверн. 15.04.2026)

198. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 січня 2024 року у справі № 183/184/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036> (дата зверн. 15.04.2026)

199. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/b46cb1dd-3c1d-45ed-90a6-a4d33d408](https://itd.rada.gov.ua/b46cb1dd-3c1d-45ed-90a6-a4d33d408) (дата зверн. 15.04.2026)

200. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=7116&conv=9> (дата зверн. 15.04.2026)

201. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо змін у законодавстві : аналітична записка. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zvit_zmina_ukr.pdf. C.22 (дата зверн. 15.04.2026).

202. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану. Закон України від 07 березня 2022 року № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text> (дата зверн. 15.04.2026)

203. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових

припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану. Закон України від 24 березня 2022 року № 2160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text> (дата зверн. 15.04.2026)

204. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань. Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>

205. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (реєстр. № 9519 від 24.07.2023). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42345> (дата зверн. 15.04.2026).

206. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях (реєстр. № 8301-2 від 09.01.2023). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41131> (дата зверн. 15.04.2026).

207. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за деякі злочини проти основ національної безпеки України (реєстр. 10136 від 09.10.2023). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42957> (дата зверн. 15.04.2026).

208. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення (реєстр. № 7570 від 20.07.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40023> (дата зверн. 15.04.2026).

209. Проект Закону про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність (реєстр. 8301-1 від 05.01.2023). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41119> (дата зверн. 15.04.2026).

210. Проект Закону про внесення змін до статті 114-1 розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України щодо відповідальності за знищення або пошкодження майна, що використовується в діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань, структурних підрозділів або окремих військовослужбовців, шляхом підпалу, підризу або іншими суспільно небезпечними способами (реєстр. № 12042 від 18.09.2024). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44910> (дата зверн. 15.04.2026).

211. Підгородинський В. М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм: історичні паралелі та сьогодення. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 серпня 2024 р.). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 81-84.

212. Радутний О.Е. Публічне заперечення як різновид колабораційної діяльності за ч.1 ст. 111-1 КК України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 129-134.

213. Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за Кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 99-115.

214. Рубашенко М. А. Визначення судами строку покарання за вчинення інформаційного колаборантства (ч. 1 ст. 111–1 КК України): сумнівні тенденції

правозастосування. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 2. URL: <https://ndipdr.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/стаття-Рубашенко.pdf> (дата зверн. 15.04.2026)

215. Рябчинська О. П. Заходи кримінально-правового характеру за колабораційну діяльність: реалії та перспективи. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матер. міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В.Я. Тацій, Ю.А.Пономаренко, Ю.В.Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 72-75.

216. Рябчинська О. П. Особливості призначення покарання особам пенсійного віку за колабораційну діяльність. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 216-223.

217. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом. України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2006. С. 127-128.

218. Симоненко Н. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С.92-109.

219. Статистика про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата зверн. 15.04.2026)

220. Стецюк С. С. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань VS співучасть в ухиленні від призову на військову службу під час мобілізації: проблеми кваліфікації в судовій практиці. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 757-764.

221. Ткаченко В. Державна зрада та колабораційна діяльність: стратити не можна помилувати. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2025. Вип. 67. С. 186-195. URL:

<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/9262/9127> (дата зверн. 15.04.2026).

222. Тютюгін В. І. Чергові плоди безсистемної «новелізації» кримінального законодавства України. *Вісник асоціації кримінального права України*. 1(19). С. 26-52. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/281137> (дата зверн. 15.04.2026)

223. Хавронюк М. Порухення принципу пропорційності у змінах до Кримінального кодексу під час війни. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsyphu-proportsijnosti-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/>

224. Чупринський Б. Особливості застосування обставин, які пом'якшують покарання, не зазначених в частині першій ст. 66 Кримінального кодексу України. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1. С. 116-120.

225. Шлапаченко В. Проблемні питання криміналізації пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 164-172.

226. Ющик О. І., Стратій О. В. Призначення покарання за наявності обтяжуючої обставини, пов'язаної з воєнним станом. *Гарантії та забезпечення прав людини в Україні: становлення, розвиток та перспективи* : зб. тез та повідомл. за матеріалами круглого столу, присвяченого Міжнар. дню прав людини (м. Харків, 4 груд. 2022 р.). Харків, 2022. С. 134-138.

227. Ярмиш Н., Ангелуца Н. Неточності та невизначеності у тексті ст. 114-2 Кримінального кодексу України . *СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–5 лип. 2024 р.). Київ : Алерта, 2024. С. 88-92.

228. Ясницька Т. Ю. Колабораційна діяльність в адміністративній сфері. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 12. С.803-809.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Міський Т. І. Призначення покарання за державну зраду в умовах воєнного стану. *Альманах права*. 2023. Вип. 14.. С. 474–482. DOI: [10.33663/2524-017X-2023-14-474-482](https://doi.org/10.33663/2524-017X-2023-14-474-482) <https://almanahprava.org/almanac-of-law-14-474>

2. Міський Т. І. Караність колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України): аналіз санкцій законодавчої новели. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 408–411. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/94> https://www.lsej.org.ua/11_2024/96.pdf

3. Міський Т. І. Призначення покарання за господарський колабораціонізм (ч. 4 ст. 111-1 КК України). *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. Київ. 2025. № 11 (93). С. 144–150. DOI: 10.25313/2520-2308-2025-11-11632 <https://humanitarian.com.ua/index.php/juridical/article/view/132/151>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Міський Т. І. Покарання за злочини проти основ національної безпеки України під час війни: суворість & справедливість. *Висновок експерта в галузі права як складова конституційного права на судовий захист: тези доповідей І Міжнар. науково-практ. конф., присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України (м. Луцьк, 27 черв. 2023 р.)*. Одеса: Юридична література, 2023. С. 61–64 (заочна участь).

5. Міський Т. І. Призначення покарання за вчинення державної зради в умовах воєнного стану: актуальні тенденції. *Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів (VI Київський полілог)*. матеріали VI Київського полілогу (м. Київ, 1 груд.2023 р.). Київ, 2024. С. 138–141 (заочна участь).

6. Міський Т. І. Призначення покарання за колабораційну діяльність у сфері освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України)». *Державотворчі процеси в Україні: реалії*

сьогодення: тези доповідей за матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 30 квітня 2025 року). Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2025. С. 301–305 (заочна участь).